

Міністерство внутрішніх справ України
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Лемеха Ростислав Ігорович

УДК 343.21 (477)

**ТЯЖКІ НАСЛІДКИ ЯК НАСКРІЗНЕ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ПОНЯТТЯ**

Спеціальність: 12.00.08 – кримінальне право та криминологія;
кримінально-виконавче право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Навроцький Вячеслав Олександрович
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ I. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ	13
1.1 Стан дослідження поняття тяжких наслідків у кримінально-правовій літературі	13
1.2 Регламентация кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, в пам'ятках права	19
1.3 Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки	28
Висновки до першого розділу	36
РОЗДІЛ II. ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ	38
2.1 Зміст та обсяг поняття тяжких наслідків	38
2.2 Тяжкі наслідки як ознака, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України.....	76
2.3 Тяжкі наслідки як ознака, передбачена Особливою частиною Кримінального кодексу України.....	104
Висновки до другого розділу.....	122
РОЗДІЛ III. ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЩОДО ОКРЕМИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ І ЙОГО КОНКРЕТИЗАЦІЯ В ХОДІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ	124
3.1 Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів	124
3.2 Проблемні аспекти кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки	137
3.2. Караність злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки	152
Висновки до третього Розділу.....	175
ВИСНОВКИ	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:	181
ДОДАТКИ	204

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПВС – Пленум Верховного Суду

КК – Кримінальний кодекс

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КпАП – Кодекс про адміністративні правопорушення

П.В. – позбавлення волі

О.В. – обмеження волі

Г.Р. – громадські роботи

В.Р. – виправні роботи

ВСТУП

Актуальність теми. Кримінальна відповідальність за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, завжди цікавила науковців. І не випадково, адже тяжкі наслідки – це ознака, передбачена і у Загальній, і в Особливій частинах Кримінального кодексу України (далі – КК України), причому в Особливій частині простежується у статтях майже всіх розділів. Термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» вживаються у КК України понад сто разів. Окрім цього, у багатьох статтях КК України тяжкі наслідки законодавець називає конкретно: загибель людей, загибель кількох осіб, смерть, тяжкі тілесні ушкодження та інші. Проте, попри таку поширеність указаної ознаки, у кримінальному законодавстві немає визначення цього поняття. У різних статтях КК України воно вживається неоднаково, відрізняється за змістом та обсягом. Виникає потреба розробити єдине універсальне розуміння цього поняття, оскільки різне розуміння не сприяє правильному тлумаченню поняття тяжких наслідків, що зрештою утруднює правильну кримінально-правову кваліфікацію, а відтак містить загрозу протиправного притягнення до кримінальної відповідальності чи безпідставного звільнення від неї. Така ситуація спричинена термінологічними недоліками КК України, недосконалою побудовою правових норм, відсутністю чітко висловленої позиції Верховного Суду України, а також відсутністю єдності у наукових рекомендаціях із цього питання. Тому необхідно забезпечити однакове застосування та правильне розуміння поняття тяжких наслідків.

У науці кримінального права України поняття тяжких наслідків не було предметом спеціального монографічного дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми розглянуто у працях радянського періоду, зокрема Я.М. Брайніна, М.І. Ковальова, Г.А. Крігера, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, Б.А. Курінова, В.В. Мальцева, А.С. Міхліна, Г.В. Тімейка, А.В. Наумова, В.В. Пітецького, А.Н. Трайніна.

Серед українських науковців це питання частково досліджували П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, П.С. Берзін, Л.П. Брич, О.І. Денькович, О.О. Дудоров, А.В. Загика, Р.Л. Максимович, Ю.В. Мантуляк, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, В.А. Робак, А.В. Савченко, С.І. Селецький, А.А. Стрижевська, З.А. Тростюк, М.І. Хавронюк, І.В. Хохлова, О.А. Чуваков, О.П. Шем'якова, Н.М. Ярмиш та інші. Певну увагу дослідженню цього поняття приділяли науковці Російської Федерації, серед яких Л.В. Горбунова, С.В. Землюков, С.В. Краснопеєв, В.Г. Степанов та інші.

Також поняття тяжких наслідків опосередковано розглядалось науковці у дослідженнях, пов'язаних із кримінально-правовою характеристикою злочинів, ознаками складів яких є зазначені наслідки. Це наукові праці М.О. Акімова, В.І. Борисова, В.М. Білоконєва, Л. Гаухмана, Н.О. Гуторової, Л.М. Демидової, Д.С. Констянтинова, В.Ю. Косінова, І.Г. Поплавського, А.В. Прохоренка, С.Д. Шапченка, Н.В. Шепелевої.

Незважаючи на обсяг здійснених досліджень, окремі питання щодо тяжких наслідків потребують додаткового вивчення. Зокрема, неоднозначно вирішується питання про співвідношення понять тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків. Суперечливі погляди науковці щодо змісту та обсягу досліджуваного поняття. Проблемні питання, що стосуються кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, призначення покарання за такі злочини тощо. Отож, це вказує на значущість проблеми, необхідність і своєчасність здійснення цього наукового дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ у межах досліджень, що виконуються юридичним факультетом із теми «Проблеми реформування правової системи України» (номер державної реєстрації 0109U007853).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційної роботи – з'ясувати поняття тяжких наслідків, окреслити основні напрями вдосконалення

кримінального законодавства щодо регламентації відповідальності за злочини, ознакою яких є тяжкі наслідки.

Для досягнення поставленої мети виокремлено такі основні задачі:

- з'ясувати стан теоретичної розробки поняття тяжких наслідків;
- проаналізувати історичні підходи до регламентації відповідальності за злочини, ознакою яких є спричинення тяжких наслідків;
- дослідити досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою яких є спричинення тяжких наслідків, у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних держав;
- розкрити поняття тяжких наслідків у сучасному кримінальному праві України;
- дослідити поняття тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів;
- виявити та запропонувати вирішення спірних питань кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки;
- оцінити обґрунтованість установлення видів і розмірів покарання за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини у сфері кримінально-правового реагування з боку держави на вчинення особою злочинів, що спричиняють тяжкі наслідки.

Предмет дослідження – тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття.

Науково-теоретичною базою дисертації є праці з кримінального права, загальної теорії права, пам'ятки кримінального права України та довідково-енциклопедична література. Дослідження здійснено з огляду на положення, що викладені в наукових роботах і вітчизняних, і низки зарубіжних учених. Окрім цього, проаналізовано чинне кримінальне законодавство окремих зарубіжних держав, зокрема: Австрійської Республіки, Азербайджанської Республіки, Аргентинської Республіки, Республіки Болгарія, Республіки Білорусь, Вірменської Республіки, Грузії, Іспанії, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Латвійської

Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Турецької Республіки, Республіки Узбекистан, Французької Республіки, Швейцарської Конфедерації, Королівства Швеції, Японії.

Емпіричну базу дослідження становлять матеріали судової практики різних регіонів України. Загалом проаналізовано триста вироків у справах про злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Окрім цього, в роботі використано результати соціологічного дослідження (опитано понад сто працівників правоохоронних і така ж кількість суддів та їх помічників, а також близько шістдесяти працівників органів прокуратури).

Методи дослідження. Відповідно до мети та задач, а також з огляду на об'єкт і предмет дослідження у роботі застосовано такі методи: діалектичний, формально-юридичний, елементи статистичного методу, структурно-логічного, порівняльного, історичного методів та ін. За допомогою діалектичного методу визначено понятійний апарат дослідження; формально-юридичний метод використано для аналізу системи правових норм про злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки; використовуючи метод логічного аналізу, окреслено шляхи вдосконалення законодавства в частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Застосування порівняльного методу під час зіставлення нормативних актів і правозастосовної практики України та зарубіжних держав дало змогу вивчити особливості регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, у окремих державах, виокремити переваги та недоліки такої регламентації. Історичний метод використано за дослідження пам'яток українського кримінального права. Елементи статистичного методу застосовано у процесі аналізу судової практики в ракурсі віднесення тих чи інших наслідків до тяжких за розсудом суду. Зазначені методи використовувались у взаємозв'язку.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що ця дисертація є першим в Україні дослідженням, яке присвячене комплексному аналізу поняття тяжких наслідків. На основі здійсненого дослідження сформульовано нові наукові положення, які запропоновані здобувачем особисто та виносяться на захист:

уперше:

– доведено, що тяжкі наслідки, заподіяні конкретним злочином, можуть мати лише одне з двох альтернативних кримінально-правових значень: або набувати значення обставини, що обтяжує покарання (якщо тяжкий наслідок не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину), або виступати показником ступеня тяжкості вчиненого злочину (якщо тяжкий наслідок є або конститутивною, або кваліфікуючою ознакою складу такого злочину). Водночас встановлено, що ступінь впливу настання тяжких наслідків на остаточне покарання нормативно не визначено. Це питання необхідно вирішувати у кожному конкретному випадку для забезпечення правильного застосування кримінального закону;

– запропоновано перелік необхідних і достатніх умов, за яких тяжкі наслідки повинні враховуватись під час призначення покарання лише як обставина, що обтяжує покарання, а саме: тяжкий наслідок відповідно до закону не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину; реальне настання таких наслідків; відсутність можливості врахувати такі наслідки при здійсненні кваліфікації; наявність причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечним наслідком; наявність вини щодо цих наслідків;

– запропоновано перелік необхідних і достатніх умов, за яких тяжкі наслідки повинні враховуватись при призначенні покарання лише як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину, а саме: вчинення злочину з матеріальним складом; реальне настання таких наслідків; перебування зазначених наслідків у межах конкретного складу злочину (є його конститутивною або кваліфікуючою ознакою); наявність причинного зв'язку

між діянням і суспільно небезпечним наслідком; наявність вини щодо цих наслідків;

– доведено відсутність будь-яких закономірностей, з врахуванням яких сформульовані статті КК України, у яких передбачена відповідальність за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Такі закономірності простежуються, як правило, лише для окремих груп статей (злочини проти безпеки виробництва, злочини у сфері господарської діяльності тощо);

– запропоновано відмовитись від використання у КК України термінопонять «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» для позначення шкоди, яка заподіюється здоров'ю потерпілого. Пропонується, що у кожному конкретному складі злочину шкода здоров'ю як його ознака має бути конкретизована, як це зроблено, наприклад, у ст. 286 КК України;

удосконалено:

– поняття тяжких наслідків за кримінальним правом України. Як результат такого дослідження запропоновано дефініцію поняття «тяжкі наслідки»: це вид негативних (шкідливих) змін у об'єкті посягання, які завжди мають реальний вияв, характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки, мають специфічне кримінально-правове значення, можуть або конкретно вказуватись у КК, або позначатись за допомогою оціночних термінів, які підлягають конкретизації за характером і розміром їх вияву у кожному окремому випадку;

– положення про можливість притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації, за вимушене заподіяння тяжких наслідків. Обґрунтовано, що така особа може бути притягнута до кримінальної відповідності лише за умисне заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень особі;

дістали подальший розвиток:

– позиція, що вказівки на тяжкі, інші тяжкі та особливо тяжкі наслідки законодавець вживає для позначення тотожних понять, незважаючи на те, що зміст таких понять повинен бути різним;

– положення щодо недосконалості системи покарань за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, а також недоцільність застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання щодо осіб, які вчинили окремі такі злочини;

– позиція про необхідність внесення змін до ч. 2 ст. 43 КК України; запропоновано таку її редакцію: «Особа, зазначена у частині першій цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації умисного тяжкого або умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень чи смерті одній або кільком особам».

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження у тому, що сформульовані у дисертації теоретичні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– у правотворчості – для вдосконалення кримінального законодавства України в частині усунення недоліків і внесення відповідних змін до окремих статей про злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки;

– у правозастосовній діяльності – під час здійснення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань;

– у навчальному процесі – під час викладання курсів Загальної та Особливої частин кримінального права та відповідних спецкурсів;

– у науково-дослідній діяльності – за здійснення правових досліджень.

Особистий внесок здобувача. Сформульовані у дисертації положення, узагальнення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовані на підставі особистих досліджень у результаті опрацювання та аналізу наукових, нормативних і статистичних джерел.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційної роботи оприлюднені на міжнародних,

всеукраїнських науково-практичних конференціях. Це зокрема: 16 науково-практична конференція ад'юнктів, курсантів, студентів (іноземними мовами) «Боротьба з економічною злочинністю: проблеми та перспективи» (м. Львів, 23 квітня 2010 року); Всеукраїнська науково-практична конференція ад'юнктів, аспірантів, здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 24 вересня 2010 року); X міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 6–8 травня 2011 року); Всеукраїнська науково-практична конференція ад'юнктів, аспірантів, здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 30 вересня 2011 року); міжнародна науково-практична конференція «Роль права у забезпеченні законності та правопорядку» (м. Запоріжжя, 11–12 жовтня 2011 року); міжнародна науково-практична конференція «Сучасне право та законодавство» (м. Запоріжжя, 14 грудня 2011 року); II міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави» (м. Харків, 17–18 грудня 2011 року); міжнародна науково-практична конференція «Напрями вдосконалення правового регулювання суспільних відносин» (м. Київ, 27 грудня 2011 року); міжнародна науково-практична конференція «Тенденції та пріоритети реформування законодавства України» (м. Запоріжжя, 28 грудня 2011 року); міжнародна студентсько-аспірантська наукова конференція «Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи» (м. Львів, 20-22 квітня 2012 року.)

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 6 наукових статтях, що опубліковані у наукових фахових юридичних виданнях України, та у тезах доповідей на 10 науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Відповідно до мети, задач і предмета дослідження дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків.

Повний обсяг дисертації становить 238 сторінок, з яких основний текст – 177 сторінок, список використаних джерел (223 найменування) викладений на 23 сторінках, 5 додатків на 35 сторінках. Література та законодавство використані станом на 1 жовтня 2012 року.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ

1.1 Стан дослідження поняття тяжких наслідків у кримінально-правовій літературі

Питання кримінальної відповідальності за спричинення злочином тяжких наслідків завжди було актуальним, оскільки має велике значення для оцінки суспільної небезпеки посягання, визначення його місця в системі Особливої частини КК України, призначення міри покарання тощо. Проте, незважаючи на це, у кримінально-правовій літературі має місце неоднозначне розуміння досліджуваного поняття. Це викликано тим, що законодавець чітко не визначає його зміст у КК України, а також не одностайністю позицій Верховного Суду України. Справа у тому, що трактування змісту тяжких наслідків здійснюється, виходячи з аналізу конкретного складу злочину та за допомогою інших оціночних понять, і, таким чином, перед практичними працівниками ставиться більше питань, ніж відповідей. Для проведення кримінально-правової кваліфікації злочинів, які вчиняються за наявності досліджуваної ознаки, необхідно, щоб правоохоронні та судові органи правильно та однаково розуміли зміст поняття тяжких наслідків.

Слід зазначити, що окремим питанням змісту поняття тяжких наслідків приділялась увага у працях П.П.Андрушка [2], М.І. Бажанова[7], П.С. Берзіна [11], В.І. Борисова [22], Я.М. Брайніна [25], Л.П. Брич [28], В.М. Білоконева [16], Е.В. Благова [18], Л. Гаухмана [41], Н.О. Гуторової [51], Л.В. Горбунової[44], Л.М. Демидової[56], О.О. Дудорова[59], С.В. Землюкова[63], М.І. Ковальова[72], Д.С. Констянтинова[76], В.Ю. Косінова[83], С.В. Краснопеєва[86], Г.А. Кригера[88], В.М. Кудрявцева[104], Н.Ф. Кузнєцової[106], Б.А. Курінова[107],

Р.Л. Максимовича[114], В.В. Мальцева[117], Ю.В. Мантуляка[119], М.І. Мельника[132], А.С. Міхліна[125], В.О. Навроцький[130], А.В. Наумова[133], М.І.Панова[142], А.А. Пінаєва[143], В.В. Пітецького[144], В.А. Робака[166], А.В. Савченка[170], С.І. Селецького[173], В.Г. Степанова[177], Г.В. Тімейка[181], В.П. Тихий [142], З.А. Тростюк[187], А.Н. Трайніна[185], М.І. Хавронюка[215], І.В. Хохлової[218], С.Д. Шапченка[93], Н.В. Шепелевої[93], Н.М. Ярмиш[223] та інших.

Однак, необхідно звернути увагу на те, що існуючі дослідження мають фрагментарний характер, тобто тільки частково торкаються досліджуваного питання, і, як правило, пов'язані з конкретизацією понять: тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки, загибель людей та інших. У жодній із існуючих праць тяжкі наслідки не розглядаються комплексно як наскрізне кримінально-правове поняття, а досліджуються, як правило, під тим чи іншим кутом зору.

Так, деякі автори у своїх кримінально-правових дослідженнях розглядали тяжкі наслідки через призму ч. 2 ст. 43 (Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації) КК України (Д.С.Константинов, Ю.Мантуляк), інші – як кваліфікуючу ознаку службових злочинів (А.Прохоренко), треті – під час з'ясування питань, які стосуються співвідношення понять «тяжкі наслідки» та «майнова шкода» (Л.Гаухман, Л.М. Демидова, М.І. Ковалєв), четверті – у межах дослідження злочинів проти волі, честі, гідності особи (Н.В. Шепелева, М.О. Акімов) та злочинів проти безпеки руху та експлуатації транспорту (В.М. Білоконєв) тощо.

Аналіз кримінально-правової літератури свідчить, що проблемні питання, що стосуються поняття тяжких наслідків, не були самостійним об'єктом комплексного та системного кримінально-правового дослідження. Окрім того, ані в Україні, ані у жодній із держав колишнього Радянського Союзу досліджувана проблема (наскільки нам відомо) не розглядалася у дисертаційному дослідженні.

Позитивним видається той факт, що тяжкі наслідки частково були піддані аналізу у монографії П.С. Берзіна [11], де останні досліджувались в рамках законодавчої конструкції статті 43 КК України, розглядалися як обставина, що повинна враховуватись судом при призначенні покарання, частково - як елемент складу злочину певного виду.

Окрім того, поняття тяжких наслідків частково досліджувалось у монографії Л.В. Горбунової [44], як одна з обставин, яка обтяжує покарання, а також у дисертаційних дослідженнях: С.В. Краснопеєва, як один із видів злочинних наслідків [86] та В.Г. Степанова як вид суспільно небезпечних наслідків [177]. Також поняття тяжких наслідків було піддане аналізу у праці С.В. Землюкова [63], проте воно мало проміжний характер.

Зважаючи на те, що КК України не містить визначення поняття тяжких наслідків (не враховуючи приміток до окремих статей, у яких проводиться його конкретизація щодо окремих складів злочину), це питання розкривається, в основному, в науково-практичних коментарях. Відразу зазначимо, що аналізуючи зміст досліджуваного поняття через призму п.5 ч.1 ст.67 КК України (Обставини, які обтяжують покарання), автори коментарів дотримуються одностайності. Зокрема, вказується на те, що визнання наслідків вчиненого злочину тяжкими віднесено до компетенції суду. Також зазначається, що тяжкі наслідки можуть бути майнового, фізичного, морального та іншого характеру [131, с.84; 132, с.163].

Судова практика також не обійшла своєю увагою поняття тяжких наслідків зміст яких розглядався у семи Постановах ПВС України. Зокрема, Постанова ПВС України від 30 травня 2008р. №5 «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості» розкриває поняття особливо тяжких наслідків через призму ст.ст.152, 153 КК України. Так, до них відносять наслідки фізичного (смерть, самогубство, втрата будь-якого органу тощо) та морального (психічна хвороба) характеру [156].

Натомість, у Постанові ПВС України від 3 грудня 1997 року №12 «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» [160]

(вказана постанова втратила чинність) поняття «інші тяжкі наслідки» містять той же зміст, що й «особливо тяжкі наслідки», аналіз яких дається у Постанові ПВС України від 30 травня 2008 року №5. Необхідно врахувати і той факт, що у кримінальному законі термін «тяжкі наслідки» згадується у кількох десятках статей, тому характеристика його змісту, безсумнівно, є різною, оскільки вона залежить від родового об'єкта злочину, виду злочину, складу злочину, законодавчої конструкції норми, у тому числі способу опису суспільно небезпечних наслідків тощо.

Для з'ясування основних питань, які стосуються досліджуваного поняття, спробуємо в загальних рисах окреслити основні проблеми.

За традицією, почнемо з того, що є загальновизнаним. Тяжкі наслідки є одним із різновидів суспільно небезпечних наслідків [121, с.57]. В науці кримінального права поняття тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків, та інших тяжких наслідків мають оціночний характер [76, с.68]. Не викликає заперечення і той факт, що поняття особливо тяжких наслідків структурно пов'язане із вчиненням особливо тяжкого злочину [121, с.58]. Усталеною є також теза, що психічне ставлення до тяжких наслідків може характеризуватися умисною або необережною формою вини [95, с.425].

В свою чергу, багато аспектів, які стосуються досліджуваного поняття є суперечливими. Не існує єдиного підходу стосовно співвідношення понять тяжких наслідків та особливо тяжких наслідків. З приводу зазначеної проблеми існує дві позиції. Так, відповідно до першої - тяжкі наслідки є складовою частиною особливо тяжких [54, с.103], тобто співвідносяться як частина і ціле. В свою чергу, представники другої позиції акцентують свою увагу на тому, що досліджувані поняття є синонімічними [166, с.127].

Розділились думки науковців і стосовно тлумачення змісту поняття тяжких наслідків. Так, одні автори вважають, що досліджуване поняття охоплює спричинення як матеріальної, так і не матеріальної шкоди [166, с.127], інші – лише

фізичної шкоди [8, с.59; 3, с. 328; 121 с.61], треті – заподіянням шкоди матеріального характеру [179, с.449].

Однією із ключових проблем є також встановлення змісту поняття «загибель людей», як виду злочинних наслідків. Можна виокремити два напрями вирішення цієї проблеми. Так, представники першого вважають, що під загибеллю людей потрібно розуміти смерть хоча б однієї особи [158], натомість, представники другого переконані, що під загибеллю людей потрібно розуміти смерть, як мінімум двох осіб [29, с.31-35; 130, с. 44-47; 216 с.59-60].

Окремі питання, пов'язані з визначенням поняття тяжких наслідків, одержали належну увагу з боку лише деяких авторів. Так, А.В. Наумов писав, що тільки судовий прецедент може відповісти на питання, який зміст містить в собі поняття «тяжкі наслідки». Окрім того, автор зазначив, що це поняття і надалі залишатиметься недослідженим, оскільки тільки судова практика може дати дефініцію тяжких наслідків [134, с.89].

Ряду авторів наявне в кримінальному законі поняття «особливо тяжкі наслідки» видається зайвим [166, с.127]. В.О. Навроцький, в свою чергу, пропонує відмовитись законодавцеві від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей КК України, котрі передбачені іншими розділами Особливої частини КК України (крім розділу «Злочини проти життя і здоров'я»)[130, с.47].

Слід звернути нашу увагу на те, що окремі питання, які стосуються визначення поняття тяжких наслідків залишились поза увагою науковців. Зокрема, залишається актуальним питання визначення критерію, який покладений в основу поділу понять «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», питання про можливість визнання тяжкими наслідками заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам або майнової шкоди в великих чи особливо великих розмірах.

Поряд з уже виділеними проблемами, не знайшли свого вирішення і інші питання, серед яких: умови, за наявності яких в конкретному випадку певні

наслідки злочину можна визнати обставиною, що обтяжує покарання; умови, за наявності яких у кожному конкретному випадку певні наслідки злочину можна враховувати при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину; питання караності злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, тощо.

Отож, показана гама спірних і невисвітлених у доктрині позицій щодо поняття тяжких наслідків обумовлює необхідність наукового пошуку.

1.2 Регламентация кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, в пам'ятках права

Досліджуючи будь-яку правову проблему необхідно приділити окрему увагу її генезису. Не буде винятком і поняття тяжких наслідків для всебічного кримінально-правового дослідження якого, необхідно з'ясувати як його визначали у кримінальному законодавстві у різні періоди його розвитку, адже на основі такого аналізу можна виявити певні суперечливі аспекти, які існували у минулому.

Аналізуючи використання поняття тяжких наслідків в історичному аспекті, не можна залишити поза увагою пам'ятки вітчизняного права, до яких належать Руська Правда, Литовські статuti, Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року, КК радянського періоду, а також пам'ятки російського права - Новгородська судна грамота 1471 року, Судебники 1497 та 1550 років, Укази Петра I, Соборне Уложення 1649 року, Артикул Воєнний 1715 року, Звід законів кримінальних 1832 року, Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, Кримінальне Уложення 1903 року та інші. Також, слід приділити окрему увагу кримінально-правовим джерелам, які діяли на західноукраїнських землях, які у другій половині XVIII ст. потрапили під владу Австрійської монархії (Кримінальний кодекс Австрії), також кримінальне законодавство Австро-Угорщини та Польщі.

Аналіз пам'яток права показав, що за спричинення тяжких наслідків відповідальність передбачалось, ще у древні часи. Показовими, в цьому плані, є приписи зводу законів царя Хамураппі (XVIII століття до нашої ери) в яких містилась наступні вказівки: якщо людина будь-кому ушкодить око, то належить ушкодити її око (параграф 196); якщо зламає кістку людини, то належить їй зламати кістку (параграф 197)[219, с.34].

Схожі норми містяться і у інших пам'ятках права, зокрема у договорі Олега[169, с.432] з Візантією 1119 року [140, с.8], у Руській Правді[169, с.432],

у Новгородській судній грамоті 1471 року, [169, с.334] Судебниках 1497 та 1550 років [169, с.114]. Аналізуючи вказані пам'ятки вітчизняного права слід звернути увагу на те, що такі терміни як «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» в них не згадувались. Окрім того, у ті часи навіть не фігурували терміни, які охоплюються досліджуваним поняттям. З цього приводу влучно зазначили, що множинність наслідків злочину обумовлена різноманітністю тих суспільних відносин, які поставлені в законодавчому порядку під охорону кримінального закону [111, с.89].

У Статуті Великого князівства Литовського 1529 р. термін «тяжкі наслідки» також не використовувався. Проте у розділі VII, який називався «О квалтех земских и о боех, и о головщинах шляхетських» законодавцем передбачались наслідки для життя і здоров'я людей. Так, зокрема, зустрічались терміни «ранил» або «забил» (ст.ст. 1, 2), «нос втял», «губи врубал» (ст.9). Окрім того, у цьому документі законодавець використовував термін «ущерб»: «...если бы кто-либо на чье-нибудь имение совершил нападение..., причинил ущерб...» [175, с.71].

В наступних Статутах Великого князівства Литовського, прийнятих у 1566 та 1588 роках, також не віднайдено жодної згадки про досліджуване поняття.

Передбачалось покарання за спричинення тілесних ушкоджень і в Уложенні 1649 року, який проголошував вчинити ті ж дії тому, хто «...відрубає руку або ногу, або ніс, або вуха, або губу відріже або око виколить» (ст.196) [182, с.195].

В одній із найдавніших пам'яток вітчизняного права – Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року [146, с.312] - законодавець також не використовував термін «тяжкі наслідки». Проте у цьому документі містилась вказівка на шкоду, яка може бути заподіяна не тільки окремій особі, але й всьому суспільству (Глава XIX арт.16), проте не було конкретизовано вид шкоди. Також, вживається термін «збитки» (Глава XX арт.3; Глава XX арт.8; Глава XX арт.23, Глава XX арт.24), та термін «шкода» (Глава XIX арт.16;

Глава XX арт.24). Необхідно звернути увагу на те, що в цій пам'ятці (Глава 20 арт.9) законодавець використав словосполучення «тривала хвороба» або «небезпека смерті» як наслідок поранення.

Окремої уваги заслуговує Уложення про покарання кримінальні і виправні у редакціях 1845, 1885, 1903 років. У цьому документі в ст.129 (Обстоятельствахъ, увеличивающихъ вину и наказаные) містився такий припис: «Вина учинившаго какое либо преступленіе увеличивается по мере того чем важнее зло, или вредъ, сим преступленіемъ причиненніе»[211, с.28].

Можна відзначити, що першим нормативно-правовим актом, у якому містилась вказівка на термін «тяжкі наслідки» було Кримінальне уложення 1903 року[40, с.99], яке є останнім фундаментальним актом Російської імперії в частині кримінального права. У цій пам'ятці тілесні ушкодження оцінювались з точки зору характеру наслідків, які наступили у зв'язку з вчиненням злочину. Зокрема, наслідки від тілесних ушкоджень поділялися на «тяжкі» (ст.469) і «вельми тяжкі» (ст.473).

Проведений історичний екскурс, показав що поняття тяжких наслідків, з прийняття Кримінального уложення 1903 року. До прийняття вказаного акту поняття тяжких наслідків, а також інші поняття, які ним охоплюються не фігурують у жодній пам'ятці вітчизняного права. Проте, це не означає, що відповідальності за спричинення таких наслідків раніше не передбачалась. Законодавець в ті часи тяжкі наслідки називав конкретно, і як правило без використання юридичної термінології, а простими словами, так би мовити «своїми іменами». Серед таких наслідків можна побачити в основному фізичну шкоду (для життя та здоров'я), а саме: смерть, тілесні ушкодження тощо. Такий досвід видається позитивним, адже застосовуючи відповідні норми до реальних життєвих ситуацій не виникало необхідності здійснювати їх тлумачення. Можливо, зберігши такий досвід, в сучасних реалій вдалося б вирішити цілий ряд правозастосовних проблем, таких як конкретизація оціночних понять, вибір конкретної правової норми тощо.

Проте вітчизняний законодавець, пішов іншим шляхом. Показовою, в цьому плані, є тенденцію до широкого використання поняття тяжких наслідків, яку можна прослідкувати у порівняно ближчі до нас періоди, а зокрема, у КК РСФСР 1922 року та прийнятому на його основі КК УРСР. Необхідно звернути увагу на те, що термін «особливо тяжкі наслідки» вживається єдиний раз у ч.2 ст.105 КК РСФСР. Так, у цій статті вказані наслідки виступали кваліфікуючою ознакою такого злочину, як зловживання владою. Альтернативною ознакою поряд із особливо тяжкими наслідками є вчинення цього злочину службовою особою з корисливих чи особистих мотивів. Слід зазначити, що сама дефініція поняття тяжких наслідків була відсутня.

Окрім того, ч.1 ст.209 КК РСФСР містила словосполучення «інші особливо важливі наслідки», які виступали кваліфікуючою ознакою перевищення воєнним начальником меж своєї влади. Поряд із терміном «інші особливо важливі наслідки» законодавець використав такі альтернативні наслідки як дезорганізація збройних сил, відсутність належного постачання, розголошення таємниць, стратегічних планів.

Дослідження та конкретизація тяжких наслідків, передбачених у КК УРСР 1922 року, в свою чергу показує, що вказане поняття використане законодавцем випадково, без потреби у ньому. Адже, в ньому тяжкі наслідки характеризують виключно підвищених ступінь суспільної небезпечності наслідків, передбачених у кваліфікованому складі по відношенню до наслідків, передбачених у основному складі злочину (включає наслідки того ж характеру проте більш суспільно небезпечні) і могли враховуватись, як показник ступеня тяжкості при призначенні покарання в порядку ст. 24 цього ж закону.

Згодом Постановою 2-ої сесії ВЦИК X скликання 10 червня 1923 року «Об изменениях и дополнениях Уголовного кодекса РСФСР»[43, с.162] були внесені зміни до ст.105 КК РСФСР. Такі зміни, відобразились і у тексті КК УРСР. Зокрема, поряд із терміном «особливо тяжкі наслідки» законодавець

використав термін «тяжкі наслідки», проте жодних вказівок щодо тлумачення змісту зазначеного поняття не було дано.

Також цією ж Постановою були внесені зміни до ст.209 (Перевищення воєнним начальником меж приналежної йому влади) КК РСФСР, де поряд із наслідками у виді загибелі людей, розголошення таємниць і стратегічних планів фігурувало словосполучення «інші особливо важливі наслідки»[433, с.166]. Цікавим є той момент, що санкція ст.209 за заподіяні злочином наслідки передбачала покарання у виді позбавлення волі на термін не менше одного року.

Наступна закономірність, яка впливає з аналізу законодавства – це стійка тенденція до поширювального застосування термінів «тяжка шкода» (Декрет ВЦИК і СНК від 24 серпня 1925 року «О дополнении Уголовного кодекса ст.92-а и об изменении редакции ст.196 Уголовного кодекса» [43, с.196]), «серйозні наслідки», «інші важливі наслідки» (Постановление ЦИК СССР від 31 жовтня 1924 року «Положение о воинских преступлениях»[43, с.209]), «шкідливі наслідки» (Постанова ЦИК і СНК СССР від 5 березня 1926 року «О дополнении и изменении ст.ст. 18 и 19 основных начал уголовного законодательства СССР и Союзных Республик и ст.ст.4,6 и 11 Положения о воинских преступлениях»[43, с.215]), тощо, що свідчить про поширеність такого виду наслідків, а використання такої кількості синонімічних термінів, безсумнівно, створює плутанину та призводить до помилок під час проведення кримінально-правової кваліфікації.

Як бачимо, для позначення тяжких наслідків, разом з терміном «тяжкі наслідки», законодавець починає використовувати терміни «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», у окремих випадках «шкідливі наслідки», «тяжка шкода» тощо. Більш детальний аналіз норм, в яких використовуються вказівки на зазначені терміни, показав, що законодавець для позначенні тотожних понять використовує різну термінологію. Допустивши таке порушення законодавчої техніки, законодавець зберігає його і в наступних редакціях кримінального закону.

Згодом, на основі КК РСФСР 1926 року був прийнятий КК УРСР 1927 року, у якому тяжкі наслідки розглядалися як одна з кваліфікуючих ознак умисного знищення чи пошкодження майна (ч.2 ст.79'), необережного тілесного ушкодження (ч.2 ст.145). Також законодавець використовував термін «тяжкі наслідки» і в основних складах злочинів, передбачених ч.1 ст.108 та ст.109 КК УРСР, проте дефініція цього поняття була відсутня. Знову таки, дослідження та конкретизація таких наслідків в рамках відповідних складів злочинів настановує на думку, що законодавець міг уникнути використання зазначеного поняття, навівши перелік таких наслідків.

У КК УРСР 1960 р. можна помітити значне зростання кількості норм у порівнянні з попередніми кодексами, (за нашими підрахунками розглядуваний термін згадувався вже у 39 статтях), де фігурували терміни «тяжкі наслідки» (ч.2 ст.67, ч.2 ст.68, ч.2 ст.113, ст.158, ч.2 ст.165, ч.2 ст.176, ст. 225, ч.2 ст.232, ч.2 ст.234, ч.2 ст.236, ч.3 ст.238, ч.2 ст.245, ч.3 ст.251, ч.3 ст.253, ч.2 ст.254,), «особо тяжкі наслідки» (ч.4 ст.117, ч.2 ст.118), «інші тяжкі наслідки» (ст.90, ч.2 ст.111, ч.2 ст.145, ст.157, ст.217, ч.2 ст.218, ч.2 ст.219, ч.2 ст.220, ч.2 ст.221, ст.224, ст.246, ст.247, ст.248) (Додаток «Б»).

Для позначення тяжких наслідків разом з терміном «тяжкі наслідки» законодавець починає використовувати терміни «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», у окремих випадках «шкідливі наслідки», «тяжка шкода» тощо. Більш детальний аналіз норм, в яких використовуються вказівки на зазначені терміни, показав, що законодавець для позначенні тотожних понять використовує різну термінологію. Допустивши таке порушення законодавчої техніки, законодавець зберігає його і в наступних редакціях кримінального закону, зберігається таке і у КК України 2001 року.

У той період тяжкі наслідки виступали не тільки ознакою основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів, але й обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність (ч.5 ст.41). У КК 1960 року спостерігається певна диференціація тяжких наслідків. Зокрема, розрізняли тяжкі наслідки для життя та здоров'я особи (ч.2 ст.111, ч.2 ст.113,

ч.4 ст.117, ч.2 ст.118, ч.2 ст.145), матеріального характеру (ст.157, ст.158), військового характеру (ч.2 ст.232, ч.2 ст.234, ч.2 ст.236, ч.3 ст.238, ч.2 ст.245 тощо) та інші.

На жаль, доводиться констатувати, що в аналізованому кримінальному законі, як і у попередніх, не містилось дефініції, яка б розкривала зміст поняття тяжких наслідків. У кримінально-правовій літературі того періоду популювала думка про недоцільність використання у КК поняття «інші тяжкі наслідки». Зокрема, І.І. Горелік зазначав: «у законодавця не було підстав у той час використовувати такий невизначений термін, оскільки можна було застосовувати більш зрозумілу термінологію...»[46, с.166].

У коментарі за редакцією Н.Ф. Антонова та М.І. Бажанова неодноразово давалось визначення досліджуваного поняття, проте це трактування стосувалося окремої норми, де тяжкі наслідки виступали ознакою об'єктивної сторони. На основі аналізу ст.41 КК УРСР, у коментарі зазначалось, що спричинення тяжких наслідків підвищує суспільну небезпеку діяння. Також вказувалось на те, що тяжкість наслідків визначає суд, виходячи з важливості об'єкта посягання, характеру, ступеня і розміру спричиненої шкоди[205, с.171].

Слід зазначити, що законодавець користувався різними прийомами опису тяжких наслідків. Це виявлялось, насамперед, в особливостях конструкції складів злочинів. У деяких статтях КК 1960 року до поняття тяжких наслідків включалися і певні види шкоди, згадка про яких містилась в основних, кваліфікованих або особливо кваліфікованих складах злочину.

Варто зазначити, що у ч. ч. 3, 4 ст. 249 КК 1960 року, замість терміну «тяжкі наслідки» законодавець використовував словосполучення «шкідливі наслідки», зміст якого не розкривався ні КК, ні коментарями до КК 1960 року.

Як вже побачили, законодавець все частіше використовує поняття тяжких наслідків, таке в свою чергу стає наскрізним, ніби пронизують весь кримінальний закон. Такий стан речей нашою справою на справедливий запитання: чим можна пояснити таку тенденцію? На перший погляд, така тенденція є

цілком закономірна, адже із розвитком суспільства ускладнюються правовідносини, що в контексті кримінально-правового регулювання, не дозволяє обійтися без оціночних понять. Однак, видається що така відповідь жодним чином не відповідає вимогам, які ставляться до законодавчої техніки. Так, законодавець, не зробивши спроби надати чіткості та зрозумілості тексту кримінального закону, використовує одне поняття для позначення різних за характером та ступенем суспільної небезпечності наслідків, чим на наш погляд надає сваволю судовим органам, які вправі на власний розгляд трактувати таке у кожному окремому випадку. Простими словами, законодавець починає використовувати поняття тяжких наслідків, де це потрібно і не потрібно. Можливо, правляча еліта тих часів потребувала норм, які можна було за потреби трактувати так, як їм вигідно. Все таки видається, що тенденцію широкого використання поняття тяжких наслідків потягнув за собою цілий ряд причин, серед яких окрім названих: стрімкий розвиток суспільних відносин, слабкий розвиток законодавчої техніки, політична ситуація в державі, бажання влади контролювати всі сфери суспільного життя, нехтування демократичними засадами, тощо.

Аналіз пам'яток кримінального, дозволив помітити коли в законодавстві вперше було використано поняття тяжких наслідків, прослідкувати тенденцію до ширшого його використання, дослідити позитивні та негативні сторони його появи та використання.

Проаналізувавши історію кримінального законодавства в аспекті визначення поняття тяжких наслідків можна зробити такі висновки:

- поняття тяжких наслідків, та інші, які ним охоплюються, не фігурували у жодній пам'ятці права, включно до початку ХХ століття. Загалом, же законодавством тих часів відповідальність за спричинення тяжких наслідків, у окремих випадках передбачалась, а вказані наслідки називались конкретно;

- вперше термін «тяжкі наслідки» використаний законодавцем у Кримінальному уложенні 1903 року;

- КК УРСР 1922 і 1927 років містили тільки декілька норм, де фігурувало поняття тяжких наслідків, що свідчить або про недостатню розробленість норм кримінального закону або ж про те, що законодавець того періоду не вважав за потрібне часте використання цього поняття, знаючи, що це може призвести до певних ускладнень при правозастосуванні. Також законодавець зароджує в тексті кримінального закону грубе порушення правила законодавчої техніки, коли для позначення поняття тяжких наслідків починає використовувати одночасно декілька різних термінів;

- у КК УРСР 1960 року спостерігається тенденція до ширшого використання поняття тяжких наслідків, причини якої важко пояснити. Окрім того, законодавець для позначення таких вводить новий термін «шкідливі наслідки». Відсутність законодавчої дефініції досліджуваного поняття призводить до різнобою думок у кримінально-правовій літературі в частині дослідження аналізованого поняття.

Таким чином, до моменту прийняття КК України 2001 року поняттю тяжких наслідків не було приділено належної уваги, що вкотре підтверджує актуальність дослідження нашої теми.

1.3 Зарубіжний досвід регламентації відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки

Дослідивши історичні аспекти становлення та розвитку поняття тяжких наслідків, доцільно також проаналізувати зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких воно виступає. Як слушно зазначає О. Хворостянкіна: «здійснення порівняльно-правових досліджень є важливим не тільки для розвитку правової науки, а й для вдосконалення процесів нормо проектування» [217, с.28].

Сучасний світ становить понад двісті держав, кримінальне законодавство яких має історичну і правову специфіку. Певні положення зарубіжного законодавства були враховані українським законодавством під час прийняття КК 2001 року [82, с.15-16]. Слід зазначити, що кримінальне законодавство окремих держав містить кримінально-правові норми, що передбачають відповідальність за спричинення злочином тяжких наслідків з деякими особливостями, зумовленими специфікою системи права, важливістю відповідних відносин в житті держави, традиціями побудови загальнообов'язкових правил поведінки тощо.

Це зумовлює необхідність на теоретичному рівні дослідити законодавство в частині з'ясування регламентації кримінальної відповідальності за спричинення злочином тяжких наслідків, найближчих сусідів України: Республіки Білорусь, Вірменської Республіки, Республіки Молдова, Республіки Польща, Російської Федерації. Також слід зупинитися на положеннях кримінального законодавства пострадянських держав, правова база яких створювалась в однакових умовах, однак відмінності економічного та географічного положення залишили відбиток на формуванні законодавства, у тому числі кримінального (Азербайджанської Республіки, Республіки Болгарія, Грузії, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Таджикистан, Республіки Узбекистан тощо). Окрім того, чималий інтерес становить вивчення законодавства тих держав, які мають визначальний вплив на іноземне право (Австрійської Республіки, Аргентинської

республіки, Іспанії, Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччини, Турецької Республіки, Французької Республіки, Швейцарської Конфедерації, Королівства Швеції, Японської Держави тощо).

Відразу зазначимо, що термін «тяжкі наслідки» згадується не у всіх КК розглянутих нами держав (Азербайджанська Республіка [190], Австрійська Республіка [189], Республіка Білорусь [196], Республіка Болгарія [197], Республіка Вірменія [195], Грузія [192], Республіка Казахстан [198], Киргизька Республіка [194], Республіка Молдова [199], Литовська Республіка [188], Латвійська Республіка [188], Російська Федерація [203], Республіка Таджикистан [201], Республіка Узбекистан [202]).

Разом із тим, у КК окремих зарубіжних країн законодавець використовує різні терміни для позначення наслідків злочинних посягань. До них відносяться: «шкода» (Азербайджанська Республіка [190], Республіка Білорусь [196], Киргизька Республіка [194], Литовська Республіка [188], Республіка Молдова [199], Республіка Таджикистан [201], Турція [204], Іспанія [193], Французька Республіка [207], Японська Держава [210]), «значна шкода» (Республіка Болгарія [197], Грузія [192], Латвійська Республіка [188]), «менш тяжка шкода» (Іспанія [193]), «тяжкі втрати» (Королівство Швеції [209]), «серйозна шкода» (Аргентинська республіка [191], Федеративна Республіка Німеччина [206]), «немало важлива шкода» (Республіка Болгарія [197]), «велика шкода», «істотна шкода» (Республіка Білорусь [196], Республіка Вірменія [195], Грузія [192], Киргизька Республіка [194], Латвійська Республіка [188], Республіка Польща [200], Республіка Узбекистан [202], Швейцарська Конфедерація [208]), «тяжка шкода» (Республіка Вірменія [195], Грузія [192], Іспанія [193], Киргизька Республіка [194], Литовська Республіка [188], Республіка Молдова [199], Федеративна Республіка Німеччина [206], Республіка Польща [200], Російська Федерація [203], Швейцарська Конфедерація [208]), «шкода, яка має особливу тяжкість» (Іспанія [192]). Крім того, у кримінальному законодавстві окремих країн застосовується термін «збитки» (Австрійська Республіка [189], Республіка Білорусь [195], Республіка Казахстан [198], Республіка Молдова [199], Королівство Швеції [209]).

Також слід вказати і на той факт, що в окремих КК зарубіжних держав тяжкі наслідки виступають обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність (Азербайджанська Республіка у п.2 ч.1 ст.61 [190], Республіка Білорусь у п.13 ч.1 ст.64 [196], Республіка Вірменія у п.2 ч.1 ст.63 [195], Республіка Казахстан у п.2 ч.1 ст.54 [198], Киргизька Республіка у п.5 ч.1 ст.55 [194], Латвійська Республіка у ч.4 ст.48 [188], Литовська Республіка у п.11 ч.1 ст.60 [188], Республіка Молдова у п.2 ч.1 ст.77 [199], Російська Федерація у п.2 ч.1 ст.67 [203], Республіка Таджикистан у п.2 ч.1 ст.62 [201], Республіка Узбекистан у ч.8 ст.56 [202]).

Крім того, у низці статей КК зарубіжних держав поряд із словосполученнями «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», законодавець вводить дещо схоже поняття – «особливо тяжкі наслідки» (Республіка Білорусь у ст.94 [196], Республіка Болгарія у ч.2 ст.358 [197], Республіка Казахстан у ч.1 ст.74 [198], Киргизька Республіка у п.4 ч.3 ст.129 [194], Литовська Республіка у ч.4 ст.251 [188], Республіка Молдова у п.5 ч.2 ст.289 [199], Республіка Таджикистан у ст.80 [201]).

Необхідно звернути увагу на те, що у КК Австрії (§180 – умисне нанесення шкоди навколишньому середовищу) законодавець до поняття шкоди відносить створення небезпеки для життя чи здоров'я великої кількості людей або небезпеки для існування тваринного чи рослинного світу на великій території. При цьому, відповідальність за такі діяння настає у виді позбавлення волі терміном на три роки [189]. Варто відзначити, що законодавець цієї держави є дещо непослідовним, оскільки прирівнює життя та здоров'я людини, яке є найвищою соціальною цінністю для кожної держави, до належного існування тваринного чи рослинного світу.

Подібні суперечності можна прослідкувати і в КК інших держав, де законодавець «ставить на одну вагу» серйозну шкоду здоров'ю та бізнесу; значну шкоду та смерть (Латвійська Республіка у ч.2 ст.107 [188], Республіка Польща у ст.252 §2 [200]); поранення та смерть; спричинення шкоди здоров'ю та створення такої небезпеки (Турецька Республіка у ст.ст. 386, 477 [204]), середньої тяжкості

тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження та смерть (Республіка Болгарія у ч.4 ст.341а [197]).

Настання смерті є поширеним наслідком злочинних посягань і виступає ознакою основного (Латвійська Республіка [188], Французької Республіки [207]) та кваліфікованого (Азербайджанська Республіка [190], Грузія [192], Киргизька Республіка [192], Федеративної Республіки Німеччина [206]) та особливо кваліфікованого (Азербайджанська Республіка [190], Киргизька Республіка [194], Республіка Польща [200]) складів злочинів. Це, наприклад, «смерть потерпілого» (Французька республіка (ст.222-25)) [207], «смерть хворого», «смерть неповнолітнього», «смерть іншої особи» (Федеративна Республіка Німеччина (ч.3 §38, ч.2, 3 § 309, ч.3, 4 §312)) [206], «смерть кількох людей» (Киргизька Республіка (ч.3 ст.280)) [194].

Досить часто використовується термін «загибель людей» (Азербайджанська Республіка [190], Республіка Білорусь [196], Республіка Таджикистан [201]), «загибель кількох людей», «загибель двох або більше осіб» (Киргизька Республіка [194], Литовська Республіка [188]). Слід зазначити, що до наслідків у вигляді загибелі людей або смерті «прирівнюються» за своєю тяжкістю наслідки у вигляді заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (Австрійська Республіка (ч.3 §169) [189], Аргентинська Республіка (ч.2 ст.97) [191], Японська Держава (ч.2 ст.118) [210]) або нанесення тяжкої шкоди здоров'ю (Республіка Польща (ст.160 §3,4) [200]).

Проте, у майже всіх із перелічених КК зарубіжних країн немає дефініції досліджуваного поняття. Виняток становить примітка до ст.129 (Згвалтування) КК Киргизької Республіки, де до інших тяжких наслідків віднесено самогубство або замах на самогубство потерпілої особи, психічний розлад, спричинення потерпілому тяжкої шкоди здоров'ю (наприклад, переривання вагітності), в тому числі небезпечної в момент заподіяння [194].

Окрім того, законодавцем дано роз'яснення особливо тяжких наслідків. Цікавим і, водночас, суперечливим є той факт, що до поняття особливо тяжкі наслідки відносять ті ж самі наслідки (самогубство, замах на самогубство тощо),

що й до поняття тяжкі наслідки. Отже, законодавець, вживаючи різні поняття, не проводить їх відмежування.

Варто звернути увагу на той факт, що зміст поняття тяжких наслідків є різним залежно від виду злочину, складу злочину (основний, кваліфікований, особливо кваліфікований), законодавчої конструкції норми, у тому числі способу опису суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків тощо. Так, наприклад, у диспозиції параграфу 85 КК Австрії, до тривалих тяжких наслідків законодавець відносить тяжкі страждання, втрату професійної трудової здатності, втрату або тяжке пошкодження мовлення, зору, слуху або здатності до дітонародження [189].

Безперечно, таке трактування тяжких наслідків не може застосовуватись до кожної статті. Можливо, неоднакове розуміння змісту досліджуваного поняття може призвести до прирівнювання менш небезпечної шкоди, яка заподіяна злочином, до шкоди, яка охоплюється тяжкими наслідками.

Аналіз тексту диспозицій норм, які містяться в Особливій частині КК досліджуваних нами держав, дозволяє запропонувати наступну класифікацію складів злочину, обов'язковою ознакою яких є тяжкі наслідки:

1. тяжкі наслідки, які характеризуються заподіянням матеріальної шкоди;
2. тяжкі наслідки, які характеризуються заподіянням фізичної шкоди;
3. тяжкі наслідки, які характеризуються заподіянням як матеріальної, так і фізичної шкоди.

Окрім того, в окремих статтях КК зарубіжних держав поняття тяжких наслідків визначається через перелік певних суспільно небезпечних наслідків (смерть, тяжке тілесне ушкодження, поранення, тяжка шкода здоров'ю, велика матеріальна шкода, самогубство, небезпека для життя та здоров'я, хронічне захворювання, значне пошкодження майна тощо), після чого вживається термінологічний зворот «інші тяжкі наслідки». Тобто досліджуваний поняття може виступати альтернативною ознакою складів злочинів (Азербайджанська Республіка [190], Латвійська Республіка [192]), а також застосовуватись окремо

(Австрійська Республіка [189], Азербайджанська Республіка [190], Республіка Болгарія [197], Латвійська Республіка [188]).

Слід зазначити, що тяжкі наслідки та їх різновиди передбачені не тільки як обов'язкова ознака основного (простого) складу злочину (Азербайджанська Республіка [190], Республіка Білорусь [196], Республіка Вірменія [195], Грузія [192], Республіка Казахстан [198], Киргизька Республіка [194], Литовська Республіка [188], Республіка Молдова [199], Російська Федерація [203], Республіка Таджикистан [201], Республіка Узбекистан [202]), але і як кваліфікуючого (Азербайджанська Республіка [190], Республіка Болгарія [196], Грузія [192], Латвійська Республіка [188]) та особливо кваліфікуючого (Азербайджанська Республіка [190], Грузія [192], Киргизька Республіка [194], Латвійська Республіка [188]).

Законодавець користується різними прийомами опису тяжких наслідків. Це виявляється, насамперед, в особливостях конструкції складів злочинів: у низці випадків у законі вказується майнова шкода як альтернативний тяжкий наслідок злочинного діяння. В інших законодавець не наводить опису тяжких наслідків, однак із тексту диспозиції виходить, що тяжкі наслідки можуть включати й такий їх вид, як майнова шкода.

Проведений нами порівняльний аналіз кримінального законодавства окремих зарубіжних держав, в частині регламентації кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки показав, що поняття тяжких наслідків широко використовується, в основному, законодавцями пострадянських держав, в свою чергу у законодавстві інших розглянути нами держав, таке поняття або не використовується взагалі, або використовується в поодиноких випадках, а наслідки, які таким позначаються називаються законодавцем, як правило, конкретно.

Видається, що тенденція широкого використання в кримінальному законодавстві поняття тяжких наслідків, відображає історичний вплив кримінального законодавства Радянського Союзу на формування законодавства незалежних держав, які утворились в результаті його розпаду. Як уже нами

зазначалось у підрозділі 1.2 «Регламентація кримінальної відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, в пам'ятках права», тенденція широкого використання поняття тяжких наслідків прослідковується у КК РСФСР 1960 року, збереглась така тенденція і в сучасному кримінальному законодавстві. Так, коли у КК РСФСР 1960 року термін «тяжкі наслідки» використовувався близько сорока разів, то в КК розглянутих нами пострадянських держав такий термін використовується вже близько ста разів. Окрім цього збереглися і спільні недоліки, пов'язані із широким використанням поняття тяжких наслідків. Зокрема, для позначення поняття тяжких наслідків законодавець одночасно використовує різні терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» та інші; поняття тяжких наслідків в одних випадках охоплює, а в інших не охоплює однакову шкоду тощо.

Проведений аналіз кримінального законодавства пострадянських держав, також показав, що поняття тяжких наслідків, в таких виступає «універсальним» способом описання суспільно небезпечних наслідків у диспозиціях статей кримінального закону, який використовується, і коли наслідки можна в ній вказати конкретно, і коли такі перелічити складно. Використовуючи одне поняття, для позначення десятків видів наслідків відмінних за характером та ступенем тяжкості, законодавці вказаних держав створили ситуацію, коли кримінальний закон є не чіткий та не зрозумілий не лише для простих громадян, а досить часто і для працівників правоохоронних органів та суду, які покликані такий застосовувати на практиці.

В свою чергу в кримінальному законодавстві окремих із розглянутих нами держав поняття тяжких наслідків не використовується. Такий досвід видається позитивним та вартим уваги, адже наслідки, які в Україні позначаються терміном «тяжкі наслідки» і підлягають конкретизації у кожному окремому випадку, в кримінальному законодавстві вказаних держав називаються конкретно. Окрім того, вказані ознаки досить вузько використовуються як кваліфікуюча ознака, а відповідальність за їх спричинення передбачена однією або декількома нормами.

Такий стан речей, виключає можливість виникнення цілого ряду правозастосовних проблем, які мають місце в вітчизняній практиці.

Загалом, здійснивши порівняльний аналіз поняття тяжких наслідків у кримінальному законодавстві зарубіжних держав, можна зробити наступні висновки:

- досліджуючи КК пострадянських держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Казахстан, Киргизька Республіка та інших), слід відмітити, що певних особливостей, на які потрібно звернути увагу нашому законодавцеві, не виявлено. Як і в українському кримінальному законі, тяжкі наслідки розглядаються, виходячи із конструкції конкретної норми. Також тяжкі наслідки можуть виступати ознакою основного, кваліфікованого та особливо кваліфікованого складів злочинів. Окрім вказівки на тяжкі наслідки в диспозиціях статей згадуються термінопоняття «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», що, на наш погляд, вносить значну плутанину в їх розмежуванні. В свою чергу, необхідно відмітити, що як і в КК зарубіжних країн, так і в кримінальному законі України, відсутня дефініція, яка б встановила загальний зміст аналізованого поняття;

- вивчення кримінального законодавства держав, які мають визначальний вплив на іноземне право (ФРН, Австрія, Франція, Туреччина та інші), дало змогу стверджувати, що в цих державах досліджувані нами поняття тяжких наслідків, за допомогою терміну «тяжкі наслідки» взагалі не позначається, а такі наслідки, як правило, конкретно називаються. Можливо, законодавці цих авторитетних держав вирішили позбавити КК від такого роду загальних понять. Натомість в окремих випадках в понятійний апарат внесли деякі невідомі нашому законодавству терміни («шкода, яка має особливу тяжкість», «менш тяжка шкода», «немало важлива шкода»), дефініції яких відсутні, що також вносить термінологічну плутанину.

Висновки до першого розділу

1. Аналіз проведених кримінально-правових досліджень окремих питань, які пов'язані з вчиненням злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки дає можливість стверджувати, що питання про тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття розкрито фрагментарно. Дослідження проблеми застосування норм про злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, здійснювався, як правило, при розгляді окремих складів злочинів, кваліфікуючих ознак та обставин, які обтяжують покарання, частково при дослідженні питань, пов'язаних з правилами призначення покарання. Окрім того, у переважній більшості праць дане поняття розкривається шляхом наведення приблизного переліку наслідків, які у кожному окремому випадку можуть бути визнані тяжкими.

2. Узагальнено певні ознаки, які притаманні поняттю тяжких наслідків, а саме: тяжкі наслідки є різновидом суспільно небезпечних наслідків; тяжкі наслідки можуть полягати у спричиненні смерті одній або кільком особам, чи заподіянні тяжких тілесних ушкоджень одній або кільком особам; тяжкі наслідки є однією з ознак, яка характеризує об'єктивну сторону злочину, можуть враховуватись при призначенні покарання; злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки можуть вчинятись як з умисною, так із необережною формою вини.

3. У ході проведення дослідження було виділено ряд питань, які є предметом гострих суперечок, зокрема, співвідношення понять тяжкі наслідки, інші тяжкі наслідки та особливо тяжкі наслідки; можливість визнання тяжкими наслідками заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень кільком особам або майнової шкоди в великих чи особливо великих розмірах та питання, які в літературі не висвітлено взагалі чи описано поверхнево: зміст та обсяг поняття тяжкі наслідки; умови та способи врахування тяжких наслідків при призначенні покарання; правила конкретизації поняття тяжких наслідків; розмежування та співвідношення

складів злочинів, ознакою яких є тяжкі наслідки; аналіз караності злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки; доцільність застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням за вчинення аналізованих посягань.

4. Проведений аналіз основних пам'яток українського кримінального права показав, що термін «тяжкі наслідки» у древніх пам'ятках кримінального права не використовувався, наслідки, які охоплюються даним поняттям у окремих джерелах називались конкретно, і охоплювали, як правило, шкоду фізичну (для життя та здоров'я). Вперше термін «тяжкі наслідки» використаний законодавцем лише у 1903 році в Кримінальному уложенні. Окрім цього, наступні кримінальні закони відображають тенденцію до збільшення норм, у яких тяжкі наслідки зазначались як ознака.

5. На підставі проаналізовано кримінального законодавства пострадянських держав, держав, які є географічними сусідами України, а також держав з давніми демократичними традиціями в частині відповідальності за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Визначено, що пострадянські держави мають ряд спільних ознак із КК України (тяжкі наслідки виступають, кваліфікуючою ознакою та обставиною, яка обтяжує покарання; відсутність дефініцій понять «тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки»). Натомість інші зарубіжні держави, кримінальне законодавство яких досліджувалось не використовують таких оціночних понять як тяжкі наслідки, а у диспозиціях конкретних статей такі наслідки, як правило, конкретно називають, наводячи їх вичерпний перелік. Такий досвід видається позитивним, адже виключає можливість виникнення цілого ряду правозастосовних проблем, які мають місце в вітчизняній практиці.

РОЗДІЛ II

ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

2.1 Зміст та обсяг поняття тяжких наслідків

Кримінально-правове поняття – це ідеальний образ кримінально-правової дійсності, який існує у вигляді думки про істотні ознаки кримінально-правових відносин і є знаряддям їх пізнання [187, с.11]. Ці поняття характеризуються такими ознаками, як обсяг та зміст, що взаємопов'язані між собою та водночас є протилежними. Змістом поняття називається сукупність існуючих ознак предметів, відображених у понятті. В свою чергу, обсяг поняття – це сукупність предметів або явищ, мислимих у понятті [61, с.29].

Враховуючи правила логіки, досліджуючи поняття тяжких наслідків, слід виділити його ознаки, в тому числі і істоті, відмежувати вказане поняття від суміжних понять, провести його класифікацію за вказаними ознаками.

Визначаючи зміст поняття, слід дотриматись наступної послідовності: встановлення етимологічного значення слова, дефініцій поданих у словника, подати законодавче визначення поняття, роз'яснення з цього приводу у Постановах ПВС України, з'ясувати позиції, які зустрічаються у доктрині кримінального права, і, зрештою, запропонувати власний підхід до даного питання тощо.

Безперечно, висвітлення змісту поняття тяжких наслідків доцільно почати з опрацювання довідниково-енциклопедичних видань. Відразу необхідно відзначити, що тлумаченню поняття тяжких наслідків у вказаних джерелах приділена незначна увага. Так, у «Юридичній енциклопедії» за редакцією Ю.С. Шемшученка вказується, що тяжкі наслідки злочину виступають кваліфікуючою обставиною, яка обтяжує відповідальність особи, що вчинила злочин. Також ця обставина враховується при призначенні

покарання та має оціночний характер, з'ясування змісту і обсягу якого вимагає конкретизації по кожній конкретній справі і використовується для позначення відмінних за змістом та обсягом понять [222, с. 165]. Інше визначення тяжких наслідків міститься Словнику оціночних понять КК України, де під такими розуміють результати чогось, які несуть за собою страждання [174, с. 103].

В свою чергу, у більшості з проаналізованих нами довідниково-енциклопедичних джерел тлумачення поняття тяжких наслідків відсутнє, проте можна зустріти тлумачення змісту окремих термінів «тяжкий» та «наслідок», які формують термінологічний зворот, яким позначається досліджуване поняття. Так, у більшості словників української мови поняття «тяжкий» розглядається у декількох значеннях, а саме – важкий, складний, сильний, великий [15, с. 360; 17, с. 643; 49, с. 302]. Підтримуючи запропоновані тлумачення, автори окремих словників, розкривають зміст поняття «тяжкий», як – густий, щільний [15, с. 466], або масивний, обмежений, такий, що несе за собою страждання, характеризується знегодами, труднощами, поневіряннями, значний за ступенем чи інтенсивністю, непроглядний, неприємний, який виражає суворість похмурість [31, с. 453].

В свою чергу, під «наслідком» у словниках розуміють результат [49, с. 502], те, що впливає з чого-небудь, зумовлюється якоюсь причиною, підсумок якої-небудь цілеспрямованої діяльності, те, що одержується після завершення чого-небудь [14, с. 270; 17, с. 192; 31, с. 372], те, що впливає з певних обставин, дій причин [183, с. 552]. Цікавим видається тлумачення поняття наслідку, яке міститься у філософському словнику та розглядається крізь призму філософських категорій – підстава та наслідок, згідно якого наслідок є результатом якоїсь підстави [39, с. 47].

Як правило, зміст більшості юридичних понять вказаний у законі, а у випадку, коли у законі такий не зазначений, він установлюється правовою наукою або судовою практикою [61, с. 29]. Безперечно, визначаючи зміст поняття тяжких наслідків, доцільно з'ясувати його законодавче тлумачення,

яке міститься у КК України. Так, поняття тяжких наслідків конкретизується в кримінальному законі чотири рази. У примітці до ст. 222¹ зазначено, що тяжкими наслідками у цій статті вважається шкода, яка в тисячу і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян; у примітці до ст. 232¹ говориться, що під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння збитків, які в тисячу і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян; у примітці четвертій до ч.2 ст. 364 встановлено, що тяжкими наслідками в статтях 364-367, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян; у примітці до ч.2 ст.423 вказується, що тяжкими наслідками у ст.ст.423-426 вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Наведені вище законодавчі дефініції дають можливість стверджувати, що у контексті диспозицій окремих статей поняття тяжкі наслідки відображає різний ступінь і характер суспільної небезпеки наслідків. Як бачимо, у примітках до вищезазначених статей міститься роз'яснення лише щодо випадків заподіяння матеріальних збитків, при цьому законодавець не вважає за потрібне дати визначення наслідків немайнового характеру.

Не до кінця зрозумілим є те, чому матеріальні збитки, які охоплюються поняттям тяжкі наслідки, у кожній з приміток мають різний розмір. З цього приводу виникає справедливе запитання, чи може одне й те ж саме поняття в одному й тому ж самому нормативно-правовому акті тлумачитися по-різному? Відповідаючи на поставлене запитання, слід виходити з тих міркувань, що законодавча дефініція повинна бути єдиною, чіткою, однозначною та стислою, а також містити найсуттєвіші для правильного застосування терміна ознаки предмета або явища, які вона позначає. Окрім того, слід зазначити, що така дефініція має бути створена з урахуванням усіх потенційних запитань і колізій, що можуть виникнути під час тлумачення та практичного застосування норм законодавчого акта. Провівши аналіз

законодавчих дефініцій поняття тяжких наслідків, можна стверджувати, що вони жодним чином не розкривають істотних ознак даного поняття. Тим більше такі законодавчі визначення стосуються лише окремих ситуацій, коли шкода від конкретно вказаних злочинів полягає у матеріальних збитках. Проте, слід зазначити, що залишається поза увагою поняття шкоди іншого характеру, а також шкода, яка позначена цим же терміном у більш, як ста диспозиціях, на яких не поширюється дія вказаних вище приміток. Така ситуація нашоєхує на думку, що законодавець визначає зміст поняття тяжких наслідків лише, у вузькому його розумінні, щодо конкретно вказаних складів злочинів.

Окрема увага поняттю тяжких наслідків приділена також ПВС УРСР та України. Так, у ряді постанов, а саме: №4 від 02.07.1976 року «Про судову практику в справах про знищення та пошкодження державного чи колективного майна шляхом підпалу або внаслідок порушень вимог пожежної безпеки», №6 від 10.10.1982 року «Про судову практику в справах пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці», №12 від 27.12.1985 року «Про перевищення влади або службових повноважень», № 8 від 26.06.1992 року «Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів і працівників правоохоронних органів», №12 від 25.12.1992 року «Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності», №2 від 26.03.1993 року «Про судову практику у справах про злочини пов'язані з порушенням режиму відбування покарання в місцях позбавлення волі», №6 від 08.07.1994 року «Про судову практику в справах про розкрадання, виготовлення, зберігання та інші незаконні дії зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами», №3 від 26.04.2002 року «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами», №3 від 25.04.2003 року «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі

злочини у сфері господарської діяльності», №15 від 26.12.2003 року «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень», №2 від 27.02.2004 року «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність», №17 від 10.12.2004 року «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довілля», №5 від 30.06.2008 року «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи», №7 від 12.06.2009 року «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва», визначається зміст поняття тяжких наслідків щодо конкретних складів злочину (проводиться конкретизація таких наслідків) шляхом наведення приблизного переліку суспільно небезпечних наслідків, які у відповідній ситуації слід відносити до тяжких наслідків, а визначення поняття тяжких наслідків не дається.

В свою чергу, в науці кримінального права до тлумачення поняття тяжких наслідків підходять по-різному, проте дещо обмежено. Більшість науковців притримуються позиції, що тяжкі наслідки підлягають конкретизації у кожному окремому випадку. Так, В.М. Кудрявцев стверджує, що визнання наслідків тяжким «... є питанням факту», а «встановлення розміру наслідків та оцінка їх порівняльної тяжкості відноситься до компетенції суду» [104, с. 98]. Такої ж позиції притримується ще ряд таких вчених серед яких М.І. Панов [89, с. 117], Д.С. Констянтинов [76, с. 68], Л.В Горбунова [44, с. 143] та інші. Натомість, окремі представники кримінально-правової доктрини розкривають зміст досліджуваного поняття або шляхом наведення переліку наслідків, які на їх думку відносяться до тяжких (наприклад людські жертви, позбавлення життя особи, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, заподіяння легких тілесних ушкоджень багатьом особам, значна майнова шкода, загибель великої кількості тварин, масове захворювання людей, знищення великих площ лісових масивів, примусове звільнення з роботи великої кількості осіб, масові заворушення, серйозна

шкода безпеці військ та інші) [109, с. 38; 110, с. 229]; або стверджуючи, що тяжкі наслідки полягають у спричиненні лише фізичну шкоду [8, с. 59; 4, с. 567; 132, с. 298], як фізичної шкоди, так і матеріальної [3, с. 1217; 218, с. 196; 170, с. 361; 179, с. 368; 166, с. 126], як матеріальної, фізичної так моральної шкоди, тощо [132, с. 841], або полягають у спричиненні лише великої матеріальної шкоди, істотної шкоди тощо [179, с. 449].

Видається, що кожна із розглянутих позицій заслуговує на увагу, проте жодним чином не спроможна розкрити зміст тяжких наслідків як наскрізного кримінально-правового поняття. Адже в них зміст досліджуваного поняття намагаються розкрити шляхом їх конкретизації за характером та ступенем суспільної небезпечності або шляхом їх конкретизації у конкретній ситуації (у рамках конкретного складу злочину) видається, що поняття тяжких наслідків більшість науковців розглядає у вузькому розмінні, а саме щодо конкретної ситуації (щодо конкретного складу злочину). За такого стану речей можемо частково погодитись з позицією більшості науковців, які вважають, що поняття тяжких наслідків підлягає конкретизації у кожному окремому випадку, дозволивши собі лише маленьку ремарку. Зокрема, в окремих випадках у КК України тяжкі наслідки є достатньо чітко визначені і не потребують конкретизації. Також можемо частково погодитись з окремими вченими, які вважають, що поняття тяжких наслідків охоплює спричинення шкоди різного характеру та ступеня тяжкості.

Видається, що зміст поняття тяжких наслідків не знайшов однозначного визначення в жодному із проаналізованих нами джерел. Окрім цього, при проведенні визначення цього поняття жодним із науковців не застосовувались відомі в логіці способи визначення понять, серед яких виділяють: визначення через рід та видову відмінність, генетичне визначення, визначення через вказівку відношення предмета до своєї протилежності та інші, а частково використовується спосіб визначення через перелічення предметів або явищ, до яких застосоване дане поняття. В свою чергу, найбільш прийнятним для визначення змісту юридичних понять є визначення через рід і видову

відмінність, такий спосіб застосовуватимемо і при визначенні поняття тяжких наслідків. Окрім того, враховуючи специфіку досліджуваного поняття та наявні у кримінально-правовій літературі напрацювання в цьому напрямку, вважаємо за доцільне при його визначенні також застосувати спосіб визначення через перелічення предметів або явищ, до яких застосоване дане поняття.

Не викликає заперечень той факт, що тяжкі наслідки є одним із різновидів суспільно-небезпечних наслідків [121, с. 57], які конкретно називаються і розшифровуються в статті Особливої частини КК або позначаються за допомогою оціночних термінів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» [98, 107]. Визначаючи поняття тяжких наслідків, необхідно виходити із того, що вони є одним із видів суспільно небезпечних наслідків, які у кримінально-правовій літературі трактуються по-різному. Окрім цього, у кримінально-правовій літературі зустрічаються поодинокі твердження наступного змісту: ні теоретично, ні практично не можна провести різницю між просто наслідками і тяжкими наслідками, тому доцільним є відмова від таких [83, с. 77]. Із даного твердження випливає, що на думку автора дані поняття є тотожними.

З метою всебічного дослідження поняття тяжких наслідків необхідно детальніше дослідити зміст поняття суспільно небезпечних (злочинних) наслідків. В теорії кримінального права в загальному переважає єдине поняття злочинних наслідків. Так, Н.Ф. Кузнецова під такими розуміє шкідливі з точки зору пануючого класу зміни у суспільних відносинах, що охороняються кримінальним законом, спричинені злочинними діями чи бездіяльністю суб'єкта [106, с. 10]. Я.М. Брайнін розглядає такі, як наслідки, які мають значення для наявності складу злочину [25, с. 195-196]. В.М. Кудрявцев стверджує, що злочинні наслідки – це передбачена кримінально правовою нормою матеріальна чи нематеріальна шкода, спричинена злочином об'єкту посягання [104, с. 137]. Е.А. Фролов визначає злочинні наслідки як шкоду, від якої відповідні суспільні відносини

охороняються засобами кримінального права [214, с. 111]. А.С. Міхлін під злочинними наслідками розуміє шкоду, заподіяну злочинними діями людини суспільним відносинам охоронюваним законом [125, с. 16], а розглядаючи злочинні наслідки, як елемент складу злочину, останній зазначає, що під таким слід розуміти суспільно шкідливі зміни не у будь-якому охоронюваному кримінальним законом об'єкті, а саме у об'єкті посягання – наслідок як такий не можна собі уявити без об'єкта і багато в чому визначається об'єктом злочину [125, с. 11]. Наведені вище визначення не зазнали суттєвих змін і використовуються у сучасній кримінально-правовій літературі. Так, схожої думки притримується П.С. Берзін, який зазначає, що під суспільно небезпечними наслідками слід розуміти шкідливі зміни в об'єкті посягання у матеріальній чи нематеріальній формі [12, с. 6]. Натомість М.І. Панов стверджує, що суспільно небезпечні наслідки можна визначити як шкоду (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди [8, с. 116]. Загалом суспільно небезпечні наслідки у кримінально правовій літературі визначаються як шкода (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, охоронюваним кримінальним законом, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння такої шкоди [89, 123].

Враховуючи наведені визначення, не викликати дискусій той факт, що тяжкі наслідки, як різновид суспільно небезпечних наслідків, завжди негативно позначаються на об'єкті посягання. Звісно, якого виду буде спричинена шкода залежить від родового та безпосереднього об'єкта злочину. Так, наприклад, внаслідок порушення правил боротьби зі шкідниками і хворобами рослин (наприклад, знищення шкідників і збудників хвороб забороненими хімічними речовинами, а також надмірним вживанням пестицидів) були спричинені тяжкі наслідки у виді масового отруєння людей (додатковий об'єкт), а також була заподіяна шкода рослинному і тваринному світу (основний безпосередній об'єкт). В науці кримінального права існує,

так званий, «вертикальний» поділ об'єктів злочину на загальний, родовий та безпосередній, та «горизонтальний» поділ безпосереднього об'єкта на основний, додатковий та факультативний [117, с. 192]. Як уже нами зазначалось, тяжкі наслідки – це шкода, що заподіюється об'єкту злочину, а отже кожному виду об'єктів кримінально-правової охорони відповідає свій вид тяжких наслідків. В свою чергу, родовий та безпосередній об'єкти злочину виражають різний ступінь узагальнення охоронюваних кримінальним правом суспільних відносин. В даному контексті можна виділити поняття тяжких наслідків на рівні родового та безпосереднього об'єктів. Роль родового поняття тяжких наслідків полягає у тому, що воно має важливе значення як для характеристики безпосередніх тяжких наслідків, так і для наукової класифікації злочинів певної групи. Для прикладу, конкретизуючи зміст тяжких наслідків у ч. 3 ст. 133 КК України «Зараження венеричною хворобою» виходячи виключно з родового об'єкту, можна із впевненістю стверджувати, що такі можуть полягати у спричиненні шкоди для життя та здоров'я особи. Родове поняття тяжких наслідків та безпосереднє поняття тяжких наслідків розмежовуються за правилом розмежування родового та безпосереднього об'єкта злочину. В свою чергу, шкода, від спричинення якої охороняються кримінально-правовою нормою конкретні суспільні відносини, за умови що така характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності, і буде безпосередніми тяжкими наслідками. Також з урахуванням виду об'єкта, якому заподіюється шкода, можна виділити тяжкі наслідки: що спричиняються основному об'єкту; що спричиняються додатковому об'єкту, які, у свою чергу, можна поділити на такі, які обов'язково спричиняються, та на такі, що можуть мати, а можуть і не мати місця в конкретній ситуації. Названі наслідки є видами безпосередніх тяжких наслідків. Для більш наочного розуміння запропонованого поділу спробуємо навести приклади. Так, тяжкі наслідки для власника майна, що спричиняються в результаті невиконання чи неналежного виконання особою, якій доручено зберігання чи охорона чужого майна своїх обов'язків (ч.1 ст.

197 КК України) є основним наслідком; загибель людей чи інші тяжкі наслідки (ч.2 ст. 194 КК України) є додатковим наслідком.

Окрім виділених та охарактеризованих ознак, суспільно небезпечні наслідки характеризуються такою ознакою, як специфічне кримінально правове значення та специфічний спосіб відображення. Так, вказані наслідки виступають підставою криміналізації діяння, обставиною, яка враховується при кваліфікації, при призначенні покарання тощо, називаються в кримінальному законі конкретно або позначаються за допомогою оціночних понять.

Таким чином, очевидним є те, що поняттю тяжких наслідків притаманні ознаки характерні поняттю суспільно небезпечних наслідків, серед таких виділено шкоду, яка спричиняється діянням об'єкту посягання, специфічне кримінально-правове значення та специфічний спосіб відображення. Проте тяжкі наслідки складають окрему групу (частину) із усіх суспільно небезпечних наслідків, поставлених під охорону кримінального закону. За такого стану речей видається доцільним виділити та детально охарактеризувати ознаки, за допомогою яких можна з усього масиву суспільно небезпечних наслідків, поставлених під кримінально правову охорону, виділити саме тяжкі наслідки. Для цього слід визначити видову відмінність тяжких наслідків, тобто слід виділити ознаки, які у сукупності з виділеною родовою ознакою виражатимуть сутність поняття тяжких наслідків та даватимуть змогу для обмеження таких від усіх інших суспільно небезпечних наслідків.

Суспільно небезпечні наслідки можна поділити на два види залежно від характеру та обсягу шкоди заподіяної об'єкту злочину, а саме на створення загрози заподіяння певної шкоди та настання реальної шкоди. Такий поділ є цілком закономірний, адже такий поділ відображений безпосередньо в чинному КК України. Так, у окремих статтях КК України (142 ч.1, 239 ч.1, 240 ч.1, 272 ч.1, 273 ч.1 та інших) передбачена відповідальність за створення загрози заподіяння шкоди, а більшість злочинів, відповідальність за які

передбачені КК України, заподіюють реальну шкоду. Серед таких вбивство, крадіжка, грабіж, хуліганство та інші. Однак визначаючи зміст поняття тяжких наслідків через їх перелік бачимо, що такі можуть полягати лише у реальному заподіянні шкоди, а суспільно небезпечні наслідки, як уже зазначалось можуть полягати, як у реальному заподіянні шкоди, так і у створенні загрози заподіяння шкоди. Отже, з усіх суспільно небезпечних наслідків до тяжких можуть бути віднесені лише ті, які характеризуються реальним заподіянням шкоди.

Коли з наведеною вище ознакою є все зрозумілим, то з приводу іншої видової ознаки, позначеної терміном «тяжкий» справді виникає чимало запитань, адже така відображає підвищений рівень суспільної небезпечності злочинних наслідків. І такий стан речей не випадковий, адже саме тяжкість є оціночною ознакою, яка піддається конкретизації. За такого стану речей видається доцільним більш детально дослідити таку ознаку, як підвищений рівень суспільної небезпечності, та з'ясувати можливі його прояви. З цього приводу у теорії кримінального права обговорюється питання про те, якого характеру та обсягу шкода може бути віднесена до тяжких наслідків. Таке питання є цілком закономірним, адже вирішується якими якісним та/або кількісними показниками повинні характеризуватися наслідки, щоб віднести останні до тяжких. Так, одне з найбільш поширених питань конкретизації тяжких наслідків, стосується наступного: чи можна середньої тяжкості тілесні ушкодження заподіянні кільком особам розглядати, як прояв тяжких наслідків? З приводу даного питання, у теорії кримінального права зустрічаються два протилежних погляди, так представники першого стверджують, що тяжкі наслідки охоплюють заподіяння середньої тяжкості тілесні ушкодження двом і більше особам [184, с. 382], інші стверджують, що такі охоплюють більш небезпечну, шкоду таку як тяжкі тілесні ушкодження та смерть [166, с. 126].

На користь і першої, і другої позиції можна наводити переконливі аргументи. Та все-таки правильною видається саме друга позиція, адже коли

мова заходить про шкоду для життя та здоров'я особи для порівняння в жодному випадку не можна застосовувати кількісні показники. Так, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень навіть десятком особам, не можна порівнювати із заподіянням смерті особі, адже у будь-якому разі смерть буде більш небезпечним наслідком. Навіть з простих міркувань людину не повернути, а тілесні ушкодження – це шкода, яка може бути відновлено. Окрім цього, як аргумент можна навести також ту обставину, що в кримінальному законі законодавець наводить приблизний перелік тяжких наслідків і жодного разу не згадує про спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень, отже, не відносить їх до тяжких. Вважаємо, що кількісні показники в жодному разі не можна розглядати як підставу для віднесення певної шкоди для життя та здоров'я до тяжких наслідків, а слід розглядати як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину. За такого стану речей у випадку необережного спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень слід кваліфікувати за ст. 128 КК України, а за наявності кількісних показників (спричинення такої шкоди кільком особам) враховувати це при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину. Отже, коли мова йде про можливість віднесення конкретної шкоди для життя та здоров'я до тяжких наслідків, до уваги беруться виключно якісні показники, а саме характер такої шкоди.

Показовим в цьому плані є те, що питання про доцільність притягнення особи до кримінальної відповідальності за необережне заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень отримало негативну відповідь при проведенні анкетування. Так, на задане нами запитання «Чи доцільно, на Ваш погляд, притягувати до кримінальної відповідальності особу за необережне спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень?» 96,3% респондентів дали негативну відповідь; 1,7 % стверджують, що доцільно у будь-якому разі, 2,0 % стверджують, що доцільно лише у випадку, коли така шкода заподіюється багатьом особам.

Незважаючи на недоцільність використання кількісних показників при віднесенні шкоди заподіяною для життя та здоров'я до тяжких наслідків, у багатьох випадках їх використання є просто необхідне. Для прикладу, кримінальний закон, окрім окремих проявів шкоди для життя та здоров'я до тяжких наслідків, відносить шкоду і іншого характеру. Так, серед тяжких наслідків КК України також називає масову загибель об'єктів рослинного та тваринного та рослинного світу (ст. 242, 243 КК України), масову загибель тварин (ст. 245 КК України), майнову шкоду в особливо великих розмірах (ст. 270 КК України), велику шкоду (ст. 206, 355 КК України), значну майнову шкоду (ст. 258 КК України) тощо. Для віднесення тієї чи іншої шкоди до тяжких наслідків значення має не лише її характер, але і кількісні показники, такі як розмір, площа, кількість потерпілих тощо. Для прикладу, ч. 2 ст. 242 КК України «Порушення правил охорони вод» передбачає відповідальність за порушення правил охорони вод (водних об'єктів), у випадку, якщо такі діяння спричинили масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу. Під загибеллю об'єктів тваринного і рослинного світу прийнято розуміти знищення диких звірів і птахів, бджолосімей, риби та інших представників водної фауни, місць їх розмноження та проживання, кормових угідь, приведення у непридатний стан посівів, або врожаю сільськогосподарських культур, знищення або пошкодження до ступеня припинення росту інших насаджень. Вирішуючи у кожному конкретному випадку питання, чи була загибель зазначених об'єктів масовою слід враховувати кількість і екологічну цінність знищених об'єктів, адже говорити про масовість у випадку знищення одного представника тваринного світу неможливо, а у випадку знищення десятків чи сотні таких представників вже дає підстави віднести такі наслідки до тяжких, однак не слід забувати, що масовість – поняття оціночне і поряд з кількісними показниками необхідно враховувати і якісні, яким в даному випадку виступає екологічна цінність знищених об'єктів флори та фауни.

Дослідивши таку ознаку тяжких наслідків як підвищений рівень суспільної небезпечності, вдалось виділити якісні та кількісні показники, за наявності яких конкретні суспільно небезпечні наслідки можна віднести, до тяжких. Так, виключно за якісними показниками до тяжких наслідків, без сумніву, можна віднести такі наслідки як смерть та тяжкі тілесні ушкодження, коли мова йде про шкоду для життя та здоров'я. У окремих випадках до тяжких наслідків виключно за якісними показниками можна віднести і шкоду іншого характеру. Для прикладу, засудження невинної особи (ст. 374 КК України). Усі інші наслідки можуть бути віднесені до тяжких за наявності відповідної сукупності якісних та кількісних показників, для прикладу, характеру та розміру шкоди, масовістю поширення, значними обсягами.

Окрім цього, беззаперечність того, що тяжкі наслідки характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності підтверджується і рядом інших аргументів. Як один із таких можна навести те, що в окремих, передбачених кримінальним законом випадках відповідальність настає не за спричинення тяжких наслідків, а лише за створення реальної загрози настання таких наслідків. Також така думка знайшла своє відображення у розглянутих вище працях науковців та постановях ПВС України, де при визначенні досліджуваного поняття шляхом наведення їх переліку до останніх було віднесено найбільш суспільно небезпечні наслідки як за характером, так і за їх ступенем.

Поняття тяжких наслідків відповідає родовим ознакам, притаманним усім суспільно небезпечним наслідкам і одночасно характеризується своїми видовими, визначальними ознаками. Серед таких ознак можна навести наступні:

- 1) Тяжкі наслідки визначається з врахуванням шкоди заподіяної як основному, так і додатковому об'єкту посягання;
- 2) Специфічне кримінально-правове значення. Тяжкі наслідки виконують специфічні функції, а саме виступають підставою криміналізації

діяння, обставиною, яка враховується при кваліфікації, при призначенні покарання;

3) Специфічний спосіб відображення у нормах КК України. Тяжкі наслідки можуть або конкретно вказуватись у нормах КК України, або позначатися оціночними термінами, які потребують конкретизації, у кожному окремому випадку.

4) Реальність їх настання. Тяжкі наслідки повинні наставати реально, насправді, що дасть можливість оцінити їх тяжкість та обсяг. Ця ознака дасть змогу відмежувати тяжкі наслідки від інших суспільно небезпечних наслідків, які полягають у створенні реальної загрози заподіяння шкоди;

5) Підвищений рівень суспільної небезпечності. Тяжкі наслідки полягають у негативних змінах у найбільш важливих об'єктах кримінально-правової охорони, а також у найбільш масштабних негативних змінах.

Дослідивши та виділивши істотні ознаки поняття тяжких наслідків ми з'ясували зміст цього поняття. Проте, самого розуміння істотних ознак цього поняття на практиці не буде достатньо для того, щоб конкретизувати тяжкі наслідки у кожній окремій ситуації. Адже наведені істотні ознаки стосуються сукупності наслідків і в повній мірі не відображають ознаки окремих видів таких наслідків. Такий стан речі підтверджує, що поняття тяжких наслідків є збірним, тобто відображає сукупність предметів (наслідків), які мисляться як одне ціле.

Враховуючи сказане, вважаємо за доцільне поняття тяжких наслідків визначити шляхом наведення переліку суспільно небезпечних наслідків до яких застосоване дане поняття. В рамках даної частини дослідження, вважаємо, доцільним визначити перелік тяжких наслідків наведений безпосередньо законодавцем. Правильність запропонованої позиції очевидна, оскільки ряд суспільно небезпечних наслідків визнано тяжкими безпосередньо у кримінальному законі, а їх виділення можливе за допомогою

логічного тлумачення норм, в яких використовується вказівка на настання інших тяжких наслідків. Для прикладу наведемо диспозицію ч. 3 ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці», де сказано: «Діяння, передбачене частинами першою та другою даної статті, якщо воно спричинило смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки». Розглянувши запропоновану диспозицію ми бачимо, що смерть особи закон відносить до тяжких наслідків. Таке ж визначення використовується поряд з такими наслідками, як загибель людей, загибель населення, загибель кількох осіб, настання смерті однієї особи, смерть неповнолітнього, смерть хворого, смерть пацієнта, нещасні випадки з людьми, тяжкі тілесні ушкодження, масове захворювання людей, масове захворювання населення, захворювання людей, отруєння людей, істотна шкода здоров'ю особи, безплідність, засудження невинного, екологічне забруднення значних територій, значне забруднення довкілля, масова загибель об'єктів рослинного і тваринного світу, масова загибель тварин, поширення епізоотії, екологічна катастрофа, катастрофа, загибель корабля, аварія, технологічна аварія, пожежа, майнова шкода у особливо великих розмірах, майнова шкода у великих розмірах, значна майнова шкода, велика шкода. (ДОДАТОК В). Слід зазначати, що такий перелік не є вичерпний і знаходить своє розширення в кримінально-правовій літературі та у судовій практиці. Окрім цього, частина з перелічених вище наслідків можуть зазначатися у певних статтях без альтернативи настання інших тяжких наслідків.

Таке визначення перелічує не ознаки поняття тяжких наслідків, а самі наслідки, на які поширюється таке поняття. Видається, що таке визначення можна було б взагалі не розглядати як визначення, проте такі дають змогу відмежувати тяжкі наслідки від інших суспільно небезпечних наслідків, які є менш небезпечними, допомагає зрозуміти, що слід розуміти під поняттям тяжких наслідків та до яких конкретно наслідків воно застосовується законодавцем. Більше того, таке визначення чітко установлює обсяг поняття тяжких наслідків.

Визначивши зміст поняття тяжких наслідків, слід детальніше дослідити обсяг цього поняття.

У кримінально-правій літературі під обсягом поняття розуміють клас предметів, кожен з яких має ознаки, зафіксовані у такому понятті. Також прийнято вважати, що чим менший обсяг поняття, тим багатший його зміст [187, с. 11-14]. Видається, таке правило можна розглядати і навпаки, чим менший зміст поняття, тим багатший його обсяг. Проведений вище аналіз змісту поняття тяжких наслідків показав, що, як у законодавстві, так і у кримінально-правовій літературі, відсутні чіткі підходи, щодо визначення його змісту, і, в першу чергу, така ситуація пов'язана із необхідністю конкретизації даного поняття у кожній окремій ситуації. З цього приводу у кримінально-правовій літературі справедливо зазначають, що відсутність досить чітких рекомендацій про зміст оціночних понять викликає труднощі у встановленні їх обсягу [144, с. 5].

Як уже зазначалось, зміст поняття встановлюється за допомогою визначення. В свою чергу, обсяг поняття розкривається шляхом його поділу на види. Розкрити обсяг поняття – означає встановити, на які види воно поділяється [61, с. 55]. Розкриваючи обсяг поняття, за можливості, слід застосовувати відомі логічні види поділу: простий (за видотвірною ознакою), дихотомічний поділ та класифікацію. Такі допоможуть перейти від родового поняття до численних видових понять. Слід зазначити, що обсяг поняття тяжких наслідків характеризує види злочинних наслідків, які охоплюються відповідним поняттям.

У кримінально-правовій літературі вважається, що найпростішим, і відповідно, найточнішим і логічно бездоганним є дихотомічний поділ поняття – двочленний поділ на дві частини, коли обсяг поняття ділиться на два суперечливих поняття (А та не-А) [128, с. 9]. Застосувавши зазначений критерій поділу при визначенні обсягу поняття тяжких наслідків можна поділити на дві великі групи: матеріального та нематеріального характеру. Застосовуючи такий поділ неодмінно слід зазначити, що він застосовується і

при поділі злочинних наслідків в цілому. Беручи такий за основу, до тяжких наслідків матеріального характеру можна віднести як фізичну, так і майнову шкоду, екологічну шкоду тощо, за умови, що така є суспільно небезпечною та характеризується підвищеним рівнем суспільної небезпечності.

Як уже нами зазначалося вище, у теорії кримінального права точаться дискусія навколо питання: *чи можуть тяжкі наслідки полягати у заподіянні фізичної шкоди?* Проте видається, що така дискусія насамперед пов'язана з недостатнім дослідженням поняття тяжких наслідків тими науковцями, які приділяли йому увагу. Адже сам законодавець у КК України, використовуючи у диспозиціях статей термінологічний зворот «інші тяжкі наслідки» поряд з конкретно визначеними наслідками, в такий спосіб наводить приблизний перелік тяжких наслідків, серед яких можна побачити як фізичну (наприклад смерть, тяжкі тілесні ушкодження), так і іншу шкоду (загибель корабля, засудження невинного). Попри те, що питання сформульоване неправильно, увага приділяється йому не випадково, проблема справді є, проте вона є дещо вужчою. Враховуючи такий стан речей, вважаємо за доцільне сформулювати таке питання: чи доцільно випадки спричинення шкоди, що має особистий (фізичний) характер, наприклад смерть чи тяжкі тілесні ушкодження, кваліфікувати за статтею кримінального закону, яка не містить прямої вказівки на їх спричинення (тобто конкретно не називає такі ознакою об'єктивної сторони складу злочину), а натомість використовує термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки»? Беззаперечно, таке питання має важливе практичне значення і йому слід приділити належну увагу, проте воно стосується проблем кримінально-правової кваліфікації злочинів, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки і розглядатиметься у підрозділі 3.1 «Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів».

Також слід зазначити, що у теорії кримінального права зустрічаються поодинокі погляди, в яких пропонується тяжкі наслідки майнового характеру поділяти реальну шкоду та упущену вигоду (неодержані доходи). На наш

погляд, такий поділ не можна застосовувати. Адже у теорії кримінального-права аксіомою є те, що упущена вигода – це не кримінально-правовий, а цивільно-правовий наслідок! В зв'язку з цим вважаємо, що немає жодних підстав для визнання упущеної вигоди до тяжких наслідків, незалежно від розміру останніх.

В свою чергу, до тяжких наслідків нематеріального характеру можна віднести можна віднести шкоду конституційним правам людини [215, с. 322] або шкоду, яка заподіюється інтересам політичним (у випадку вчинення злочинів проти основ національної безпеки), організаційним (у випадку вчинення злочинів проти правосуддя, громадської безпеки, громадського порядку та моральності, злочинів у сфері службової діяльності), соціальним (у випадку вчинення злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина), і така шкода повинна характеризуватися підвищеним рівнем суспільної небезпечності.

Деякі вчені, не виділяючи матеріальні і нематеріальні тяжкі наслідки, поділяють такі на фізичні, майнові, моральні та політичні [100, с. 62], тяжкі наслідки для життя та здоров'я особи, тяжкі наслідки для конституційних прав людини, тяжкі наслідки екологічного характеру, тяжкі наслідки матеріального характеру [215, с. 323]. Видається, що класифікація тяжких наслідків не лише по видових, але і по зазначених вище родових ознаках має надзвичайно велике практичне значення, і потреба в такому поділі виникає як у законодавця, так і у практичних працівників. Застосовуючи зазначений вище критерій поділу, до тяжких наслідків для життя та здоров'я особи можна віднести - загибель декількох осіб, загибель людей, смерть людини, нещасні випадки з людьми, масове захворювання людей, захворювання людей, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, отруєння людей, безплідність; до тяжких наслідків для конституційних прав людини – засудження невинної особи; до тяжких наслідків екологічного характеру – значне забруднення навколишнього природного середовища, екологічне забруднення значних територій, масову загибель об'єктів рослинного та

тваринного світу, масову загибель тварин; до тяжких наслідків матеріального характеру – катастрофи, загибель корабля, аварію, пожежу, майнову шкоду в особливо великому розмірі, велику шкоду, значну майнову шкоду. Зазначений перелік не є вичерпним, і не виключає можливості віднесення до таких і інших наслідків.

Залежно від способу конструювання кримінально-правової норми можна виділити тяжкі наслідки: що перебувають в межах складу злочину та такі, що перебувають за межами складу злочину, такі наслідки можна також назвати тяжкі наслідки, передбачені кримінально-правовою нормою та тяжкі наслідки, не передбачені кримінально-правовою нормою. Розкриваючи сутність такого поділу, слід зазначити, що у певних випадках законодавець тяжкі наслідки визнає ознакою об'єктивної сторони складу злочину, і робить вказівку на настання таких у диспозиції конкретної статті кримінального закону, в такому випадку наявність чи відсутність цієї ознаки впливатиме безпосередньо на кваліфікацію діяння. Для прикладу, в ч. 1 ст.140 КК України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним чи фармацевтичним працівником» сказано: «Невиконання чи неналежне виконання медичним чи фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалою чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого». Як бачимо, тяжкі наслідки є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, за відсутності якої у конкретній ситуації кваліфікація діяння за вказаною статтею є неможливою.

У іншому випадку можливість настання тяжких наслідків в результаті вчинення злочину законодавцем прямо не передбачена, проте не виключається. Для прикладу, в ст. 144 КК України «Насильницьке донорство» тяжкі наслідки як ознака складу злочину не передбачена, проте чинна законодавча конструкція можливість настання таких в результаті вчинення даного злочину не виключає. В такому випадку настання тяжких наслідків в результаті вчиненого діяння на його кваліфікацію не впливає, але неодмінно повинно враховуватись судом при призначенні покарання.

Окрім цього, тяжкі наслідки залежно від способу відображення у кримінально-правовій нормі тяжкі наслідки можна поділити на прямо названі у нормі та позначені у нормі оціночними поняттями. Розкриваючи сутність такого поділу слід зазначити, що для тяжких наслідків характерний специфічний спосіб відображення у кримінально-правових нормах. Так, у певних випадках тяжкі наслідки прямо називаються шляхом наведення їх переліку у статтях КК України. Такого висновку можна дійти шляхом логічного тлумачення норм кримінального закону. Для прикладу, в ч. 3 ст. 135 КК України «Залишення в небезпеці» говориться: «Діяння, передбачене частинами першою або другою даної статті, якщо воно спричинило настання смерті особи чи інші тяжкі наслідки». Із такого законодавчого формулювання вбачається, що смерть особи відноситься до тяжких наслідків. Аналогічні формулювання застосовуються у поєднанні із такими ознаками, як загибель людей, настання смерті однієї людини, смертю неповнолітнього, значною шкодою, екологічним забрудненням значних територій, масовою загибеллю об'єктів рослинного та тваринного світу, поширення епізоотій, засудження невинного, катастрофою, загибеллю корабля. Враховуючи такий стан речей, виникає справедливе запитання: «Чи є наведений в законі перелік тяжких наслідків вичерпним?». Співставлення такого переліку з тяжкими наслідками, названими у кримінально-правовій літературі та судовій практиці, дає підстави стверджувати, що такий є лише примірним. Так, в законі не згадуються такі наслідки як залишення людей без житла або засобів до існування, вимушене звільнення з роботи великої кількості осіб, масові заворушення, серйозна шкода боєздатності військ, пошкодження транспортних засобів, забруднення водойм, лісова пожежа та інші.

У іншому випадку тяжкі наслідки прямо не називаються у нормах кримінального закону, а позначаються за допомогою вказівок терміни, зміст яких підлягає конкретизації у кожному окремому випадку. Так, для прикладу у ч. 2 ст. 43 КК України «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності злочинної діяльності організованої групи

чи злочинної організації» зміст поняття тяжких наслідків та особливо тяжких наслідків законодавцем не розкриваються. Також зазначення поняття не розкриваються у ст.ст. 133, 138, 140, 152, 153, 259, 260 КК України та інших. В таких випадках зміст поняття тяжких наслідків підлягає конкретизації із застосування спеціальних правил. За такого стану речей одні і ті ж наслідки, залежно від ситуації можуть визнаватись, а можуть і не визнаватись тяжкими.

В свою чергу, проведений аналіз переліку тяжких наслідків, які прямо названі у статтях КК України, дає право стверджувати, що такі також можна поділити на види за такою ознакою як конкретність відображення на тяжкі наслідки конкретно визначенні та тяжкі наслідки відносно визначені. До перших, для прикладу, можна віднести смерть особи, загибель корабля. До других можна віднести крупну шкоду, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу. Такий поділ не є випадковим, адже у першому випадку наслідки є конкретними та очевидними і для їх встановлення не потрібно проводити жодної оцінки наслідків. А щодо другого випадку – то тут, попри те, що наслідки є названі, їх встановлення проводить шляхом розкриття окремих оціночних ознак.

Приділивши більше тяжким наслідкам, які в кримінальному законі позначаються за допомогою оціночних понять, які підлягають конкретизації, бачимо, що в залежності від рівня, на якому проводиться така конкретизація можна виділити тяжкі наслідки конкретизовані на законодавчому рівні, тяжкі наслідки конкретизовані в судовій практиці та тяжкі наслідки конкретизовані у кримінально-правовій літературі. Таку класифікацію можна провести і під іншим кутом зору, в залежності від джерела, в якому проведена конкретизація. Зокрема, конкретизовані у Кримінальному кодексі України, рішеннях Верховного суду України, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь (крім питань призначення покарання, звільнення від покарання та від кримінальної відповідальності), що потягло

ухвалення різних за змістом судових рішень, Постановках ПВС України, вироках судів, науково-практичних коментарях, спеціалізованій літературі.

На перший погляд запропонована вище класифікація видається випадковою, проте вона має важливе практичне значення, адже проводячи конкретизацію тяжких наслідків, слід неодмінно з'ясувати, як це питання вирішується у тих чи інших джерелах. Особливу увагу слід приділити саме кримінальному закону та рішенням Верховного Суду України, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону. Такий стан речей зумовлений тим, що і в першому, і в другому випадку проведена конкретизація є обов'язковою для суду при прийнятті рішень у конкретних справах. У першому випадку в силу прямої вказівки у законі, в другому випадку – в силу п. 5 статті 324 КПК України, в якій сказано: «обираючи при постановленні вироку норму кримінального закону, яка підлягатиме застосуванню до суспільно небезпечних діянь, суд зобов'язаний враховувати висновки Верховного Суду України, що викладені у рішеннях, прийнятих за результатами розгляду заяв про перегляд судового рішення з підстави, передбаченої пунктом 1 частини першої статті 400-12 цього Кодексу».

Аналізуючи виділені нами тяжкі наслідки позначенні у КК України за допомогою оціночних понять, також можна побачити, що використовуючи у чинному кримінальному законі зазначені вище оціночні поняття, законодавець розкриває їх зміст лише по різному. Враховуючи такий стан речей, пропонуємо виділити, залежно від достатності їх конкретизації, такі види, як тяжкі наслідки, зміст яких повністю розкривається законодавцем, зміст яких частково розкривається законодавцем та тяжкі наслідки, зміст яких не розкривається законодавцем. Розкриваючи суть такого поділу слід зазначити, що у окремих випадках, в примітках до статей, у яких законодавець використовує поняття тяжких наслідків зміст досліджуваного поняття розкривається або повністю (п. 3 примітка 1 ст. 222-1 КК України)

або частково, щодо випадків спричинення діянням матеріальних збитків (п.2 примітка 1 ст. 232-1 КК України). Попри наявність у КК України вказаних приміток, які застосовуються лише у поодиноких випадках, у більш ніж 100 випадках зміст досліджуваного поняття не розкривається.

Важливе практичне значення має поділ тяжких наслідків за місцем у системі кримінально-правових норм. За наведеним критерієм такі можна поділити на тяжкі наслідки як ознака, передбачена Загальною частиною КК України та тяжкі наслідки як ознака, передбачена Особливою частиною КК України. У першому випадку тяжкі наслідки можна розглядати як узагальнену характеристики результату злочинного діяння, що співвідноситься з окремими положеннями Особливої частини кримінального закону. Для прикладу, «тяжкі наслідки, завдані злочином» передбачені у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України, як обставина що обтяжує покарання, яка за наявності певних умов може враховуватись при призначенні покарання за вчинення будь-якого злочину передбаченого Особливою частиною кримінального закону, окрім випадків передбачених ч. 4 ст. 67 КК України. В іншому випадку тяжкі наслідки слід розглядати виключно як ознаку об'єктивної сторони конкретного складу злочину. Для прикладу, ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці» обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного діяння передбачає спричинення тяжких наслідків.

Аналіз норм чинного кримінального закону показав, що тяжкі наслідки виконують різні функції, і в зв'язку з цим мають різне кримінально правове значення. Видається доцільним провести поділ тяжких наслідків саме за цією ознакою. Так, залежно від кримінально-правового значення тяжкі наслідки можна поділити на підставу криміналізації діяння; ознаку, на підставі якої проводиться розмежування злочину від інших правопорушень; обставину, що враховується при проведенні кваліфікації; обставину, що враховується при призначенні покарання.

Як уже зазначалось, тяжкі наслідки у кримінальному законодавстві виконує різні функції. Так, у першому та другому, виділеними нами, випадках

тяжкі наслідки визначають матеріальну ознаку злочину – суспільну небезпечність, і в результаті цього використовуються законодавцем підставою криміналізації (чи декриміналізації) діяння та/або ознакою на підставі якої проводиться розмежування злочину від інших правопорушень. Як приклад, для першого випадку, можна використати ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці», яка передбачає кримінальну відповідальність за умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки. Як бачимо, саме можливість заподіяння тяжких наслідків в результаті вчинення такого діяння слугувала підставою криміналізації даного діяння. Як приклад для другого випадку можна використати ст. 107 КпАП України «Порушення правил щодо карантину тварин та інших ветеринарно-санітарних вимог», яка передбачає адміністративну відповідальність за порушення правил щодо карантину тварин, інших ветеринарно-санітарних вимог, передбачених Законом України «Про ветеринарну медицину» [149], іншими актами законодавства, а також рішень органів місцевого самоврядування з питань боротьби з епізоотіями, та ст. 251 КК України «Порушення ветеринарних правил», яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення ветеринарних правил, яке спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки. Як бачимо, спричинення тяжких наслідків виступає ознакою, на підставі якої проводиться відмежування злочину від адміністративного правопорушення.

В третьому випадку, тяжкі наслідки виступають ознакою об'єктивної сторони складу злочину, яка впливає на кваліфікацію злочину за певною статтею чи частиною статті кримінального закону. Для прикладу, ст. 166 КК України «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо встановлена опіка чи піклування» передбачає кримінальну відповідальність за злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування, що спричинило

тяжкі наслідки. Як бачимо, спричинення тяжких наслідків є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони даного злочину, відсутність якої виключає можливість кваліфікації діяння за ст. 166 кримінального закону.

У четвертому випадку тяжкі наслідки виступають обставиною що враховується судом при призначенні покарання за вчинений злочин. Для прикладу, ст. 288 КК України «Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху» передбачає кримінальну відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху ..., якщо це спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, тяжке тілесне ушкодження або смерть. Як бачимо із диспозиції даної статті, настання тяжких наслідків у вигляді тяжких тілесних ушкоджень чи смерті, а так само спричинення таких наслідків декільком потерпілим, жодним чином не впливає на кваліфікацію діяння, по відношенню із випадками спричинення такими діями середньої тяжкості тілесних ушкоджень. В даному випадку тяжкі наслідки виступають показником ступеня тяжкості вчиненого злочину і в силу п.3 ч.1 ст.65 КК України повинні враховуватись судом при призначення покарання.

Проводячи більш детальну класифікацію тяжких наслідків за кримінально-правовим значення, виділені нами тяжкі наслідки як обставина, що враховується при проведенні кваліфікації можна поділити на види залежно від значення таких при проведенні кримінально правової кваліфікації. В результаті такого поділу можна виділити тяжкі наслідки, необхідні для констатації складу злочину в діяннях особи, тяжкі наслідки, встановлення яких обов'язкове для правильної кваліфікації та тяжкі наслідки як підстава відмежування суміжних складів злочинів. В свою чергу, виділені нами тяжкі наслідки як обставина, що враховується при призначенні покарання, можна поділити на види залежно від правової підстави врахування таких при призначення покарання. За таким критерієм можна виділити тяжкі наслідки як обставина, що враховується при призначенні покарання в силу п. 3

ч. 1 ст. 65 КК України та тяжкі наслідки як обставина, що враховується при призначенні покарання в силу п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України.

Аналізуючи тяжкі наслідки як ознаку об'єктивної сторони складу злочину, можна виділити наступні їх види: тяжкі наслідки як ознака основного складу злочину, тяжкі наслідки як ознака кваліфікованого складу злочину та тяжкі наслідки як ознака особливо кваліфікованого складу злочину. Така класифікація відображає випадки, у яких тяжкі наслідки виступають необхідною ознакою простого складу злочину, та випадки, у яких тяжкі наслідки виконують роль кваліфікуючої ознаки, що посилює кримінальну відповідальність.

Провівши поділ поняття тяжких наслідків, вважаємо за доцільне дослідити його відношення з суміжними поняттями.

Так, аналізуючи кримінальний закон бачимо, що законодавець поряд із «звичайними» тяжкими наслідками називає також, «особливі» та «інші» тяжкі наслідки. На перший погляд, такий поділ суспільно небезпечних наслідків вже на законодавчому рівні є цілком логічний, адже з усього переліку суспільно небезпечних наслідків, за спричинення яких законодавцем передбачена кримінальна відповідальність, певні наслідки є більш чи менш небезпечними від інших. Видається, що закономірним було б віднесення до особливо тяжких наслідків шкоду життю та здоров'ю особи, а саме: загибель людей, смерть чи тяжкі тілесні ушкодження. Як основний аргумент на користь наведеної позиції можна навести ст. 3 Конституції України, у якій зазначено, що найвищою соціальною цінністю в Україні визнаються людина, її життя та здоров'я. Продовжуючи запропонований підхід, до тяжких та інших тяжких наслідків слід віднести суспільно небезпечну шкоду (майнову, екологічну, політичну та іншу, окрім шкоди для життя та здоров'я), яка характеризує підвищеним рівнем небезпеки. Для прикладу, майнова шкода в особливо великих розмірах, істотна шкода обороноздатності держави тощо. Проте аналізуючи норми кримінального закону, можна побачити, що не все так логічно і закономірно, як видається на перший погляд. Навпаки, виникає

більше питань, чим відповідей, які знаходять неоднозначне вирішення на практиці. В зв'язку з цим слід дослідити, як співвідносяться між собою поняття тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, та чи доцільним є їх одночасне використання в кримінальному законодавстві?

Показовим в цьому плані є те, що питання про співвідношення таких понять також не знайшло однозначного вирішення при проведенні анкетування. Так, на задане нами запитання «Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття тяжких, особливо тяжких та інших тяжких наслідків?» 46,3% респондентів дали позитивну відповідь; 21,4% стверджують, що особливо тяжкі наслідки є більш небезпечні ніж тяжкі, натомість 32,3% переконані, що інші тяжкі наслідки є менш небезпечні, ніж тяжкі.

Відповідаючи на поставлені запитання, слід дослідити дану проблематику у декількох аспектах. Так, слід проаналізувати наявні у кримінально правовій літературі підходи до питання співвідношення понять тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, визначити зміст понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків та порівняти ознаки таких понять з ознаками поняття тяжких наслідків. Окрім цього, необхідно дослідити, які суспільно небезпечні наслідки відносяться до тяжких, особливо тяжких чи інших тяжких та порівняти, чи є відмінність між переліками таких.

Аналіз існуючих точок зору, свідчить про те, що у кримінально-правовій літературі не існує єдиного підходу до питання про співвідношення понять тяжких, особливо тяжких та інших тяжких наслідків. Проте, узагальнюючи наявні погляди можна виокремити два напрями вирішення цієї проблеми. Перший напрям – такі поняття не можна розмежувати, а отже слід ототожнювати [166, с. 127]. А відповідно до другого напрямку особливо тяжкі наслідки є більш суспільно небезпечними, чим звичайні, і притаманні в основному особливо тяжким злочинам [120, с. 353].

Проте у кримінально-правовій літературі не наводиться переконливих аргументів на користь тієї чи іншої позиції, а отже, для того, щоб дослідити, як співвідносяться поняття тяжких, інших тяжких та особливо тяжких наслідків доцільно детальніше з'ясувати їх зміст та встановити обсяг.

Аналіз кримінального закону України показав, що вказані ознаки злочину не визначається і не роз'яснюється у законі. Проте, не так давно, до 15 квітня 2008 року, у КК України розкривався зміст поняття особливо тяжких наслідків. Незважаючи на те, що відповідну норму було виключено, вважаємо за доцільне дослідити дане визначення. Так, із примітки до ст. 188 КК України, в редакції від 05 квітня 2001 року вбачається, що під діями, які завдали особливо тяжкі наслідки слід розуміти такі, що спричинили загибель людей, перерву в забезпеченні споживачів електричною енергією та послугами зв'язку, внаслідок якої припинена діяльність промислових підприємств, порушена діяльність органів влади, державних установ, лікарських закладів, правоохоронних органів, частин пожежної охорони, збройних сил, порушено функціонування залізничного, морського, річкового, повітряного автомобільного транспорту та електротранспорту. В зв'язку з тим, що поняття особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків в законі не розкриті, то їх зміст в кожному окремому випадку, залежно від обставин справи, отримує тлумачення слідчого, прокурора і суду, що забезпечує у певних межах універсальність застосування і водночас несе в собі небезпеку неадекватного розуміння і невірної реалізації на практиці. В свою чергу, вивчення судової практики свідчить про те, що з'ясування змісту досліджуваних ознак злочину вирішити дуже складно.

Для з'ясування змісту понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків необхідно, в першу чергу, опрацювати довідникові, зокрема, енциклопедичні видання. Дослідження слід починати із розгляду поняття особливо тяжких наслідків, зміст якого розкривається тільки у «Словнику оціночних понять Кримінального кодексу України», який трактує їх як виняткові, найбільш небезпечні наслідки [174, с. 81]. В свою чергу,

термін «особливий» розкривається у більшості із досліджених нами довідниково-енциклопедичних джерелах і означає те, яке чимось виділяється серед інших, не такий, як інші, не схожий на інші, незвичайний, винятковий, характерний лише для певного предмета, явища, певної особи, своєрідний, специфічний, який відзначається більшою, ніж звичайна, мірою свого вияву [137, с. 150; 49, с. 302; 14, с. 360; 17, с. 643; 174, с. 81].

Незважаючи на широке використання вказівок «інші тяжкі наслідки» в чинному кримінальному законі, нам не вдалось жодного довідниково-енциклопедичного джерела, у якому б розкривався його зміст. Проте, зміст терміну «інший» розкривається у багатьох із них, та як правило, має двоєке значення – або протилежний зазначеному, або ще який-небудь із ряду однорідних явищ, предметів [137, с. 132; 49, с. 240; 14, с. 297; 17, с. 471; 174, с. 81].

В науці кримінального права зміст понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків розкривається, як правило, за допомогою наведення їх приблизного переліку, і в жодному випадку не виділяються окремі ознак даних понять. Так, більшість вчених вважають, що особливо тяжкі наслідки полягають у спричиненні виключно шкоди життю та здоров'ю особи та мають місце у разі настання смерті, самогубства особи, втрату будь-якого органу чи його функції, душевної хвороби або іншого розладу здоров'я, поєднаного із стійкою втратою працездатності, не менше, ніж на одну третину, непоправного знівечення обличчя, переривання вагітності чи здатності до дітородіння, зараження вірусом імунодефіциту людини тощо [3, с. 1217; 218, с. 196; 170, с. 441; 179, с. 368; 166, с. 127]. Щодо поняття інших тяжких наслідків, то дослідження його змісту у кримінально-правовій літературі здійснюється в основному крізь призму поняття тяжких наслідків. Таким чином, ніби-то термін «інший» взагалі не використовується, хоча зародки неправильного застосування норм про злочини, ознакою складів яких виступають інші тяжкі наслідки, криються, в першу чергу, в подвійному значенні терміну «інший». Враховуючи те, що окремої уваги визначенню

змісту поняття інших тяжких наслідків не приділено, а питання дослідження визначення змісту поняття тяжких наслідків у кримінально правовій літературі уже проводилось, вважаємо недоцільним повторно наводити перелік таких наслідків.

В кримінально-правовій літературі визначення змісту понять особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків здійснюється в основному шляхом наведення переліків таких наслідків або їх конкретизації щодо окремих статей кримінального закону. Так, аналіз науково-практичних коментарів до КК України дозволяє дійти висновку, що майже всі автори одностайні щодо трактування змісту поняття особливо тяжких наслідків шляхом наведення переліку, який міститься у Постанові ПВС України від 30 травня 2008 р. №5 «Про судову практику у справах проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [156]. Так, до особливо тяжких наслідків Пленум Верховного Суду України відносить смерть, самогубство особи, втрату будь-якого органу чи його функції, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний із стійкою втратою працездатності не менше, ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи здатності до дітородіння, зараження вірусом імунодефіциту людини тощо. Аналогічна ситуація спостерігається при трактуванні змісту поняття інших тяжких наслідків, яке проводиться шляхом наведення їх переліку у кожній окремій ситуації, і, як правило, такі переліки відтворюють відповідні переліки наведені у відповідних постановках ПВС України. Більш детально такі будуть дослідженні при вивченні судової практики застосування норм про злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі, особливо тяжкі чи інші тяжкі наслідки.

Як уже зазначалось, у науковій літературі зміст досліджуваних понять розкривається в основному шляхом наведення переліку конкретних наслідків, які можна віднести до тяжких чи особливо тяжких. Особливої уваги питанню співвідношенню понять тяжких, особливо тяжких та інших тяжких наслідків, як правило, не приділяється. Аналізуючи наслідки, які науковці відносять до

тяжких, особливо тяжких чи інших тяжких також не вдається виділити критерій, на підставі якого можна було б розмежувати ці поняття, адже такі переліки співпадають.

Не даючи завчасної відповіді на поставлені нами раніше запитання, спробуємо дослідити, які суспільно небезпечні наслідки відносять до тяжких, особливо тяжких чи інших тяжких у судовій практиці, та порівняти чи є відмінність між такими переліками.

Так, ПВС України у своїх постановках щодо окремих складів злочинів проводить конкретизацію тяжких, особливо тяжких та інших тяжких наслідків та наводить їх приблизний перелік. Так, ПВС України вказує: «під тяжкими наслідками, якщо вони пов'язані із заподіянням майнової шкоди фізичним чи юридичним особам, треба розуміти шкоду, яка в двадцять п'ять і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Поняття «тяжкі наслідки» охоплюється і розвал діяльності установи, підприємства чи організації, банкрутство, аварія з людськими жертвами тощо. Тяжкими наслідками перевищення влади або посадових повноважень слід вважати також заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті. Якщо перевищення влади або посадових повноважень призвело до самогубства потерпілого чи спроби його вчинити, наслідком чого стало тяжке тілесне ушкодження...» [161]; «як настання тяжких наслідків мають розглядатись вчинення неповнолітнім злочину, заняття іншою антигромадською діяльністю, його захворювання на алкоголізм чи наркоманію» [151]; «тяжкими наслідками визнаються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви, тощо» [162].

В свою чергу, з приводу конкретизації змісту поняття інших тяжких наслідків ПВС України у своїх постановках стверджує наступне: «під іншими

тяжкими наслідками ... слід розуміти смерть або самогубство потерпілого чи близьких йому осіб, заподіяння їм тілесних ушкоджень, що спричинило втрату будь-якого органу або втрату його функції, душевну хворобу або інший розлад здоров'я, поєднаний із стійкою втратою працездатності не менш, ніж на одну третину, або переривання вагітності чи непоправне знівечення обличчя, заподіяння смерті чи таких же тілесних ушкоджень третім особам, заподіяння останнім великої шкоди, а також інші наслідки які суд з урахуванням конкретних обставин справи може визнати тяжкими [160]; «під «іншими тяжкими наслідками» ... треба розуміти заподіяння тяжких тілесних одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом чи більше особам, значних матеріальних збитків державній, громадській організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих діляниць [164]; «іншими тяжкими наслідками можуть визнаватись заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом і більше особам, залишення людей без житла або засобів до існування, тривалий припинення або дезорганізація роботи підприємства, установи, організації тощо» [159]; «до інших тяжких наслідків відносять зокрема, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості – двом або більше особам або заподіяння значної матеріальної шкоди кільком фізичним чи юридичним особам або заподіяння великої майнової шкоди одній юридичній чи фізичній особі (позбавлення притулку, їжі, одягу тощо)» [152]; «під «іншими тяжким наслідками» слід розуміти заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесні ушкодження двом або більше особам, значних матеріальних збитків державні, колективній чи громадській організації або окремим громадянам» [158]; «інші тяжкі наслідки – це заподіяння тяжких тілесних ушкоджень одній чи кільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом чи більше особам, заподіяння значної матеріальної шкоди будь-якій юридичній чи фізичній особі» [163]; «як інші тяжкі наслідки слід розуміти випадки

заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць» [154].

Як уже зазначалось, у одній із своїх Постанов ПВС України розкриває зміст поняття особливо тяжких наслідків наступним чином: «особливо тяжкими наслідками можуть бути визнані, зокрема, смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше, ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілої особи» [156].

Проведений вище аналіз постанов ПВС України показав, що Пленум Верховного суду України під поняттями тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків розуміє одні і ті ж суспільно небезпечні наслідки. Притримуючись такої позиції, суди загальної юрисдикції у конкретних справах до тяжких, та інших тяжких наслідків також відносять одні і ті ж наслідки, серед яких найчастіше зустрічаються: смерть, самогубство, тяжкі тілесні, середньої тяжкості тілесні ушкодження, значні матеріальні збитки, аварія з людськими жертвами, самогубство та інші.

Для прикладу, вироком Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області підсудний засуджений за ч. 1 ст. 140 КК України. Злочин був вчинений при наступних обставинах. Так, підсудний з 4 грудня 1999 року працював лікарем-анестезіологом-реаніматором відділення реанімації та інтенсивної терапії Новоукраїнської Центральної районної лікарні. ІНФОРМАЦІЯ_2 до Новоукраїнської Центральної районної лікарні був доставлений ОСОБА_3 з приводу надання медичної допомоги в зв'язку з травмою правої руки. Після оперативного втручання, стан здоров'я

потерпілого вимагав залишення його та госпіталізацію до відділення інтенсивної терапії. Але підсудний в порушення вимог п.1.4 Положення про порядок госпіталізації у відділення анестезіології з ліжками для інтенсивної терапії та відділення інтенсивної терапії не забезпечив динамічне спостереження за хворим. Натомість надав вказівку працівникам лікарні про перевезення хворого до хірургічного відділення Новоукраїнської Центральної районної лікарні. Внаслідок неналежного виконання професійних обов'язків підсудним, ІНФОРМАЦІЯ_2 о 15 годині 45 хвилин настала смерть потерпілого [37]. В даній ситуації суд смерть потерпілого відніс до тяжких наслідків.

Цікавим є те, що застосовуючи різні критерії пошуку, в Єдиному державному реєстрі судових рішень, не вдалось знайти жодного вироку у кримінальній справі, в якому дії особи кваліфіковано за статтею, ознакою об'єктивної сторони в якій визнаються особливо тяжкі наслідки.

Проаналізувавши зазначені постанови ПВС України та матеріали судової практики, не вдалось виділити критерію, за допомогою якого слід відмежовувати тяжкі, особливо тяжкі та інші тяжкі наслідки. Навпаки, стало очевидним, що ПВС України у своїх роз'ясненнях відносить до таких одні і ті ж суспільно небезпечні наслідки, як за характером, так і за ступенем тяжкості. Як бачимо, такі поняття мають дещо різний зміст, їм притаманні певні специфічні видові ознаки, проте в решті ознак вони збігаються. В свою чергу, обсяг цих понять збігається повністю, адже вони позначають одні і ті ж види наслідків. Такий стан речей наштовхує на думку, що поняття тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків є тотожним, адже вони позначають одні і ті ж види суспільно небезпечних наслідків, та використовуються законодавцем як синоніми. З цього приводу у теорії кримінального права зазначають, що одним із виявів порушення єдності у використанні термінології є недоречне використання синонімії. Також вказується на те, що для досягнення чіткості та зрозумілості термінологічного апарату Особливої частини КК, єдності його термінології

потрібно, щоб кожне кримінально-правове поняття позначалося окремим терміном. Тобто, одному поняттю має відповідати один термін або термінологічний зворот [187, с. 70].

Якщо ж не існує розмежувальних ознак, тоді, мабуть, слід знаходити їх спільні ознаки. Зокрема, співставляючи поняття тяжких, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, можна зробити висновок, що останнім притаманні ті ж ознаки, що й «звичайним» тяжким наслідкам, а саме:

1. Тяжкість наслідків визначається з врахуванням шкоди заподіяної як основному, так і додатковому об'єкту посягання;
2. Специфічне кримінально-правове значення;
3. Специфічний спосіб відображення у нормах КК України;
4. Реальність їх настання;
5. Підвищений рівень суспільної небезпечності.

Отже, існування у кримінальному законі одночасно термінологічних зворотів тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки та інші тяжкі наслідки є недоцільним. Оскільки, по-перше, не існує чітких критеріїв, на основі яких потрібно розділяти ці поняття; по-друге, існування одночасно усіх досліджуваних понять призводить до їх невірному розуміння та неправильного використання як в теорії кримінального права, так і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Провівши визначення змісту та встановлення обсягу поняття тяжких наслідків, вдалося виділити істотні ознаки «збірного» поняття тяжких наслідків, які характеризують таке як певну сукупність суспільно небезпечних наслідків, серед таких: тяжкість наслідків визначається з врахуванням шкоди заподіяної як основному, так і додатковому об'єкту посягання; специфічне кримінально-правове значення; специфічний спосіб відображення у нормах КК України; реальність їх настання; підвищений рівень суспільної небезпечності. Окрім цього, проведено поділ такого поняття на види за різними критеріями, кожен з яких безумовно має важливе практичне значення, адже допомагає краще зрозуміти таке поняття.

Критеріями такого поділу слугували: характер шкоди, об'єкт, якому заподіюється шкода, спосіб конструювання кримінально-правової норми, спосіб відображення таких наслідків у кримінально-правовій нормі, місце у системі кримінально-правових норм, за кримінально-правовим значення (за функціями).

Проведений аналіз також показав, що у кримінально-правовій літературі точаться численні дискусії навколо розуміння та тлумачення змісту поняття тяжких наслідків, проте жоден із запропонованих вище поглядів не розкриває змісту тяжких наслідків, як загального, наскрізного кримінально-правового поняття, яке використовується у різних статтях як Загальної, так і Особливої частини КК України. Натомість, більшість вчених намагаються розкрити зміст цього поняття шляхом конкретизації переліку наслідків, які можна віднести до тяжких у тій чи іншій ситуації.

Такий стан речей нашою думкою про доцільність визначення поняття тяжких наслідки щонайменше у двох розуміннях. А саме: у широкому розумінні, коли мова заходить про тяжкі наслідки як наскрізне та кримінально-правове поняття, яке характеризується цілою сукупністю притаманних йому ознак, та у вузькому, коли мова йде про тяжкі наслідки, як ознаку конкретного складу злочину, які включають конкретні види суспільно небезпечних наслідків. Необхідність розглядати таке поняття у широкому та вузькому розумінні викликана також тим, що поняття тяжких наслідків є збірним тобто відображає сукупність наслідків, які ним охоплюються.

У науковій літературі зазначається, що дефініція – визначення поняття через підведення під широке родове поняття і вказівку видових особливостей [39, с. 21]. На основі проведеного нами аналізу можемо запропонувати наступні визначення поняття тяжких наслідків. Тяжкі наслідки (у вузькому розумінні) – це вид суспільно небезпечних наслідків, які характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпечності, та потребують конкретизації у кожному окремому випадку. Тяжкі наслідки (у широкому розуміння) – це сукупність різних за змістом (матеріальних та нематеріальних) негативних

(шкідливих) змін у об'єктах посягання, які завжди мають реальний прояв, характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки та специфічним кримінально-правовим значенням, можуть або конкретно вказуватись у КК або позначатись за допомогою тотожних оціночних понять, які підлягають конкретизація за характером та розміром їх прояву у кожному окремому випадку.

Наведене визначення містить загальні ознаки поняття тяжкі наслідків, проте не виключає можливості його подальшого вдосконалення.

2.2 Тяжкі наслідки як ознака, передбачена Загальною частиною Кримінального кодексу України

Поняття тяжкі наслідки вживається у КК України безліч разів, проте, в основному у статтях його Особливої частини. У Загальній частині КК України вказівка на тяжкі наслідки вживаються двічі: у ч. 2 ст. 43 та у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України, і в кожному випадку має різне кримінально-правове значення. Так, у першому випадку, спричинення тяжких наслідків виступає однією з обов'язкових умов притягнення особи до кримінальної відповідальності за спричинення шкоди при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації. У другому випадку, тяжкі наслідки завдані злочинном передбаченні законодавцем як обставина, що обтяжує покарання при його призначенні.

Попри відсутність прямої законодавчої вказівки на тяжкі наслідки, останні, в силу п.3 ч.1 ст. 65 КК України, також можуть виступати показником ступеня тяжкості вчиненого злочину та враховуватись судом при призначенні покарання.

2.2.1 Спричинення тяжких наслідків як одна з обов'язкових умов притягнення до кримінальної відповідальності особи за спричинення шкоди при виконанні спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Термінологічні звороти «тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» використовуються законодавцем у ч. 2 ст. 43 КК України «Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації». Аналізуючи зміст даного

положення, можна побачити, що особа, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності, підлягає кримінальній відповідальності за вимушене вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків. Настання тяжких чи особливо тяжких наслідків в результаті вчинення зазначеного вище діяння є підставою для притягнення до кримінальної відповідальності за вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації. Поряд з цим відсутність наслідків загалом, або настання менш суспільно небезпечних наслідків, ніж тяжкі, в результаті вчинення зазначених вище діянь дає підстави стверджувати, що такі діяння хоча і містять ознаки злочину, проте в силу ч. 1 ст. 43 КК України, є правомірними.

Схожі позиції щодо розуміння значення тяжких наслідків у законодавчій конструкції ч. 2 ст. 43 КК України зустрічаються у кримінально-правовій літературі. Так, Ю.В. Мантуляк зазначає, що саме по собі вимушене заподіяння виконавцем спеціального завдання шкоди правоохоронюваним інтересам в контексті ч. 1 ст. 43 КК України може і не мати кримінально-правового інтересу. І навпаки, інтерес до шкоди з'являється завжди у зв'язку з тим, що настали об'єктивно шкідливі наслідки [119, с. 123]. Такої ж позиції притримується Д.С. Константінов, який стверджує, що настання в результаті вчинення діяння тяжких чи особливо тяжких наслідків згідно ч. 2 ст. 43 КК України є однією з обов'язкових умов кримінальної відповідальності особи, яка виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, з ціллю попередження або викриття їх злочинної діяльності [76, с. 69]. П.С. Берзін, вказує, що у ч. 2 ст. 43 КК України

законодавцем визначаються межі вимушеного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам виконавцем спеціального завдання. Також автор вказує на специфіку такого визначення, коли у змісті відповідних юридичних конструкцій, передбачених ч. 2 ст. 43 КК України, міститься інформація як про наявність, так і про відсутність певних юридичних фактів, і зазначає, що такий законодавчий прийом дозволяє відобразити в конкретних юридичних конструкціях, так зване, порушення виконавцем названого завдання існуючого обов'язку утримуватись від вчинення певних діянь, хоч і вимушених, заподіявши правоохоронюваним інтересам шкоду [11, с. 402-403]. Розглянувши вказані вище позиції, можна стверджувати, що настання тяжких чи особливо тяжких наслідків є своєрідною межею між злочинною та незлочинною поведінкою, зазначеною у ч. 1 ст. 43 КК України, за вимушене порушення якої особа підлягає кримінальній відповідальності.

На перший погляд, закріплене у ч. 2 ст. 43 КК України положення є зрозумілим і на практиці не може викликати жодних проблем при його застосуванні. Проте для правозастосування важливе значення має, в першу чергу, спосіб описання наслідків у диспозиції ч. 2 ст. 43 КК України, а саме, «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків», оскільки встановлення названих наслідків є неможливим без врахування особливостей законодавчих конструкцій ст. 43 КК України та конкретної статті Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за вчинений злочин. У кримінально-правовій літературі зміст наслідків зазначеної категорії описується в основному у науково-практичних коментарях до ст. 43 КК України за допомогою рекомендації наступного змісту: «під тяжкими та особливо тяжкими наслідками у ч. 2 ст. 43 КК України слід розуміти наслідки, які визнаються тяжкими та особливо тяжкими відповідно до норм КК про відповідальність за вчинення того чи іншого умисного злочину» [132, с. 122]. Неефективність такого роду рекомендацій підтверджується поширеністю у кримінально-правовій літературі складних запитань, зумовлених неоднозначним розумінням наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 43 КК

України у юридичних конструкціях деяких тяжких та особливо тяжких злочинів. Серед таких П.С. Берзін виділяє наступні проблемні питання: 1) чи охоплюють відповідні структурні компоненти формулювання «тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків» ті наслідки, які є елементом складу тяжкого злочину із складною виною? 2) чи є обов'язковою ознакою тяжкого злочину, про який йдеться у ч.2 ст. 43 КК України, застосування насильства до потерпілого? 3) чи можна вважати настання «інших тяжких або особливо тяжких наслідків» відповідними ознаками складу особливо тяжкого злочину, закріпленого у ч. 2 ст. 43 КК України [11, с. 402-403]? Ю. В. Мантуляк виділяє такі питання: 1) чи однаковий зміст повинні мати наслідки тяжких та особливо тяжких злочинів, що описані у ч. 2 ст. 43 КК України за допомогою термінологічних зворотів «інші тяжкі» та «особливо тяжкі наслідки»? 2) як співвідносяться поняття «тяжкі та особливо тяжкі наслідки»? 3) які критерії покладені в основу визначення тяжких та особливо тяжких наслідків [120, с. 352]? Дещо схожі проблемні питання виділяє Д.С. Константинов: 1) чи можна провести межу між тяжким та особливо тяжкими наслідками? 2) які наслідки визнані тяжкими безпосередньо в кримінальному законі? 3) чи є зазначений у законі перелік тяжких наслідків вичерпний [76, с. 68]?

Окрім зазначених питань можна виділити і інші: 1) чи можуть тяжкі наслідки, передбачені у ч. 2 ст. 43 КК України полягати у заподіянні матеріальної шкоди? 2) чи можливі випадки, коли вимушено спричинені наслідки (смерть чи тяжкі тілесні ушкодження) в результаті виконання завдання, передбаченого ст. 43 КК України, не будуть підставою для притягнення особи до кримінальної відповідальності?

Усі з перелічених вище запитань можна умовно поділити на дві групи. Перша група питань пов'язана з особливостями конкретизації змісту поняття тяжких наслідків у межах конкретного складу злочину. Друга група питань пов'язана з неоднозначним розумінням законодавчого формулювання «...

настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків» у межах юридичної конструкції ст. 43 КК України. В рамках даного підрозділу видається не доцільним формулювання конкретних прийомів та правил конкретизації змісту поняття тяжких наслідків у мажах конкретного складу злочину, оскільки таке дослідження значно виходить за межі цієї частини роботи і висвітлюватиметься її підрозділі «Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів».

Виходячи з зазначених вище міркувань, необхідно розглянути проблемні питання, пов'язані з неоднозначним розумінням законодавчого формулювання «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків» у межах юридичної конструкції статті 43 КК України та питання, пов'язані з визначенням характеру та ступеня суспільної небезпечності наслідків, позначених вказаним вище законодавчим формулюванням.

В рамках даного дослідження в першу чергу слід встановити, наслідки якого характеру та ступеня тяжкості позначені у ч. 2 ст. 43 КК України законодавчим формулюванням «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків». З цього приводу серед науковців переважає підхід, згідно якого під тяжкими та особливо тяжкими наслідками слід розуміти наслідки, які визнаються такими відповідно до норм КК про відповідальність за вчинення того чи іншого умисного злочину [132, с. 122; 11, с. 404-405, 120, с. 353]. Відповідно до такого підходу під тяжкими наслідками, зазначеними у ч. 2 ст. 43 КК України, слід розуміти будь-які суспільно небезпечні наслідки, які настали в результаті вчинення вказаного у ч. 2 ст. 43 КК України діяння та входять до обсягу поняття тяжких наслідків. Отже, за такого підходу особа, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності, підлягає кримінальній відповідальності у випадку настання тяжких наслідків різного характеру (для життя та здоров'я особи, для конституційних прав особи, для екології, майнової шкоди та інших). Проте зустрічаються у кримінально-правовій літературі і дещо інші

підходи до даного питання. Так, Ю.В. Баулін, конкретизуючи вжите у ч. 1 ст. 43 КК України формулювання «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків», стверджує, що в даному випадку йдеться про наслідки, які законодавець ставить у один ряд із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень [92, с. 327]. Дещо по-іншому до даного питання підходить В.О. Навроцький, який стверджує, що за вчинення в ході виконання спеціального завдання злочину, наслідками якого є заподіяння матеріальної шкоди, кримінальна відповідальність не настає [128, с. 362].

Більш прийнятними видаються підходи запропонованні тими вченими, які вважають, що конкретизуючи характер та ступінь тяжкості наслідків, позначених у ч. 2 ст. 43 КК України законодавчим формулюванням «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків», слід врахувати встановлений законодавцем у диспозиції ч. 2 ст. 43 КК України орієнтир «тяжке тілесне ушкодження для потерпілого». Виходячи із такого підходу можна стверджувати, що тяжкі та особливо тяжкі наслідки, зазначені у ч. 2 ст. 43 КК України, за своїм характером повинні полягати у заподіянні шкоди життю та здоров'ю особи, а за ступенем тяжкості така шкода повинна бути не менш небезпечна, ніж тяжкі тілесні ушкодження. Виходячи з наведених вище міркувань до наслідків, позначених у ч. 2 ст. 43 КК України законодавчим формулюванням «... настання інших тяжких або особливо тяжких наслідків», слід віднести спричинення тяжких тілесних ушкоджень двом і більше особам, смерть людини, загибель декількох осіб, загибель людей, масове захворювання людей, отруєння людей, безплідність, і в жодному випадку не слід відносити наслідки, які не полягають у заподіянні шкоди життю та здоров'ю людини.

В свою чергу, не аргументованою видається позиція тих вчених, які стверджують, що особи, які виконують спеціальне завдання, підлягають кримінальній відповідальності за вчинення вказаного в законі діяння, що спричинило тяжкі або особливо тяжкі наслідки, незалежно від їх характеру. Науковці, які підтримують таку позицію, не враховують встановлений

законодавцем у ч. 2 ст. 43 КК України орієнтир для визначення характеру наслідків та ступеня їх тяжкості, що дозволяє їм проводити конкретизацію зазначених наслідків без врахування особливостей законодавчої конструкції ст. 43 КК України, а виходячи виключно із характеру та ступеня тяжкості таких наслідків у рамках конкретної статті Особливої частини КК України, що є по меншій мірі не логічним. Застосовуючи зазначений підхід до конкретизації таких наслідків, науковці користуються неузгодженістю змістовних характеристик вказаних понять та некоректністю термінології при співставленні змісту закріплених у ч. 2 ст. 43 КК України понять тяжких та особливо тяжких наслідків (та їх конкретних проявів) із змістом відповідних наслідків як елемента складів злочину, передбачених статтями Особливої частини КК України. За такого підходу також не враховується кримінально-правове значення наслідків, закріплених у ч. 2 ст. 43 КК України, поза увагою залишається та обставина, що особа, яка виконує спеціальне завдання, підлягає кримінальній відповідальності на підставі ч. 2 ст. 43 КК України за діяння, яке спричинило настання тяжких чи особливо тяжких наслідків, попри те, що таке було вчинене особою вимушено, виходячи із покладеного на неї державою завдання, а не виключно з власної ініціативи. Враховуючи те, що підставою вчинення вказаного вище діяння є його вимушеність, то особа, яка його вчинила, повинна підлягати кримінальній відповідальності лише у чітко визначених випадках за спричинення тяжких наслідків життю та здоров'ю особи, оскільки життя і здоров'я особи згідно ст. 3 Конституції України визнаються найвищою соціальною цінністю в нашій державі. В усіх інших випадках вчинення особою, яка виконує спеціальне завдання, діяння, пов'язаного з настанням тяжких наслідків будь-якого характеру, така особа підлягає кримінальній відповідальності на загальних засадах якщо таке діяння було вчинене не вимушено (наприклад, без примусу з боку ватажка злочинної організації, або без ризику викрити свій зв'язок з правоохоронними органами та піддати себе небезпеці).

Окрім того, слід зазначити, що особа, яка виконує спеціальне завдання, не в усіх випадках підлягатиме кримінальній відповідальності за вимушене вчинення діяння, зазначеного в ч. 2 ст. 43 КК України, пов'язаного із спричиненням тяжкого тілесного ушкодження або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків (навіть смерті особи). Так, виходячи з конкретних обставин справи, заподіяння смерті чи тяжких тілесних ушкоджень можуть бути визнані правомірними керуючись нормами про крайню необхідність, необхідну оборону чи затримання злочинця.

Отже, наслідки, які настали в результаті вчинення діяння, пов'язаного з виконанням спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, слід оцінювати, виходячи не із змісту диспозиції конкретної статті Особливої частини КК України, а виходячи із положень ст. 43 КК України та за необхідності також із положень ст.ст. 36, 38 та 39 КК України.

Також, аналізуючи зміст ч. 2 ст. 43 КК України, слід з'ясувати, чи підлягає особа, яка виконує спеціальне завдання, кримінальній відповідальності за вчинення умисного особливо тяжкого злочину, який спричинив настання тяжких чи особливо тяжких наслідків. Даючи відповідь на поставлене запитання, можна виходити двох позицій: або з буквального розуміння змісту положення, закріпленого у ч. 2 ст. 43, або виходячи з певних закономірностей права та законів формальної логіки. З цього приводу у кримінально-правовій літературі також немає одностайної позиції. Так, П.С. Берзін, досліджуючи дане питання зазначає, що законодавець розмежовує закріплені у ч. 2 ст. 43 КК України конструкції тяжких та особливо тяжких злочинів та притаманні їм змістові характеристики. Так, тяжкому злочину, передбаченому ч. 2 ст. 43 КК України, притаманні ознаки умислу при вчиненні відповідного діяння, спричинення в його результаті тяжкого тілесного ушкодження потерпілому чи настанням інших тяжких чи особливо тяжких наслідків, а особливо тяжкому злочину притаманні ознаки умислу та насильства над потерпілим [11, с. 406-407]. Отже, виходячи із

запропонованого буквального розуміння змісту закріпленого у ч. 2 ст. 43 КК України положення, можна стверджувати, що за вчинення умисного особливо тяжкого злочину, не пов'язаного з насильством над потерпілим, в результаті якого настали тяжкі та особливо тяжкі наслідки, особа, зазначена у ч. 1 ст. 43 КК України кримінальній відповідальності не підлягає. Протилежну позицію відстоює Ю. В. Баулін, який стверджує, що вчинення особою в складі організованої групи або злочинної організації умисного особливо тяжкого і тяжкого злочину, пов'язаного із настанням інших тяжких та особливо тяжких наслідків, є перевищенням меж заподіяння шкоди, в результаті чого настає кримінальна відповідальність [92, с. 327]. Правильною видається друга із запропонованих позицій. Як основний аргумент на її користь можна навести міркування, згідно якого нелогічним видається визнанням злочинном вимушеного вчинення особою, зазначеною у ч. 1 ст. 43 КК України, умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного із застосуванням насильства, та визнання правомірним вимушеного вчинення особою умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного із настанням тяжких чи особливо тяжких наслідків та звільненням особи від кримінальної відповідальності за вчинення вказаного діяння. Адже діяння, яке спричинило реальне настання тяжких наслідків є беззаперечно більш суспільно небезпечним, ніж аналогічне діяння, яке не спричинило настання тяжких наслідків, незважаючи на те, що таке поєднане з насильством. Як приклад, при вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи, зазначеної у ч. 1 ст. 43 КК України, за вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 149 КК України, можливі ситуації, коли така особа підлягатиме кримінальній відповідальності (при вчиненні діянь, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 149 КК України, поєднаних з насильством небезпечним для життя та здоров'я потерпілого) або коли особа не підлягатиме кримінальній відповідальності (при вчиненні діянь, передбачених ч. 1 або ч. 2 ст. 149 КК України, якщо такі спричинили тяжкі наслідки).

Незважаючи на численні дискусії у кримінально-правовій літературі з приводу закріпленого у ч.2 ст.43 КК України положення, більшість науковців, які досліджують дане питання, згодні з тим, що розкриття змісту закріпленого у ч. 2 ст. 43 КК України положення без внесення відповідних змін на законодавчому рівні не здатне усунути системну неузгодженість не лише щодо ч. 2 ст. 43 КК України, але і щодо інших статей Загальної та Особливої частин. В свою чергу, окремі науковці висувають конкретні пропозиції по удосконаленню положення ч.2 ст.43 КК України. Так, Ю.В. Мантуляк, пропонує закріпити перевищення меж вимушеного заподіяння шкоди при виконанні спеціального завдання як «вчинення в складі організованої групи чи злочинної організації умисного тяжкого чи умисного особливо тяжкого злочину, поєднаного з посяганням на життя людини, або пов'язаного із загибеллю людини, а також умисним спричиненням тяжкого тілесного ушкодження чи настанням інших наслідків для життя та здоров'я людини» [119, с. 123]. П.С. Берзін пропонує замінити вживане в ч. 2 ст. 43 КК України формулювання на таке: «... умисного тяжкого чи умисного особливо тяжкого злочину, поєднаного із насильством, небезпечним для життя та здоров'я особи, або пов'язаного із умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень чи настанням загибелі людей чи інших тяжких наслідків» [11, с. 402]. Підтримуючи позицію вказаних науковців щодо необхідності внесення змін у закріплене в ч. 2 ст. 43 КК України положення, видається доцільним замінити чинне формулювання ч. 2 ст. 43 КК України формулюванням наступного змісту: «Особа, зазначена у частині першій цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації умисного тяжкого або умисного особливо тяжкого злочину пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень чи смерті одній або кільком особам».

2.2.2 Тяжкі наслідки як обставина, яка обтяжує покарання

Тяжкі наслідки, завдані злочином, у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України передбачені як обставина, що обтяжує покарання. Таке законодавче формулювання є надто загальним і потребує конкретизації. Розміщення цієї ознаки у Загальній частині кримінального закону нашоє на думку, що розуміння тяжких наслідків не здійснюється суто в межах змісту відповідного елементу конструкції складу злочину, а відтворює узагальнену характеристику результату суспільно небезпечного діяння, що законом визначається як злочин. З огляду на це, доцільним видається визначення тяжких наслідків як загальної характеристики результату суспільно небезпечного діяння, що співвідноситься з окремими положеннями Особливої частини кримінального закону.

За таких умов необхідно встановити умови, за яких тяжкі наслідки, завдані злочином, не можуть враховуватись як обставина, що обтяжує покарання. З цього приводу у ч. 4 ст. 67 КК України міститься вказівка, що суд при призначенні покарання не може ще раз враховувати будь-яку із зазначених у ч. 1 цієї статті обставин як таку, що його (покарання) обтяжує, якщо ця обставина передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака, що впливає на його кваліфікацію. Акцент на зазначене вище положення також робиться у п. 4 Постанови ПВС України «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 року №7 [155].

Отже, при буквальному розумінні положення ч. 4 ст. 67 КК України можна зробити висновок, що у усіх випадках, коли поняття «тяжкі наслідки» зазначається у диспозиції статті як ознака об'єктивної сторони складу злочину, їх не можна враховувати як обставину, що обтяжує покарання при його призначенні. Проте аналіз положень Особливої частини КК України показує, що законодавець по-різному відображає тяжкі наслідки у відповідній диспозиції статті. Зокрема, в одних випадках містяться вказівки

на настання тяжких наслідків без їх різновидів, в інших – поряд із використанням терміну «інші тяжкі наслідки» в одному переліку використовуються інші наслідки відповідного злочину або ж робиться вказівка на характер тяжких наслідків (смерть, людини, загибель людей, велика майнова шкода).

Отже, тяжкі наслідки або конкретно вказуються в статтях Особливої частини КК (є формально-визначеними), або в них міститься лише вказівка на настання тяжких наслідків як ознаку об'єктивної сторони складу злочину за допомогою термінологічних зворотів «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки». Враховуючи сказане, вважаємо, що тяжкі наслідки в силу прямої вказівки ч. 4 ст. 67 КК України, не повинні враховуватись, як обтяжуюча обставина у випадку, коли такі визнаються відповідною ознакою об'єктивної сторони складу злочину незалежно від способу відображення таких у диспозиції конкретної статті. Проте за наявності відповідних умов такі наслідки можуть враховуватись при призначенні покарання, як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину чи особи винного (п. 3 ч. 1 ст.65 КК України). Беззаперечно, визначення умов, за яких тяжкі наслідки можуть враховуватись при призначенні покарання в силу п. 3 ч. 1 ст.65 КК, має важливе практичне значення, проте воно не стосується даної частини підрозділу, і досліджуватиметься у підрозділі №2.2.3 «Тяжкі наслідки як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину».

В усіх інших випадках кримінальний закон прямо не виключає можливості визнання вказаних наслідків обставиною, що обтяжує покарання, а, отже, питання про встановлення такої обставини вирішується у кожному окремому випадку. Враховуючи такий стан речей, необхідно виділити умови, за наявності яких тяжкі наслідки можна визнати обставиною, що обтяжує покарання.

Ще у радянський період розвитку науки кримінального права тяжким наслідкам як обтяжуючій обставині приділялась певна увага. Так, Б.А. Курінов вважав, що тяжкі наслідки можуть виступати як обтяжуюча

обставина і при формальних, і при матеріальних складах злочину [107, с. 196]. Навіть на перший погляд така позиція видається по меншій мірі неповною, оскільки окремим видам злочинної діяльності властива винятково висока суспільна небезпечність вже на ранніх стадіях її розвитку, а тому законодавець закріплює момент закінчення таких злочинів на стадії замаху чи, навіть, готування до злочину, не пов'язуючи закінчення злочину з фактом настання суспільно небезпечних наслідків. Настання ж суспільно небезпечних наслідків в результаті вказаних діянь кваліфікується окремо, як інший злочин, ознакою якого виступають тяжкі наслідки. Отже, тяжкі наслідки можуть наставати в результаті вчинення злочинів з усіченим складом, проте не можуть визнаватись обставиною, що обтяжує покарання, адже в такому випадку такі дії кваліфікуватимуться або за сукупністю (наприклад, вчинення розбою, що спричинило смерть потерпілого, за умови, якщо винний передбачав можливість настання таких наслідків або ж повинен був і міг їх передбачити, кваліфікуватиметься за ст. 187 та ст. 119 КК України), або як закінчений злочин у випадку досягнення злочинного результату.

Не викликає заперечень той факт, що тяжкі наслідки можуть бути обтяжуючою обставиною лише тоді, коли вони настали реально, виникнення ж загрози настання тяжких наслідків в результаті вчинення суспільно небезпечного посягання в жодному випадку не може враховуватись як обставина, що обтяжує покарання.

Розглядаючи тяжкі наслідки як обтяжуючу обставину, О.С. Міхлін стверджує, що останні можуть виступати такими, якщо вони наступили додатково до основних наслідків [125, с. 16]. Використовуючи такий підхід, можна помилково прийти до висновку, що тяжкі наслідки, можуть враховуватись як обставина, що обтяжує покарання, лише у випадку вчинення злочину з матеріальним складом, адже додатково до основних наслідки можуть наставати лише у злочинах з матеріальним складом, оскільки саме для таких наслідки є обов'язковою ознакою. Враховуючи те,

що тяжкі наслідки, завдані злочином, можуть виступати обтяжуючою обставиною і у певних злочинах з формальним складом, запропонований вище підхід слід уточнити. Доцільно було б зазначити, що тяжкі наслідки можуть виступати обтяжуючою обставиною, якщо вони реально настали та виступають додатковою ознакою по відношенню до обов'язкових ознак складу злочину, вказаних у диспозиції статті КК України, тобто не повинні бути передбачені кримінально-правовою нормою.

У таких випадках обов'язково потрібно враховувати те, що не передбачені кримінально-правовою нормою наслідки, можуть бути як безпосередні, так і віддалені. Так, наслідки, не передбачені кримінально-правовою нормою, можуть наставати безпосереднього в результаті вчиненні таких злочинів, як порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК України), насильницьке донорство (ст. 144 КК України), шахрайство (ст. 190 КК України), незаконна порубка лісу (ст. 246 КК України) незаконне полювання (ст. 248 КК України) та інших, у яких наслідки не є ознакою складу злочину, хоча можуть наступати в результаті вчинення такого. Прикладом настання наслідків, не передбачених кримінально-правовою нормою, може слугувати також позбавлення єдиного житла родини з малолітніми дітьми внаслідок вчинення шахрайства. Також наслідки не обов'язково повинні наставати безпосередньо після вчинення злочину, а можуть бути віддалені. За таких умов виникає питання, чи будуть такі наслідки як, наприклад, смерть немовляти, залишеного без годування при вбивстві матері, або залишення великої родини без годувальника при умисному вбивстві, враховуватися як обставина, яка обтяжує покарання? Якщо говорити про смерть немовляти, то в цьому випадку може мати місце і вбивство малолітньої дитини (п.2 ч.2 ст.115 КК) або ж як залишення в небезпеці (злочинець сам поставив дитину в небезпечний для життя стан). Це питання потрібно вирішувати, виходячи, в першу чергу, із спрямованості умислу суб'єкта посягання. Коли ж розглядати випадок залишення родини без годувальника як тяжкі наслідки то, мабуть, слід виходити з того, що при

вчиненні будь-якого вбивства наступатимуть такого роду наслідки (втрата єдиної дитини, матері тощо), які, безперечно, для певного кола суб'єктів виступатимуть тяжкими, проте жоден із таких наслідків не можна визнати суспільно небезпечним (злочинним), а, отже, і тяжкими у кримінально-правовому розумінні. Враховуючи сказане, такі наслідки не можуть враховуватись як обставина, яка обтяжує покарання.

Адже, мабуть, чи не кожний злочин вчинений щодо особи, залишає певні негативні наслідки (наприклад, почуття невпевненості в особистій безпеці, страху, незахищеності після катування), проте це аж ніяк не є підставою віднесення їх до наслідків, які обтяжують покарання. З цього приводу видаються влучними міркування В.М. Кудрявцева, який стверджує, що особа спричиняє шкоду не тільки об'єкту вчинюваного ним злочину, але і іншим об'єктам, проте це не можна враховувати як обтяжуючу обставину [104, с. 162].

При дослідженні тяжких наслідків як обставини, яка обтяжує покарання, необхідно з'ясувати їх співвідношення із тими наслідками, які передбачені у відповідній диспозиції статті. З приводу такого співвідношення у теорії кримінального права існує кілька позицій. Так, перша зводиться до того, що під тяжкими наслідками як обставиною, що обтяжує покарання, слід розуміти спричинення даним злочином таких наслідків, які порівняно з іншими випадками вчинення злочину того ж виду є більш значними чи особливо шкідливими [88, с. 35]. Натомість, автори другої позиції переконані, що під тяжкими наслідками, завданими злочином, у п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України необхідно розуміти суспільно небезпечні (майнові, фізичні, моральні та інші) зміни в об'єкті кримінально-правової охорони, які викликані вчиненням злочину, але виходять за межі його складу [132, с. 163; 127, с. 353].

Правильною видається позиція тих науковців, які вважають, що тяжкі наслідки можуть враховуватись як обтяжуюча обставина лише у випадку, коли вони перебувають за межами складу злочину. При цьому необхідно конкретизувати таке твердження, і вказати, що тяжкі наслідки, завдані

злочином, не повинні враховуватись як обставина, що обтяжує покарання, якщо такі відповідно до закону не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину.

В свою чергу, необґрунтованою видається позиція тих вчених, які вважають, що тяжкі наслідки слід вважати обтяжуючою обставиною у тих випадках, коли злочином заподіяна шкода того ж виду, проте більш небезпечна, оскільки в цьому випадку до уваги береться не настання не передбачених кримінально-правовою нормою наслідків, а підвищений ступінь їх індивідуальної вираженості у вчиненому злочині (ступінь тяжкості наслідків), який в силу п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України повинен враховуватись, не як обставина, що обтяжує покарання, а як прояв ступеня тяжкості злочину, що поряд з іншими обставинами враховується при призначенні покарання.

Також слід звернути увагу на те, що у певних випадках настання не передбачених кримінально-правовою нормою наслідків (тобто таких що знаходяться за межами складу злочину) в результаті вчинення злочину не можна вважати обставиною, яка обтяжує покарання. Таких випадків можна навести щонайменше два. По-перше, коли одним і тим же діянням вчиняється два або більше злочини (наявна ідеальна сукупність злочинів) при умові, що заподіяні наслідки передбачені у декількох статтях Особливої частини КК України. Як приклад, можна навести підбив автомобіля для того, щоб заподіяти смерть особі, яка перебуває у його салоні. Оскільки вчинене діяння утворює два самостійних складу злочину, воно повинно кваліфікуватися за сукупністю – умисне знищення та пошкодження майна (ст. 194) та умисне вбивство (ст. 115) і саме тому додаткові наслідки не повинні враховуватись як обставина, що обтяжує покарання. По-друге, існують випадки, коли додатковий наслідок виступає додатковою (кваліфікуючою) ознакою складу злочину. В такому випадку діяння містить ознаки одного й того ж злочину з кваліфікуючою ознакою (наприклад, умисне заподіяння судді, народному засідателю чи присяжному або їх родичам тяжкого тілесного ушкодження у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя). У цьому

випадку відповідно до ч. 2 ст. 377 КК України тяжке тілесне ушкодження виступає кваліфікуючою ознакою по відношенню до умисного заподіяння шкоди здоров'ю судді, народному засідателю чи присяжному або їх родичам у зв'язку з діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя. В такому випадку тяжкі наслідки не можуть визнаватися обтяжуючою обставиною у зв'язку з тим, що всі наслідки охоплюються ч.2 ст. 377 КК України.

На основі вищезазначених міркувань можна стверджувати, що тяжкі наслідки, завдані злочином, можна вважати обтяжуючою обставиною при призначенні покарання за умови, що такі відповідно до закону не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину та такі є не характерними (не типовими) для даного діяння.

У теорії кримінального права вказується, що тяжкі наслідки, які передбачені п.5 ч.1 ст.67 КК, є додатковими та нетиповими порівняно із тими наслідками, які названі у відповідній диспозиції статті КК України. Відносно такого трактування досліджуваного поняття у кримінально-правовій літературі зустрічаються два погляди. Так, перший зводиться до того, що настання тяжких наслідків в результаті вчинення злочину потрібно визнати обтяжуючою обставиною при призначенні покарання, якщо вони були нетиповими для даної дії чи бездіяльності та більш небезпечними чим типові його результати [44, с. 143]. Натомість, представники другого підходу не звертають увагу на необхідність співставлення основних та додаткових наслідків за ступенем їх суспільної небезпечності, а лише зазначають, що додаткові наслідки повинні бути суспільно небезпечними [132, с. 163], або стверджують, що шкода, яка заподіюється іншим суспільним відносинам (особистості, власності, тощо), окрім шкоди основному об'єкту, повинна також бути злочинною [98, с. 108].

На наш погляд, жоден із запропонованих поглядів не є повним, оскільки в них визначені лише певні орієнтири, які слід враховувати відносячи конкретні наслідки до тяжких в розумінні п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України. Проте більш продуктивним видається другий підхід, оскільки

беручи такий за основу, поза увагою штучно не залишаються випадки, коли злочином заподіюється різна за характером шкода (матеріальна та нематеріальна), а порівняти, яка є більш чи менш небезпечна, неможливо. Натомість, виходячи з першого підходу, такі наслідки не можна вважати обставиною, що обтяжує покарання.

У зв'язку з цим вважаємо, що під тяжкими наслідками як обтяжуючою покарання обставиною слід розуміти додаткові (не передбачені кримінально-правовою нормою) для даного злочину суспільно небезпечні (злочинні) наслідки, які у сукупності з іншими ознаками злочину відображають підвищений рівень суспільної небезпечності діяння за умови, що такі додаткові наслідки не можуть бути враховані при призначенні покарання в силу п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України.

Сам факт настання тяжких наслідків, не передбачених кримінально-правовою нормою, ще не дає підстави вважати їх обставиною, що обтяжує покарання. Слід також встановити наявність причинного зв'язку між вчиненням злочином та тяжкими наслідками, що настали. В традиційному розумінні, розглядаючи причинний зв'язок, зазначається, що причиною є діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта злочину, а наслідком є суспільно небезпечні (шкідливі) наслідки, передбачені кримінально-правовою нормою. Аналізуючи зміст, закріпленого у п. 5. ч. 1 ст. 67 КК України, положення «тяжкі наслідки, завдані злочином», очевидно, що законодавцем прямо закріплений дещо інший, відмінний від традиційного, причинний зв'язок, який можна визначити так: причиною є злочин (суспільно-небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину), наслідком є тяжкі наслідки (додаткові, не типові для даного злочину). Аналогічної думки притримуються А.А. Музика та С.Р. Багіров, котрі, аналізуючи зміст тяжких наслідків у п. 5 ч. ст. 67 КК України, вказують, що причиною таких виступає не виключно діяння, а злочин у цілому. Окрім того, автори зазначають, що лінгвістична конструкція «тяжкі наслідки, завдані злочином» дозволяє зробити висновок: йдеться про причинний зв'язок особливого роду [127, с. 353]. Проте, вказуючи

на причинний зв'язок особливого роду, науковці не звертають увагу на можливі варіанти прояву (відображення у реальному світі) такого зв'язку.

Загальновідомо, що у злочинах із формальним складом суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, оскільки такі злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі діянь. Разом із тим в таких складах злочинів має місце настання певних наслідків, проте вони не віднесені законом до числа ознак складу злочину і перебувають за межами його складу. Тобто, у злочинах з формальним складом причинний зв'язок можна позначити наступним чином: причиною є діяння як завершений злочин, а результатом є тяжкі наслідки, не передбачені кримінально-правовою нормою (наприклад, внаслідок державної зради була заподіяна шкода економічній безпеці України). Настання таких наслідків не впливає на кваліфікацію злочину, проте може враховуватися при призначенні покарання.

Натомість у злочинах з матеріальним складом суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони. У цих злочинах причинний зв'язок можна позначити наступним чином: причиною є діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта злочину, а результатом – основний, передбачений кримінально-правовою нормою шкідливий наслідок. У цьому випадку виникає кілька питань. Перше – чи матиме місце причинний зв'язок між діянням та додатковими (не типовими) наслідками у злочинах з матеріальним складом. Друге – чи необхідно враховувати ці наслідки як обставину, яка обтяжує покарання? Даючи відповідь на перше питання, доцільно уявити, як повинен виглядати особливий причинний зв'язок у злочинах із матеріальним складом. Виділити можна принаймні два варіанти. У першому причиною є діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта злочину, а результатом – основний, передбачений кримінально-правовою нормою суспільно небезпечний (шкідливий) наслідок, який настає паралельно з додатковим (не типовим) наслідком, не передбаченим кримінально-правовою нормою (паралельний зв'язок). А у другому – причиною є діяння, проміжним

результатом є основний, передбачений кримінально-правовою нормою суспільно небезпечний (шкідливий) наслідок, який одночасно є безпосередньою причиною кінцевого наслідку, а кінцевим наслідком є додатковий (не типовий) наслідок, не передбачений кримінально-правовою нормою. Наявність у певній ситуації причинного зв'язку особливого роду (у одному з запропонованих вище проявів) дало б можливість визнати конкретні тяжкі наслідки, заподіяні злочином обставиною, що обтяжує покарання. Проте можливість встановити наявність будь-якого із запропонованих вище варіантів причинного зв'язку у конкретній ситуації абсолютно виключена законодавцем. Для прикладу додатковим нетиповим наслідком можна назвати запалення кори головного мозку в результаті викрадення (грабежу) головного убору. Такі наслідки не передбачені відповідною статтею, яка встановлює відповідальність за грабіж. Більше того, практично чи не кожен злочин може призвести до тяжких наслідків для людини (наприклад, крадіжка грошей у багатодітної матері, може призвести до голодування; наруга над могилою або над тілом потерпілого, внаслідок якого стався серцевий напад близького родича; вбивство через необережність, що призвело до втрати єдиного опікуна недієздатного тощо). Як попередньо зазначалось у роботі, безумовно, потребує з'ясування наявності вини у вчиненні відповідних діянь та мети. У випадку відсутності вини щодо настання нетипових наслідків, останні не можуть перебувати у причинному зв'язку із діянням, а тим більше не можуть враховуватись як обставина, яка обтяжує покарання. Якщо ж такі наслідки передбачені іншою нормою, то дії злочинця необхідно кваліфікувати за сукупністю. Враховуючи сказане, можна з впевненістю стверджувати, що тяжкі наслідки, не передбачені кримінально-правовою нормою, не можуть враховуватись як обтяжуюча обставина у злочинах з матеріальним складом. Проте не можна забувати, що такі наслідки у сукупності з основними наслідками або іншими ознаками складу злочину можуть відображати підвищений рівень суспільної небезпечності відповідного злочину і за певних умов враховуватись при призначенні покарання.

Проведене дослідження законодавчого положення п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України, в якому зазначена обставини, що обтяжує покарання «тяжкі наслідки, завдані злочином» дало можливість виокремити перелік умов наявності, яких в конкретному випадку певні наслідки злочину, можна визнати обставиною, що обтяжує покарання:

- тяжкий наслідок відповідно до закону не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину;
- реальне настання непередбачених кримінально-правовою нормою тяжких наслідків, які, у сукупності з іншими ознаками злочину, відображають підвищений рівень суспільної небезпеки вчиненого злочину;
- заподіяння шкоди об'єкту злочину (як основному, так і додатковому);
- відсутність можливості у випадку настання таких кваліфікувати таке діяння за іншою статтею, іншою частиною тієї ж статті, чи за сукупністю;
- причинний зв'язок особливого роду між злочином та непередбаченими кримінально-правовою нормою суспільно небезпечними наслідками;
- наявність вини особи по відношенню до таких наслідків.

2.2.3 Тяжкі наслідки як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину

Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України суд, призначаючи покарання, повинен врахувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання. Не викликає жодних заперечень, що ступінь тяжкості вчиненого злочину визначається у ст. 12 КК України, в якій всі злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі й особливо тяжкі. Окрім виду злочину, ступінь тяжкості злочину визначається цінністю тих суспільних відносин, на які посягає винний (тобто цінністю об'єкта злочину) та, безперечно, характером та обсягом наслідків, що настали в результаті вчинення посягання. Умовно кажучи, що більш тяжкі наслідки, які заподіяні злочином, що більший розмір

шкоди, а відповідно і більш суворе покарання потрібно призначити винному. Відповідна вказівка з цього приводу міститься і в п. 3 Постанови ПВС України № 7 від 24 жовтня 2003 року «Про практику призначення судами кримінального покарання» [155], у якому говориться таке: «визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин вчинено групою осіб, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали тощо)».

Питання можливості врахування тяжких наслідків як показника ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання не знайшло належної уваги у кримінально-правовій літературі. Окрім цього, погляди з даного питання істотно різняться. Так, окремі автори розглядають можливим два варіанти врахування тяжких наслідків при призначенні покарання: або як обставина, що обтяжує покарання, або як показник (орієнтир) ступеня тяжкості вчиненого злочину чи особи винного [11, с. 417-418]. Інші, в свою чергу, стверджують, що випадки спричинення певним злочином таких наслідків, які порівняно з іншими випадками вчинення злочину того ж виду є більш значними чи особливо шкідливими, слід розглядати як тяжкі наслідки та визнавати обставиною, що обтяжує покарання [88, с. 35], тобто говорять про можливість врахування тяжких наслідків при призначенні покарання виключно як обставину, що обтяжує покарання.

Перед тим як говорити про правильність тієї чи іншої позиції, доцільно зазначити, що незалежно від вибраної позиції ми прийдемо до одного результату. Адже незалежно від того, будуть такі наслідки враховані як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину, чи як обставина, що обтяжує покарання, основне, що буде призначене справедливе, таке, що відповідатиме тяжкості злочину покарання. Оскільки і у першому, і у другому випадку при призначенні покарання будуть враховані суспільне небезпечні наслідки, їх

характер та ступінь. Для даної ситуації показовим буде математичне правило: «незалежно від перестановки доданків сума не змінюється».

Проте дане питання необхідно вирішити з метою усунення неправильного застосування норм матеріального права. Як уже нами зазначалось у підрозділі 2.2.2 «Тяжкі наслідки як обставина, що обтяжує покарання», правильною видається саме перша позиція, адже така узгоджується з ч. 4 ст. 67 КК України, у якій говориться, якщо будь-яка з обставин, що обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання, як таку що його обтяжує. Виходить, що коли тяжкі наслідки передбачені у відповідній нормі як ознака складу злочину (незалежно від способу їх відображення), останні не можуть бути враховані при призначенні покарання як обтяжуюча обставина. За таких обставин випадки спричинення певним злочином тяжких наслідків, які порівняно з іншими випадками вчинення злочину того ж виду є більш значними чи особливо шкідливими, слід розглядати саме як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину.

У рамках даного дослідження, необхідно дослідити тяжкі наслідки саме як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину та виділити умови, за яких останні повинні враховуватись судом при призначенні покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України), а не як обставина, що обтяжує покарання (п. 5 ч. 1 ст. 67 КК України).

Виходячи з принципу, що ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності за той самий злочин більше одного разу (ч. 3 ст. 2 КК України), видається що тяжкі наслідки можуть бути враховані при призначенні покарання, як показник ступеня тяжкості лише в тих випадках, коли виключається можливість його врахування при призначенні покарання, як обставини, що обтяжує покарання. Тобто у випадках, коли такі наслідки передбачені в статті Особливої частини КК України як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію.

Притримуючись такої позиції, правильним видається міркування, що тяжкі наслідки, можуть визнаватись показником ступеня тяжкості вчиненого злочину і враховуватись при призначенні покарання у випадку вчинення злочину з матеріальним складом, адже лише у таких складах наслідки виступають обов'язковою ознакою, яка впливає на кваліфікацію діяння. Також не викликає заперечень той факт, що тяжкі наслідки можуть виступати показником ступеня тяжкості вчиненого злочину при призначенні покарання лише тоді, коли вони настали реально, виникнення ж загрози настання тяжких наслідків в результаті вчинення суспільно небезпечного посягання в жодному випадку не може враховуватись як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину при призначенні покарання за його вчинення.

Тяжкі наслідки або конкретно вказуються в статтях Особливої частини КК (є формально-визначеними), або міститься лише вказівка на настання тяжких наслідків як ознаку об'єктивної сторони складу злочину за допомогою термінологічних зворотів «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки». Вважаємо, що тяжкі наслідки можуть враховуватись як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину у випадку, коли такі визнаються відповідною ознакою об'єктивної сторони складу злочину незалежно від способу відображення таких у диспозиції конкретної статті. Для прикладу, призначаючи винному покарання за порушення правил повітряних польотів, що спричинили загибель людей (ч. 3 ст. 281 КК України), суд повинен врахувати такі наслідки як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину, адже поняття загибель людей включає загибель, як 2 осіб, так і 10 осіб. Але покарання за спричинення загибелі 10 осіб, повинно бути більшим, аніж за спричинення загибелі 2 осіб, адже такі наслідки характеризуються меншим ступенем тяжкості. Аналогічне правило слід застосовувати у випадку спричинення таким діянням тяжких тілесних ушкоджень, які, на наш погляд, охоплюються поняттям тяжких наслідків.

Досліджуючи умови, за яких тяжкі наслідки можуть враховуватись судом при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого

злочину, необхідно дослідити, як такі співвідносяться із тими наслідками, які передбачені у відповідній диспозиції статті, тобто перебувають у межах складу конкретного злочину. Враховуючи те, що у кримінально-правовій літературі даному питанню не приділено жодної уваги, за теоретичну основу доцільно взяти підходи висловлені (такі наведені нами у підрозділу 2.2.2 «Тяжкі наслідки як обставина що обтяжує покарання») з приводу співвідношення тяжких наслідків як обтяжуючої обставини із тими наслідками, які передбачені у відповідній диспозиції статті. Аналізуючи такі підходи, приходимо до висновку, що тяжкі наслідки слід розглядати як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину у випадку спричинення даним злочином таких наслідків, які порівняно з іншими випадками вчинення злочину того ж виду є більш значними чи особливо шкідливими. За таких умов правильною буде позиція, за якої тяжкі наслідки можуть враховуватись як показник ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання лише у випадку, коли вони перебувають в межах складу злочину. Таке твердження можна конкретизувати, вказавши, що тяжкі наслідки, завдані злочином, можуть враховуватись як показник ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання, якщо такі передбачені кримінально-правовою нормою як ознака об'єктивної сторони складу злочину.

Притримуючись вищезазначених міркувань, можна стверджувати, що тяжкі наслідки можна врахувати як показник ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання за умови, що такі є передбаченими кримінально-правовою нормою, проте є не типовими для більшості випадків вчинення таких діянь. Тобто, тяжкі наслідки, що настали в результаті вчинення злочину потрібно враховувати при призначенні покарання як показник ступеня його тяжкості вчиненого, якщо вони є більш небезпечними чим типові його результати.

Безумовно, саме спричинення тяжких наслідків ще не дає підстав стверджувати про можливість врахування таких при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину. Слід обов'язково

встановити причинний зв'язок між діянням особи та такими наслідками, а також вину особи по відношенню до даних наслідків.

Окрему увагу доцільно приділити випадкам, коли особливості конструкції кримінально-правової норми виключають можливість врахування тяжких наслідків при призначенні покарання як показника ступеня тяжкості вчиненого злочину. Так, у теорії кримінального права зустрічається позиція, відповідно до якої тяжкі наслідки взагалі не можуть (не повинні) враховуватись при призначенні покарання з врахування особливостей конструкції складу злочину [11, с. 417-418]. При цьому науковцем наводяться наступні варіанти законодавчих конструкцій, у яких досліджувана обставина виступає ознакою об'єктивної сторони складу злочину, та позначена як:

- один єдиний, обов'язковий («безальтернативний» іншим характеристикам) елемент (наприклад, смерть потерпілого, як обов'язкова ознака особливо кваліфікованого складу ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані (ч. 3 ст. 136));

- один з декількох альтернативних між собою наслідків (наприклад, тяжке тілесне ушкодження, передбачене в складі порушення правил, норм і стандартів, що стосується убезпечення дорожнього руху (ст. 288), альтернативне поряд із спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень або його смертю);

- наслідок поєднаний з іншими альтернативними характеристиками, які не стосуються наслідків (наприклад, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, включених у особливо кваліфікований склад розбою (ч. 4 ст. 187)).

Загалом запропонований підхід видається правильним, адже виходячи із конструкції складу певних злочинів, тяжкі наслідки дійсно не можуть бути враховані при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину. Проте із запропонованим переліком можна погодитись частково, адже лише у першому та другому випадку законодавча конструкція кримінально-правової норми дійсно абсолютно та беззаперечно виключає

можливість врахування тяжких наслідків при призначенні покарання як показника ступеня тяжкості вчиненого злочину. Адже безпосередньо кримінально-правова норма виключає можливість врахування різних варіантів наслідків при кваліфікації діяння за даними статтями. Тобто мають місце так звані «одиночні» наслідки, як наприклад: смерть однієї особи. В свою чергу, якщо матиме місце смерть двох осіб, така законодавча конструкція вимагає кваліфікації діяння за сукупністю злочинів. Аналіз диспозиції ч. 4 ст. 187 КК України показує, що у випадку вчинення розбою поєднаного із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, такі наслідки, можуть враховуватись при призначенні покарання, як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину, адже дана норма в силу використаної вказівки «тяжких тілесних ушкоджень», позначених саме у множині, не виключає можливості кваліфікації за цією частиною статті випадків заподіяння під час розбою тяжких тілесних ушкоджень і кільком особам. За таких обставин винному слід призначити більше покарання, ніж у випадку заподіяння таких одному потерпілому, а отже тяжкі наслідки будуть враховуватись як показник ступеня тяжкості злочину при призначенні покарання за його вчинення

Проведене дослідження дало можливість виокремити перелік умов, за наявності яких в конкретному випадку певні наслідки злочину, можна враховувати при призначенні покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину:

- злочин має матеріальний склад (відсутність можливості врахування тяжких наслідків як обставини що обтяжує покарання);
- реальне настання наслідків, які у своїй сукупності відображають підвищений рівень суспільної небезпеки вчиненого злочину;
- перебування зазначених наслідків у межах складу конкретного злочину (тобто наслідків передбачених кримінально-правовою нормою);
- заподіяння шкоди об'єкту злочину (як основному, так і додатковому);
- відсутність можливості у випадку настання таких кваліфікувати таке діяння за іншою статтею, іншою частиною тієї ж статті;

- можливість врахування таких виходячи із особливостей конструкції кримінально правової норми.

- наявність причинного зв'язку між діянням та суспільно небезпечними наслідками;

- наявність вини особи по відношенню до таких наслідків.

2.3 Тяжкі наслідки як ознака, передбачена Особливою частиною Кримінального кодексу України

Дослідження питання про тяжкі наслідки як ознаку, передбачену Особливою частиною кримінального закону має надзвичайно важливе практичне значення, оскільки воно може сприяти вирішенню існуючих дискусій: як у доктрині кримінального права, так і на практиці. Зокрема, аналіз норм Особливої частини кримінального закону, у частині використання поняття тяжких наслідків, дасть змогу дослідити причини таких дискусій, також дослідити позитивні та негативні моменти такого використання, ознайомитись із критеріями, на основі яких досліджуване поняття визначається.

У кримінально-правовій літературі панує погляд, що безнаслідкових злочинів немає і взагалі бути не може. Всі злочини мають наслідки у формі негативних змін у навколишньому середовищі (природному чи соціальному) [22, с. 81]. Свого часу Т.В. Церетелі писала, що злочин не може не мати суспільно небезпечних наслідків, тому що це суперечить сутності злочинів як суспільно небезпечних посягань на правоохоронювані об'єкти, а також тому, що це суперечить поняттю злочинної дії: якщо є причина – дія, то повинен бути і наслідок – злочинний результат [220, с. 19]. Зокрема, у злочинах із матеріальним складом відповідні суспільно небезпечні наслідки знаходяться у межах складу злочину, а в злочинах із формальним – за межами [114, с. 81]. Суспільна небезпека наслідків злочину – один із основних показників ступеня небезпеки діяння в цілому, що прямо визначає вагу кримінальної відповідальності і покарання. Представники кримінально-правової доктрини вказують на те, що ступінь суспільної небезпеки злочину залежить, у першу чергу, від ваги збитків, що визначається цінністю об'єкта злочину і тим, на скільки значні ушкодження [16, с. 136]. В свою чергу, В.О. Навроцький зазначає, що характер заподіяної шкоди є одним із найпоширеніших

критеріїв, за якими формується версія кримінально-правової кваліфікації [129, с. 89].

Так, кримінальний закон для позначення тяжких наслідків злочину оперує такими термінологічними зворотами як «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», які відносяться до категорії оціночних понять, і, як уже нами зазначалося, є тотожними. Детальний аналіз диспозицій статей Особливої частини КК України, показав, що вказівка на термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» згадуються у 125-ти з них, а їх зміст частково розкривається у 4-х з них. У літературі з кримінального права вказується, що один із принципів кримінального права – принцип законності – вимагає, зокрема, щоб чіткість і зрозумілість усіх термінів і термінологічних конструкцій, що містяться у чинному КК України, виключала його неоднозначне розуміння і застосування, адже у КК мають бути визначені максимально чіткі межі злочинної поведінки [215, с. 325].

Показовими в цьому плані є результатами проведеного анкетування. Так, на запитання: «Як Ви вважаєте, чи доцільне одночасне використання у законі про кримінальну відповідальність термінів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки?»» 28,8% респондентів дали позитивну відповідь, натомість, 71,2% стверджують, що необхідно вказувати тільки на такий вид суспільно небезпечних наслідків як тяжкі наслідки.

У кримінально-правовій літературі зазначають, що використання вищезазначених понять у кримінальному законі, з одного боку, забезпечить його гнучкість, стабільність, динамізм, повноту правового регулювання, надасть можливість проникнення морально-етичних норм у право, врахування соціально-політичної обстановки; з іншого – їх закріплення в тексті закону пов'язано із загрозою неоднозначного, а інколи і суперечливого тлумачення та застосування кримінально-правових приписів, а це може

призвести до порушення основних засад кримінально-правової кваліфікації, і як наслідок – винесення необґрунтованого рішення у справі [168, с. 58].

Поряд з використанням таких термінологічних зворотів для позначення тяжких наслідків, законодавець в нормах Особливої частини КК України такі часто називає конкретно. Так, в окремих нормах кримінального закону для позначення тяжких наслідків законодавець використовує вказівки на загибель людей, смерть особи, тяжкі тілесні ушкодження тощо (ДОДАТОК Г).

Як уже зазначалось у підрозділі 2.1 «Зміст та обсяг поняття тяжких наслідків» тяжкі наслідки у чинному КК України мають різне кримінально-правове значення. В свою чергу, аналіз норм кримінального закону показує, що в Особливій частині КК України такі виступають ознакою об'єктивної сторони основного складу злочину (ст. 138 КК України), кваліфікованого складу злочину (ч. 2 ст. 147 КК України); особливо кваліфікованого складу злочину (ч. 3 ст. 149 КК України) та привілейованого складу злочину (ст. 118 КК України).

Тяжкі наслідки концентрують не тільки їх підвищену небезпеку, а й підвищену суспільну небезпеку злочинного діяння в цілому. Тому вони, як правило, притаманні злочинам, які визнані тяжкими або особливо тяжкими (згідно зі ст. 12 КК України). У деяких випадках відсутність передбачених законом про кримінальну відповідальність тяжких наслідків свідчить про те, що вчинене діяння підлягає іншій – не кримінально-правовій оцінці. Наприклад, якщо не наступили наслідки, які передбачені ст.ст. 197, 247 КК України, то вчинене діяння може становити адміністративний проступок.

Проведений аналіз показав, що тяжкі наслідки передбачені законодавцем як обов'язкова ознака складів злочинів (ст. 138, ч.1 ст. 140, ст.145, ст.166, ст.197, ст.247, ст.380, ч.1 ст.403, ч.1 ст.418, ст.419, ч.1 ст.420, ч.1 ст.421 КК України), або як факультативна ознака складів злочинів (ст.141, ст.236, ст.237, ст.251, ч.1 ст.253, ст.264, ч.1 ст.267, ст.291, ст.416, ст.417 КК України).

Окрім того, законодавець пов'язує злочинність і караність діяння не тільки з настанням тяжких наслідків, але й із загрозою (небезпекою) їхнього настання (ч.1 ст.ст. 253, 259, 267 272, 273, 274, 275, 276, 277, 279, 281, 283, 326, 327 КК України). До таких наслідків відноситься: небезпека тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф (ч.1 ст.253 КК України), загроза загибелі людей (ч.1 ст. ст. 259, 267, 281, 273, 274, 275, 276, 277 КК України). Також слід зазначити, що у окремих статтях КК України де встановлена відповідальність за створення загрози спричинення таких наслідків тяжкі наслідки виступають особливо кваліфікуючою ознакою, (ч. 1 ст. 265-1, ч.1 ст. 279, ч. 1 ст. 281), а в окремих випадках передбачена відповідальність за вчинення діянь з метою спричинення загибелі людей, шкоди їх здоров'ю, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля (ч.2 ст.265, ч.2 ст.265-1).

При цьому слід звернути увагу на те, що в різних диспозиціях статей законодавець, передбачаючи відповідальність за загрозу настання тяжких наслідків використовує різні мовні засоби, тобто по різному описує таку. Наприклад, в ст. 267 КК України передбачена відповідальність за створення небезпеки спричинення тяжких наслідків, а в ст. 273 КК України за створення загрози настання тяжких наслідків. Окрім цього, з аналізу диспозицій вищезазначених статей, на перший погляд, незрозумілим є те, чи інші тяжкі наслідки повинні настати реально чи достатньо створення загрози їх настання для притягнення особи до відповідальності. Однак, дане питання вже розглядалось у підрозділі 2.1 «Зміст та обсяг поняття тяжких наслідків», і там було обґрунтовано, що такі наслідки завжди настають реально. А виникнення такого питання пов'язане, в першу чергу, з недоліками мовного оформлення кримінального закону.

Також попри численні недоліки мовного оформлення в диспозиціях зустрічаються і нелогічні, на наш погляд, речі. Для прикладу, зміст диспозиції ч.1 ст. 277 КК України, де законодавець передбачає відповідальність за пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, яке могло або

спричинило аварії поїзда, судна. Така позиція законодавця навряд чи є правильною оскільки загроза настання відповідних наслідків і їх спричинення не є рівнозначними поняттями, і за ступенем суспільної небезпеки друге поняття є більш небезпечним, ніж перше.

Як уже нами зазначалось, у КК України поряд із вказівкою на тяжкі наслідки, законодавець використовує такий термінологічний зворот як «інші тяжкі наслідки» (ст. ст. 110, 141, 194-1, 236, 237, 239-1, 240, 251, 253, 260, 264, 265, 265-1, 267, 267-1, 270-1, 278, 279, 280, 281, 291, 292, 399, 416, 417). В теорії кримінального права і на практиці зустрічаються досить вільні тлумачення таких понять. Зокрема, під «іншими» розуміють такі наслідки, які кардинально відрізняються від наведених у переліку [130, с. 45].

Для того, щоб запобігти надто широкому тлумаченню таких ознак, які є передумовою застосування закону за аналогією, варто було б закріпити в законі положення, що в таких випадках наслідки, вважаються однорідними з тими, які прямо названі в диспозиції статті КК. Проте чинний кримінальний закон не обмежується лише використанням вищезазначених термінів. У багатьох статтях КК поняття «тяжкі наслідки» визначається через перелік певних суспільно небезпечних наслідків, після якого вживаються термінологічний зворот «інші тяжкі наслідки». Так, зокрема, для позначення досліджуваного поняття використовуються такі терміни як «смерть» (ст.141 КК України), «загибель людей» (ст. ст. 236, 237, 264, 291, 417 КК України), «зараження особи вірусом імунодефіциту чи іншої невиліковної інфекційної хвороби» (ч.1 ст.131 КК України), «шкода здоров'ю потерпілого» (ст.ст. 326, 327 КК України), «поширення епізоотії» (ст.251 КК України), «порушення нормальної роботи транспорту» (ч.1 ст.279 КК України), «екологічне забруднення значних територій» (ст.236 КК України), «катастрофа» (ст.416 КК України), «загибель корабля» (ст.417 КК України), «спричинило або могло спричинити аварію поїзда» (ч.1 ст.277 КК України), «створили небезпеку тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф» (ч.1 ст.253 КК України).

Термінологічний зворот «інші тяжкі наслідки» у жодному випадку не згадується як єдиний наслідок. У більшості статтях (зокрема, ст.ст.238, 241, 252, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 283, 326, 327, 347, 352, 378, 411, 412, 439 КК України) аналізований вид наслідків є альтернативою загибелі людей. Крім того, законодавець фактично прирівнює до загибелі людей такі наслідки як заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах (ч.2 ст.194, ч.2 ст. 270 КК України), масову загибель тварин (ч.2 ст.245 КК України), масове захворювання людей (ч.2 ст.239 КК України), загибель або захворювання людей (ч.2 ст.242, ч.2 ст. 243 КК України), масову загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (ч.2 ст.242, ч.2 ст. 243 КК України). У деяких статтях поряд із настанням таких наслідків як смерть потерпілого, вказується також на спричинення тяжкого тілесного ушкодження (ч.2 ст.286). В окремих статтях КК України поряд із термінологічним зворотом «інші тяжкі наслідки» як альтернативні ознаки законодавець також використовує вказівки на «смерть неповнолітнього» (ч.2 ст.137 КК України), «смерть хворого» (ч.2 ст.139 КК України), «безплідність» (ч.2 ст.155 КК України), «тяжкі технологічні аварії або екологічні катастрофи, загибель або масове захворювання населення» (ч.2 ст.253 КК України), «значна майнова шкода» (ч.2 ст.258 КК України), «смерть особи, взятої під захист» (ч.2 ст.381 КК України) та інші (ДОДАТОК В).

Слід вказати і на непослідовність законодавця, так у багатьох статтях чинного кримінального закону вище перелічені наслідки не виступають альтернативою іншим тяжким наслідкам. До таких, зокрема, відносяться середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст.ст.287, 288 КК України), тяжкі тілесні ушкодження (ч.1 ст.136, ст.196, ст.287, ст.288, ч.1 ст.415 КК України), смерть (ст.ст.287, 288 КК України), майнова шкода у великому розмірі (ч.1 ст.270 КК України), загибель потерпілого (ч.1 ст.415 КК України), безплідність або смерть потерпілої (ч.2 ст.134 КК України), шкоду в особливо великих розмірах (ч.2 ст.399 КК України), значну майнову шкоду (ч.2 ст.189, ч.2 ст. 190, ч.2 ст. 289 КК України) тощо.

Отже, в вищенаведеного видно, що одні і ті ж наслідки в одних статтях відносяться (прирівнюються) до тяжких наслідків, а в інших – мають зовсім різний зміст. У кримінально-правовій літературі з цього приводу справедливо зазначають, що на сьогоднішній день правова наука досягла такого рівня свого розвитку, коли починають висуватися все більш високі вимоги до використання термінологічної бази конкретної галузі правових знань [101, с. 157], і тому така ситуація з застосуванням поняття тяжких наслідків є неприйнятною. Ш.Монтеск'є вказував, що слова законів повинні викликати у людей одні і ті ж ідеї; ніколи не можна використовувати невизначені поняття; стиль законів має відрізнятися точністю та стислістю тощо [126, с. 651].

Практика ж показує, що використання у кримінальному законі терміну «інші тяжкі наслідки» несе в собі зародки майбутніх помилок. Звичайно, це призводить до того, що неявно виражена воля законодавця поступово замінюється тлумаченням закону судами, які замість інтерпретації волі законодавця фактично заповнюють прогалини закону [71, с. 40].

Також аналіз диспозицій кримінального закону показує, що поняття тяжких наслідків вживаються у багатьох складах злочинів поряд з іншими кваліфікуючими ознаками, які не пов'язані з настанням злочинних наслідків. Серед таких можна виділити – незаконне виготовлення товарів з недоброякісної сировини (матеріалів), що становлять загрозу для життя і здоров'я людей (ч.3 ст. 204 КК України), вчинення діянь організованою групою (ч.3 ст. 206, ч.3 ст. 258-5, ч.3 ст. 278, ч. 3 ст. 280, ч.3 ст. 292, ч. 3 ст. 355 КК України), вчинення діянь службовою особою з використанням службового становища, або поєднаних з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я (ч.3 ст. 206, ч. 3 ст. 355 КК України), вчинені дії шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально небезпечним способом (ч.3 ст. 239-1, ч.4 ст. 240 КК України), вчинення діянь повторно (ч.3 ст. 265, ч.3 ст. 265-1, ч. 4 ст. 267-1 КК України), вчинення діянь за попередньою змовою групою осіб (ч.3 ст. 265, ч.3 ст. 265-1 КК України), вчинення діянь службовою особою (ч. 4 ст. 267-1 КК України), дії поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я

потерпілого (ч.3 ст. 278, ч. 3 ст. 280 КК України). В окремому випадку тяжкі наслідки виступають альтернативною ознакою вчинення діяння з корисливих мотивів (ч. 3 ст.371 КК України).

В окремих статтях при регламентації відповідальності за спричинення суспільно небезпечних наслідків, законодавець використовує термінологічний зворот «особливо тяжкі наслідки» (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК України). У зазначених випадках особливо тяжкі наслідки виступають як єдиний злочинний наслідок. Проте особливо тяжкі наслідки у цих же випадках можуть виступати альтернативною інших кваліфікуючих ознак складу злочину, які характеризують особу потерпілого – вчинення діянь відносно неповнолітнього чи малолітнього.

За результатами проведеного анкетування на запитання без запропонованих варіантів відповіді «Які з передбачених у чинному КК України злочинних наслідків охоплюються поняттям «особливо тяжких наслідків»?» 91,2% респондентів дали відповідь, що до «особливо тяжких наслідків» відносяться смерть особи; 6,8% респондентів дали відповідь, що до «особливо тяжких наслідків» відносяться загибель людей; 2% респондентів віднесли до «особливо тяжких наслідків» інші злочинні наслідки, серед яких називають - екологічні катастрофи, масові захворювання людей, знищення суден та інші.

Проведений аналіз показав, що законодавець за тяжкістю наслідків прирівнює загибель людей до їх захворювання. Проте ще більш незрозумілим видається одночасне застосування у диспозиції статті наслідків у виді загибелі людей та загибелі об'єктів тваринного чи рослинного світу. З цього приводу цілком слушними є міркування В.О.Навроцького, який стверджує, що загибель людей фактично не визнається українським законодавцем як наслідок винятковий, особливий, такий, якому немає рівних за суспільною небезпекою [130, с. 46]. У кримінально-правовій літературі зазначають, що наслідки у вигляді загибелі людей слід відносити до особливо тяжких

наслідків, натомість всі інші відноситимуться до «тяжких» та «інших тяжких наслідків» [120, с. 354].

Заподіяння шкоди життю та здоров'ю людей становить собою поширений наслідок злочинних посягань. Зокрема, такого роду наслідки передбачені не лише статтями розділу «Злочини проти життя і здоров'я особи», а й також статтями більшості інших розділів Особливої частини чинного КК України та виступають ознакою основного, кваліфікованого, особливо кваліфікованого або привілейованого складів злочинів. Для вказівки на такий наслідок, як настання смерті людини, законодавець застосовує поняття «загибель людей» (ст.ст.196, 236, 237, 264, 291, 417) або загроза загибелі людей (ч.1 статей 259, 267, 272, 273, 274, 275, 283, 326). Уже ці, чисто кількісні, показники вказують, що питання, пов'язані з встановленням змісту наслідків у вигляді загибелі людей, доволі часто постають перед теорією кримінального права та правозастосовною практикою [130, с. 45].

Показовими в цьому плані є результати проведеного анкетування на запитання «Які з перелічених понять («тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки»), на ваш погляд, охоплюють поняття «загибель людей»?» 18,8% респондентів дали відповідь, що загибель людей відноситься до тяжких наслідків; 79,2% стверджують, що особливо тяжкі наслідки охоплюють поняття «загибель людей»; і лише 2% опитаних переконані, що такий вид наслідків, як загибель людей, слід відносити до інших тяжких наслідків.

У жодній із статей Особливої частини КК України, де наслідками названа загибель людей, не передбачено заподіяння смерті одній особі. Як справедливо зазначає З.А. Тростюк, використання терміна «загибель людей» мало б однозначно характеризувати множину, загибель двох чи більше потерпілих, яким заподіяно смерть [187, с. 104]. Тому вживати словосполучення «загибель людей» щодо випадків заподіяння смерті хоча б одній особі недоцільно. Правильність саме цієї позиції підтверджується

відповідними аргументами, які наведені представниками кримінально-правової доктрини:

- з граматичної точки зору слово «людей» одночасно означає множину, загибель людей передбачає наявність двох чи більше потерпілих, яким заподіяно смерть;

- для вказівки на заподіяння смерті одній особі законодавець використовує інші терміни (смерть потерпілого тощо);

- термін «загибель кількох осіб», який за змістом рівнозначний терміну «загибель людей» одночасно вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим [187, с. 105].

У кримінально-правовій літературі стверджують, що для того, щоб кримінальний закон розумівся і застосовувався хоча б приблизно однаково у кожній схожій ситуації, він сам по собі має бути настільки чітким, щоб у його тлумаченні необхідності не виникало чи принаймні вона зводилася б до можливого мінімуму [216, с. 325].

Необхідно звернути увагу на те, що у Постанові ПВС України №17 від 10 грудня 2004р. «Про судову практику у справах про злочини та інші правопорушення проти довікля» під загибеллю людей (статті 236, 237) слід розуміти смерть хоча б однієї людини [157]. Як ми вже побачили така позиція не витримує критики, проте є сталою в судовій практиці. Слід зазначити, що В.О. Навроцьким запропоновано можливий шлях законодавчого вирішення проблеми – «відмова законодавця від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей КК, котрі передбачені іншими розділами Особливої частини (крім розділу «Злочини проти життя і здоров'я»). Тоді заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватись за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК» [130, с. 47]. За існуючого у КК стану речей цей вчений пропонує кваліфікувати діяння, що призвели до смерті однієї особи, за такими правилами: «якщо поряд із наслідками у вигляді загибелі людей в КК передбачені інші тяжкі наслідками, то заподіяння смерті одному потерпілому слід оцінювати як ці

наслідки; коли диспозиція статті не передбачає заподіяння інших тяжких наслідків, то скоєне потрібно кваліфікувати за сукупністю зі статтями про умисне чи вчинене через необережність вбивство однієї особи» [130, с. 47].

Позначення суспільно небезпечного наслідку у вигляді смерті людини, у різних статтях Особливої частини КК України характеризується розмаїттям термінів: «смерть пацієнта» (ч.1 ст.141), «смерть потерпілого» (ст.ст.287, 288), «загибель людей» (ст.ст.196, 236, 237, 264, 291, 417), «загибель потерпілого» (ч.1 ст.415).

Слід вказати на те, що в окремих диспозиціях статей, поряд із вищезазначеними термінами використовуються такі словосполучення як «середньої тяжкості тілесні ушкодження» (ст.287, ст.288, ч.1 ст.415 КК України), «тяжкі тілесні ушкодження» (ст.196, ст.287, ст.288, ч.1 ст.415 КК України), що свідчить про те, що законодавець, шляхом встановлення однакового покарання за діяння, що спричинили настання таких наслідків, фактично прирівнює смерть потерпілого до заподіяння середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень, що, на наш погляд, є навряд чи доцільним.

Поведений аналіз диспозицій статей КК України вкотре нашоує на висновок, що законодавець безпідставно прирівнює загибель людей до інших менш шкідливих наслідків, серед яких – масова загибель об'єктів тваринного чи рослинного світу, масове захворювання людей, майнова шкода у великому розмірі, значне забруднення довкілля, майнова шкода в особливо великому розмірі, нещасні випадки з людьми, аварії, пожежі, тяжкі тілесні ушкодження. У той же час, у інших статтях кримінального закону, законодавець загибель людей закріплює кваліфікуючою ознакою по відношенню до перелічених вище наслідків. Так, у ч. 3 ст. 258 КК України загибель людей є кваліфікуючою ознакою по відношенню до заподіяння значної майнової шкоди чи інших тяжких наслідків. У ч. 3 ст. 282 КК України загибель людей є кваліфікуючою ознакою по відношенню до спричинення потерпілому середньої тяжкості чи тяжких тілесних ушкоджень або завдання великої матеріальної шкоди. У інших випадку загибель кількох осіб виступає

кваліфікуючою ознакою по відношенню до смерті потерпілого або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ст. 286 КК України). Така ситуація вкотре підтверджує непослідовність законодавця у термінологічному закріпленні злочинних наслідків.

Ще одним недоліком чинного кримінального закону є те, що в окремому випадку наслідки, які у більшості випадках охоплюються поняттям тяжких наслідків, такими не визнаються. Так, загибель людей, передбачена наслідком у ч.3 ст. 258 КК України, виступає кваліфікуючою ознакою по відношенню до «інших тяжких наслідків», передбачених у ч. 2 цієї ж статті.

Тяжкі наслідки виступають особливо кваліфікованою ознакою складу злочину, передбаченого ч. 1 чи ч. 2 (інколи частин 3, 4) цієї ж статті, де вони передбачені. Важливим видається з'ясування того, які наслідки визнаються менш небезпечними, ніж тяжкі наслідки.

Проведений аналіз диспозицій статей Особливої частини КК України показав, що законодавець до менш небезпечних наслідків, ніж тяжкі наслідки, відносить – зараження венеричною хворобою двох чи більше осіб або неповнолітнього (ч. 2 ст. 133 КК України), заподіяння потерпілому фізичних страждань (ч. 2 ст. 146 КК України), згвалтування неповнолітньої чи неповнолітнього (ч. 3 ст. 152 КК України), створення небезпеки для життя людей (ч. 1 ст. 194-1 КК України), пошкодження чи знищення майна (ч. 2 ст. 206 КК України), небезпеку для життя, здоров'я людей чи для довкілля (ч.1 ст. 239-1, ч. 1 ст. 240 КК України), матеріальну шкоду у великому розмірі (ч.2 ст. 239-1), значну майнову шкоду (ч. 2 ст. 258-5 КК України), небезпеку для життя чи здоров'я людей або майнова шкоду у великому розмірі (ч. 1 ст. 270-1 КК України), середньої тяжкості тілесні ушкодження або велику матеріальну шкоду (ч. 2 ст. 281 КК України), загрозу безпеці повітряних польотів (ч. 1 ст. 282 України), середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або велику матеріальну шкоду (ч. 2 ст. 282 КК України), середньої тяжкості тілесне ушкодження (ч. 1 ст. 286 КК України), смерть або тяжке тілесне ушкодження (ч. 2 ст. 286 КК України), порушення нормальної роботи трубопроводів або

небезпеку для життя людей (ч. 1 ст. 292 КК України), наркотичну залежність потерпілого або середньої тяжкості чи тяжке тілесне ушкодження потерпілому (ч.2 ст. 314 КК України), шкоду здоров'ю потерпілого (ч. 3 ст.323 КК України), пошкодження чи знищення майна (ч.2 ст. 355 КК України), істотну шкоду охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб (ч.1 ст. 365 КК України), шкоду в особливо великих розмірах (ч. 2 ст. 399 КК України), легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження (ч. 2 ст. 406 КК України), тілесні ушкодження або небезпеку для довкілля (ч.1 ст. 414 КК України), тілесні ушкодження кільком особам або смерть потерпілого (ч. 2 ст.414 КК України), істотну шкоду (ч. 1, 2 ст. 424 КК України). Конкретизуючи перелічені вище наслідки, які полягають у заподіянні матеріальної шкоди, можна стверджувати, що у окремих випадках законодавець не відносить до тяжких наслідків – матеріальну шкоду, якщо її розмір у сто або більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка до ч. 2 ст. 239-1 КК України), майнову шкоду, яка полягає у заподіянні прямих збитків суму, що в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (примітка 2 до ч. 1 ст. 270-1 КК України).

Продовжуючи з'ясування того, які наслідки визнаються менш небезпечними, ніж тяжкі наслідки слід зазначити, що законодавець передбачає їх у частинах статей КК України, які розташовані перед тими, де є вказівка на аналізовану ознаку складів відповідних злочинів. Зокрема, в окремих статтях законодавець встановлює відповідальність за заподіяння тяжких наслідків тоді, коли ознакою складу злочину виступає загроза заподіяння тяжких наслідків або загибелі людей (ч.1 ст.ст. 259, 267, 272, 273, 274, 275, 283, 326 КК України).

З аналізу диспозицій статей, де передбачені тяжкі наслідки як ознака кваліфікованого складу злочину, випливає, що винний необережно ставиться до заподіяних наслідків. Натомість, у ч.2 ст.265 та ч.2 ст.265-1 КК України

спричинення загибелі людей, шкоди їх здоров'ю, майнової шкоди у великому розмірі або значного забруднення довкілля передбачено як спеціальну мету винного. Також варто вказати, що законодавець вище перелічені наслідки (ч.2 ст.265, ч.2 ст. 265-1 КК України) не відносить до категорії тяжких, хоча у ч.3 ст.265 та ч.3 ст.265-1 КК України вищезазначені наслідки віднесені до тяжких. Так, поряд із загибеллю людей, спричиненню шкоди їх здоров'ю тощо вказується на спричинення інших тяжких наслідків.

Як ми раніше зазначали, тяжкі наслідки у чинному КК України використовуються неодноразово. Проте на законодавчому рівні поняття тяжких наслідків визначено у примітці четвертій до ч.2 ст.364 КК (Зловживання владою або службовим становищем), в якій встановлено: тяжкими наслідками в статтях 364-367, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, вважаються такі, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян, та у примітці до ч.2 ст.423 (Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем), у якій вказується, що тяжкими наслідками у ст.ст.423-426 вважається шкода, яка у п'ятсот і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Як бачимо, у примітках до вищезазначених статей міститься роз'яснення лише щодо заподіяння матеріальних збитків, при цьому законодавець не вважає за потрібне дати визначення наслідків немайнового характеру.

Окрім того, зміст поняття тяжких наслідків щодо матеріальної шкоди розкритий у розділі VII (Злочини у сфері господарської діяльності) чинного КК України. Так, у примітці до статті 232-1 (Незаконне використання інсайдерської інформації), під тяжкими наслідками слід розуміти заподіяння збитків, які в тисячу і більше разів перевищують неоподаткований мінімум доходів громадян. З вищезазначеного випливає, що у контексті диспозицій окремих статей поняття тяжкі наслідки відображає різний ступінь і характер суспільної небезпеки наслідків.

Цікавим є той факт, що у примітці до ст.423 КК України матеріальна шкода вдвічі перевищує ту шкоду, яка названа у примітці до ст.364 КК. Якщо порівнювати санкції аналізованих статей, то можна дійти висновку, що вони практично рівнозначні. Адже покарання за зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем полягає у позбавленні волі на строк від трьох до шести років. Така ж міра покарання передбачена за зловживання владою і службовим становищем. Окрім того, у ст.364 КК застосовується ще одне покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Як бачимо, у ст.364 КК матеріальні збитки мають меншу майнову вартість, ніж у ст.423 КК, проте покарання є суворішим.

Характерним є те, що матеріальні збитки, які охоплюються поняттям тяжкі наслідки, у кожній з приміток мають різний розмір. З цього приводу у літературі з кримінального права виникає справедливе запитання, чи може одне й те ж саме поняття в одному й тому ж самому нормативно-правовому акті тлумачитися по-різному [166, с. 125]? Видається, що з метою вирішення проблеми довільності кількісних показників, які характеризують тяжкі наслідки слід відмовитись від позначення у КК України матеріальної шкоди за допомогою вказівки на настання тяжких наслідків. В свою чергу, шкода іншого (нематеріального) характеру має визнаватися тяжкими наслідками з урахуванням безпосереднього об'єкта злочину, важливості порушених інтересів, можливості їх відновлення, кількості потерпілих, а також інших аналогічних ознак.

В кримінально-правовій літературі зазначають, що законодавча дефініція повинна бути єдиною, чіткою, однозначною та стислою, а також містити найсуттєвіші для правильного застосування терміна ознаки предмета або явища. Окрім того, вказується на те, що така дефініція має бути створена з урахуванням усіх потенційних запитань і колізій, що можуть виникнути під час тлумачення та практичного застосування норм законодавчого акта [5, с. 43].

Зміст поняття тяжких наслідків, які не включають заподіяння матеріальних збитків, у кримінальному законі не роз'яснюється. Натомість, міститься дефініція тяжких наслідків у виді тяжких тілесних ушкоджень у п.1.2. Правил судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, які затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 року №6. Під ними розуміється порушення анатомічної цілісності тканин, органів і їх функцій, що виникає внаслідок впливу одного чи декількох зовнішніх вражаючих факторів – фізичних, хімічних, біологічних, психічних [147, с. 7].

У диспозиціях статей, де міститься вказівка на заподіяння тяжких наслідків або інших тяжких наслідків, законодавець не виділяє таких альтернативних наслідків як заподіяння майнової шкоди. Проте з аналізу тексту окремих диспозицій виходить, що тяжкі наслідки можуть включати й такий їх вид, як майнова шкода (ст.ст.236, 237, 247, 251 КК України). Такої ж думки притримується ПВС України, де у п.5 постанови наводиться тлумачення поняття «тяжкі наслідки» стосовно вищезазначених статей. Так, відповідно до Постанови, заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах охоплюється досліджуваним поняттям [156].

Привертає увагу непослідовність законодавця у визначенні змісту тяжких наслідків. Так, зокрема, незрозумілим є те, що безплідність при вчиненні статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості відноситься до тяжких наслідків, а у зґвалтуванні – до особливо тяжких. Крім того, якщо законодавець вказує на особливо тяжкі наслідки, як ознаку особливо кваліфікованого складу злочину, то можна зробити висновок, що ознакою кваліфікованого складу того ж злочину повинні виступати тяжкі наслідки. Схожі суперечності можна помітити й в інших статтях. Зокрема, ч.2 ст.281 КК України (Порушення правил повітряних польотів) охоплює такі наслідки як середньої тяжкості тілесні ушкодження або завдання великої матеріальної шкоди, а ч.3 – загибель людей. Звідси виходить, що жодна із частин статті не передбачає наслідків у виді тяжких тілесних ушкоджень.

Таким чином, проведений аналіз диспозицій статей КК України допоміг виділити перелік злочинних наслідків (загибель людей, смерть особи, велика шкода, особливо велика шкода, шкода здоров'ю та інші) які законодавець відносить до тяжких, використовуючи такі поряд із вказівкою на «інші тяжкі наслідки». Проте, можна виокремити випадки непослідовного використання досліджуваного терміну, у яких законодавець тяжкі наслідки не зазначає альтернативними по відношенню до загибелі людей (ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 282), загибелі кількох осіб (ч.3 ст. 286), смерті потерпілого (ч. 3 ст. 314).

Аналіз норм, ознакою складу яких є тяжкі наслідки, передбачених в Особливій частині КК України, дозволяє запропонувати класифікацію таких наслідків як за характером шкоди (матеріальні та нематеріальні та їх види), так і за об'єктом посягання (шкода яка заподіюється політичним, економічним, майновим інтересам чи правильній діяльності державного, громадського апарату, інтересам правосуддя, або порядку несення військової служби тощо).

Отже, досліджуючи поняття тяжких наслідків, можна зробити висновок, що кримінальний закон не містить вичерпного переліку ознак, які характеризують досліджуване поняття. Крім того, неприпустимим є те, що законодавець в диспозиціях статей окремих прирівнює поняття, які за ступенем суспільної небезпеки не є рівнозначними, а в інших – одні і ті ж терміни відносить до різних понять. Звідси випливає, що обсяг поняття тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів може бути різним. Це безпосередньо залежить від виду злочину, складу та законодавчої конструкції норми, у тому числі, способу опису суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків тощо.

Загалом проведений аналіз показав, що законодавець, використовуючи в нормах КК України термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» створив своєрідний «хаос» у розумінні та застосуванні його норм. Так, одні і ті ж наслідки у одних нормах відносяться до тяжких наслідків, у інших визнаються або більш, або менш

небезпечними від таких. Більше того, такі наслідки, як смерть особи загибель людей не визнаються законодавцем винятковими і у багатьох випадках прирівнюються законодавцем до значно меншої шкоди. За такого стану речей, навіть не аналізуючи санкції відповідних статей, ми бачимо, що говорити про відповідне заподіяній шкоді покарання неможливо.

Видається, що вирішити таку проблему без внесення відповідних змін до КК України не вдасться. Найпростішим, на наш погляд, способом виключення таких суперечностей була б відмова від використання термінів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» та інших, які використовуються для позначення шкоди для життя та здоров'я особи в усіх розділах Особливої частини КК України, окрім Розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи». Всі інші наслідки або називати конкретно, або позначати за допомогою вказівки на термінологічний зворот «тяжкі наслідки» разом із вказівкою на їх характер (наприклад тяжкі наслідки для виробництва).

Висновки до другого розділу

1. Внаслідок проведення дослідження у науці кримінального права, кримінальному законодавстві, використовуючи окремі способи визначення понять, вдалося визначити певну групу ознак, що визначають поняття «тяжкі наслідки», а саме: тяжкість наслідків визначається з врахуванням шкоди заподіяної як основному, так і додатковому об'єкту посягання, реальність їх настання, підвищений ступінь суспільної небезпечності, специфічний спосіб відображення у нормах КК України, специфічне кримінально-правове значення.
2. Використання у КК України одночасно понять «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» є недоцільним, оскільки на законодавчому та й на теоретичному рівні не встановлено їх розмежувальних ознак, а за своїм змістом та обсягом вони не завжди визначають одне і теж. У зв'язку з цим запропоновано відмовитись від таких понять як «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки», натомість, за необхідності відповідні наслідки конкретно називати у диспозиції статті. Такий підхід до вирішення цієї проблеми сприятиме правильному та точному застосуванню положень КК України.
3. Визначено поняття тяжких наслідків та запропоновано відповідну дефініцію у широкому та вузькому розумінні, проведено його визначення шляхом перерахування видів наслідків, які даним поняттям охоплюються.
4. Проведено класифікацію поняття тяжких наслідків за наступними критеріями: за характером заподіяної шкоди, за ступенем тяжкості, за способом відображення у кримінальному законі, за кримінально-правовим значенням та іншими.
5. Конкретизовано зміст законодавчого формулювання «...інші тяжкі наслідки або особливо тяжкі наслідки» в рамках ч.2 ст.43 КК України, запропоновано викласти її у наступній редакції «Особа, зазначена у частині першій цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації умисного

тяжкого або умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень чи смерті одній або кільком особам».

6. Виділено умови, за яких тяжкі наслідки можуть враховуватись при призначення покарання як обставина, що обтяжує покарання, а також умови, за яких тяжкі наслідки можуть враховуватись при призначення покарання як показник ступеня тяжкості вчиненого злочину.

7. Доведено, що тяжкі наслідки, заподіяні конкретним злочином можуть мати лише одне з двох альтернативних кримінально-правових значень: або набувати значення обставини, що обтяжує покарання (якщо тяжкий наслідок не є ані конститутивною, ані кваліфікуючою ознакою складу такого злочину), або виступати показником ступеня тяжкості вчиненого злочину (якщо тяжкий наслідок є або конститутивною, або кваліфікуючою ознакою складу такого злочину).

8. Відображено суперечливість та непослідовність законодавця у застосуванні поняття тяжкі наслідки у статтях Особливої частини КК України.

9. Запропоновано відмовитись від використання термінів «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та інших, які використовуються для позначення шкоди для життя та здоров'я особи в усіх розділах Особливої частини КК України, окрім Розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» з метою виключення суперечностей та непослідовності у застосуванні поняття тяжкі наслідки у нормах Особливої частини КК України.

РОЗДІЛ ІІІ

ПОНЯТТЯ ТЯЖКИХ НАСЛІДКІВ ЩОДО ОКРЕМИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ І ЙОГО КОНКРЕТИЗАЦІЯ В ХОДІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

3.1 Особливості конкретизації тяжких наслідків щодо окремих складів злочинів

Однією з ключових проблем застосування норм про злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, є конкретизація понять тяжких наслідків, інших тяжких наслідків та особливо тяжких наслідків. У теорії кримінального права справедливо зазначають, що одним із основних завдань кримінального закону є те, щоб зрозумілість, чіткість та єдність термінологічних конструкцій виключала б неоднозначне застосування його положень. Окрім того, вказується, що недотримання правил законодавчої техніки може ускладнити або взагалі унеможливити застосування окремих норм без їх подальшої зміни. Внаслідок цього на рівні окремих розділів Особливої частини КК України зміст переважної більшості використаних термінів та понять, що позначають наслідки як ознаку відповідних складів злочинів, так і залишається не розкритим [13, с. 243].

Як відомо, поняття тяжких наслідків, у різних складах злочинів мають різні кількісні та якісні параметри, різняться за своїм обсягом. Такої ж думки притримується В.В.Мальцев, який зауважує, що термін «тяжкі наслідки» у КК України має універсальний характер та широко застосовується для позначення шкоди, яка заподіюється політичним, економічним, майновим інтересам чи правильній діяльності державного, громадського апарату, інтересам правосуддя або порядку несення військової служби [117, с. 78].

М.І. Хавронюк також не оминув своєю увагою питання використання законодавцем поняття тяжких наслідків. Так, цей науковець зауважив, що у різних статтях кримінального закону одні й ті самі наслідки в одних випадках

охоплюються, а у інших – не охоплюються поняттями «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» чи «особливо тяжкі наслідки» [216, с. 38-40] (наприклад «тяжкі тілесні ушкодження» (ч.1 ст.136, ст.196, ст.287, ст.288, ч.1 ст.415 КК України), «середньої тяжкості тілесне ушкодження» (ст.ст. 287, 288 КК України), «смерть» (ст.ст. 287, 288 КК України), «загибель потерпілого» (ч.1 ст.415 КК України)).

Тяжкі наслідки, як і будь-які інші оціночні поняття, підлягають конкретизації у кожному конкретному випадку, на підставі певних ніде не передбачених критеріїв. З цього приводу у літературі сказано, що характерною рисою оціночних понять залишається розмитість, не фіксованість їх меж [178, с. 92].

Мабуть, не викликати перешкоди той факт, що конкретизація досліджуваного поняття залежатиме від визначення родового та безпосереднього об'єктів посягання, виду злочину, складу та законодавчої конструкції норми (способу опису суспільно небезпечного діяння, суспільно небезпечних наслідків тощо). На це вказує і ПВС України. Зокрема, у Постанові від 12 червня 2009 р. «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва» зазначається, що «тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо» [154].

Тому, безперечно, аналізоване поняття не може мати однакового значення у всіх складах злочинів. У кримінально-правовій літературі з цього приводу зазначають, що такий стан речей суперечить принципу системності, не сприяє засвоєнню положень чинного КК особами, яким належить його застосовувати [28, с. 236].

За результатами проведеного анкетування, на запитання «Як Ви вважаєте, чи доцільне однакове трактування поняття «тяжкі наслідки» у

різних статтях чинного КК України?» 22,6% респондентів дали позитивну відповідь, натомість, 77,4% стверджують про протилежне.

Як ми зазначали у підрозділі 2.3 «Тяжкі наслідки як ознака, передбачена Особливою частиною Кримінального кодексу України», кримінальний закон містить дефініції поняття тяжких наслідків тільки щодо матеріальної шкоди. Натомість, щодо інших видів шкоди, їх конкретизація впливає із самого змісту статті, а також здійснюється в судовій практиці та представниками кримінально-правової доктрини.

Слід вказати, що проблему конкретизації поняття тяжких наслідків, потрібно розглядати у декількох аспектах:

- які види шкоди охоплюються поняттями тяжких наслідків та особливо тяжких наслідків, а також їх співвідношення в конкретних складах злочинів;

- чи доцільно відносити смерть потерпілого, заподіяння середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень до тяжких наслідків у відповідних диспозиціях статей;

- що слід розуміти під іншими тяжкими наслідками, які виступають альтернативою загибелі людей, майнової шкоди в особливо великих розмірах, масової загибелі об'єктів тваринного і рослинного світу.

Постановою ПВС України від 26 грудня 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» під тяжкими наслідками визнаються заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень або смерті, доведення його до самогубства, спричинення матеріальних збитків, які у 250 і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян, розвал діяльності підприємства, установи, організації, їх банкрутство, створення аварійної ситуації, що потягла людські жертви тощо [162].

Щодо злочинів, які в КК України передбачені статтями розділу «Злочини проти довкілля» ПВС України, не диференціюючи поняття тяжких наслідків та інших тяжких наслідків, роз'яснює їх як єдине поняття: «...загибель чи масове захворювання людей, істотне погіршення екологічної

обстановки, в тому чи іншому регіоні (місцевості); зникнення, масова загибель чи тяжкі захворювання об'єктів тваринного і рослинного світу; неможливість відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; відтворити протягом тривалого часу ті чи інші природні об'єкти або використовувати природні ресурси в певному регіоні; генетичне перетворення тих чи інших природних об'єктів; заподіяння матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо» [157].

Таким чином, з викладеного випливає, що ПВС України у своїх роз'ясненнях щодо тлумачення поняття тяжких наслідків, особливо тяжких наслідків та інших тяжких наслідків виходить із широкого розуміння цих понять як таких, що охоплюють як фізичну шкоду людині, так і шкоду іншого характеру. Це тягне за собою розбіжності у судовій практиці та може призвести до неправильної кримінально-правової кваліфікації.

Проте, як раніше зазначалося у роботі, поняття тяжких наслідків законодавцем позначаються як безальтернативні, натомість, поняття інших тяжких наслідків – це завжди наслідки альтернативні. Відповідно обсяг останнього поняття залежить від тих понять, що позначають суспільно небезпечні наслідки, в поєднанні з якими воно назване у відповідній диспозиції статті чинного Кримінального закону.

У теорії кримінального права вказують, що юридична конструкція «інші тяжкі наслідки» позначає меншу шкоду, ніж та, котра позначена терміном, що їй передуює у комбінації альтернативних наслідків того чи іншого складу злочину [28, с. 237]. Про правильність такої позиції свідчить аналіз чинного кримінального закону, де альтернативним наслідком поряд із «іншими тяжкими наслідками» законодавець використовує вказівку на загибель людей (ч.2 ст.283, ст.291, ч.2 ст.326, ч.2 ст.327, ч.2 ст.347, ч.2 ст.352, ч.2 ст.378, ч.2 ст.411, ч.2 ст.412, ч.2 ст.414, ст.417, ч.2 ст.439, ч.2 ст.446 КК України) чи смерть особи (ч.2 ст.381 КК України).

Але, разом із тим, якщо абстрагуватись із вищезазначеної думки, то виходить, що безплідність як альтернативний наслідок «інших тяжких наслідків» за вчинення статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості (ч.2 ст.155 КК України) є більш небезпечним наслідком, ніж самогубство, захворювання тяжкою хворобою, у тому числі і психічною, оскільки останні охоплюється поняттям «інші тяжкі наслідки» згідно Постанови Пленуму Верховного Суду «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» [156].

Представники кримінально-правової доктрини правильно зазначають, що закон має бути лаконічним, але не всупереч його зрозумілості і точності. *Ubi jus incertum, ubi nullum* [коли закон невизначений, закону нема], *Ex ambquo controversia nascitur* [незрозумілість породжує суперечність], *Leges intellegi ab omnibus debent* [закони повинні бути зрозумілі кожному] [28, с. 238].

Тому більш вдалою видається позиція З.А. Тростюк, яка зводиться до того, що у «статтях Особливої частини КК України, де поєднуються в одну логіко-граматичну конструкцію звороти «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки», необхідно розуміти лише заподіяння певної фізичної шкоди потерпілому» [186, с. 169].

Відповідно у тих статтях, де альтернативою «інших тяжких наслідків» є «загибель людей», перший вид наслідків охоплюватиме шкоду такого характеру як смерть одного потерпілого (ч.2 ст.283, 291 тощо). Натомість, якщо юридична конструкція «інші тяжкі наслідки» виступає альтернативою спричинення смерті одній особі (ч. 2 ст. 137; ч. 2 ст. 381 КК), то за таких умов смерть потерпілого не може охоплюватися поняттям «інші тяжкі наслідки».

Отже, поняття «інші тяжкі наслідки», які виступають альтернативою «загибелі людей», не можуть охоплювати, наприклад, заподіяння шкоди у великих або особливо великих розмірах. Натомість, з цього приводу Л.П. Брич вказує, що «...таке тлумачення поняття «інші тяжкі наслідки» поширюється тільки на випадки, коли «загибель людей» названа у диспозиції

статті (частини статті) Особливої частини КК як єдина альтернатива іншим тяжким наслідкам» [28, с. 239].

Проте з аналізу КК України випливає, що в окремих випадках законодавець фактично прирівнює настання наслідку у виді загибелі людей з такими наслідками, як заподіяння майнової шкоди в особливо великих розмірах (ч.2 ст.ст.194, 270), масова загибель тварин (ч.2 ст.245), масова загибель об'єктів тваринного і рослинного світу (ч.2 ст.ст.242, 243). Звідси можна зробити висновок, що законодавець «ставить на одну вагу» такий наслідок як «загибель людей» та інші менш значущі наслідки, що навряд чи є правильним. Окрім того, в такому випадку, поняття «інші тяжкі наслідки» охоплюватимуть не тільки фізичну шкоду потерпілому, але й шкоду такого характеру, яка є однопорядковою із майновою шкодою в особливо великому розмірі (напр.ч.2 ст.270 «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»). Звідси випливає, що виходячи з кримінального закону, «інші тяжкі наслідки» не можуть мати однакового значення для всіх складів злочинів.

Також під час конкретизації поняття тяжких наслідків, які виступають кваліфікуючою ознакою, велике значення має з'ясування того, яка шкода заподіяна об'єкту посягання в основному складі злочину та особливо кваліфікованому складі злочину. Зокрема, коли основний склад злочину в результаті вчинення певних дій передбачає як наслідок заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень, то, відповідно поняття тяжких наслідків у кваліфікованому складі злочину не може охоплювати настання таких наслідків, а відноситиме до тяжких наслідків тяжкі тілесні ушкодження, смерть потерпілого, самогубство, тощо (ч.2 ст.406 КК України). Проте у законодавстві спостерігаються і певні суперечності. Зокрема, істотна шкода при зловживанні військовою службовою особою владою або службовим становищем (ч.1 ст.423 КК України) включає в себе заподіяння як легкого, так і середньої тяжкості тілесного ушкодження. Натомість, до складу тяжких наслідків в аналізованому посяганні входить заподіяння тяжких та середньої

тяжкості тілесних ушкоджень. Така ж картина спостерігається і в інших суспільно небезпечних посяганнях (ч.2, 3 ст.424; ч.1,2 ст.426 КК України).

Необхідно вкотре зауважити, що для позначення наслідків, що полягають у фізичній шкоді людині, слід відмовитись від використання таких багатозначних понять як тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки та інші тяжкі наслідки, зміст яких потрібно визначати по-іншому щодо кожного складу злочину, враховуючи зміст і структуру безпосереднього об'єкта злочину. Зокрема, наслідки, що полягають у шкоді життю та здоров'ю, потрібно уточнювати, тобто конкретизувати, позначивши їх термінами, що мають чітко визначений і відомий всім зміст: тяжкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження, смерть потерпілого, загибель людей (наприклад ст.196 «Необережне знищення або пошкодження майна», ст. 276 «Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту», ч.2, 3 ст.282 «Порушення правил використання повітряного простору», ст. 286 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами», ч. 2, 3 ст. 314 «Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів», а також інших статтях кримінального закону).

В свою чергу, Є.М. Товмазова, на прикладі злочину «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» (ч.2 ст.137) зазначає, що кримінальні закони окремих зарубіжних держав, описуючи тяжкі наслідки аналогічного складу злочину, відійшли від оціночних понять і конкретно прописали відповідні наслідки суспільно небезпечного діяння. Окрім того, цей автор зазначає, що така конкретизація суспільно-небезпечних наслідків, є значним кроком вперед, дозволяє уникати помилок під час кваліфікації та відмежування даного злочину від інших суміжних складів [184, с. 481].

Існує ще більш вдалий вихід із зазначеної ситуації. Зокрема, В.О.Навроцьким, на наш погляд, влучно запропоновано відмовитись від вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні смерті одній чи кільком

особам в диспозиціях статей Кримінального закону, котрі передбачені розділами Особливої частини (виняток становить розділ «Злочини проти життя і здоров'я»). За таких умов заподіяння смерті завжди буде кваліфікуватись за сукупністю з відповідними статтями розділу II Особливої частини КК [130, с. 47].

Для прикладу проаналізуємо зміст ч.2 ст. 238 КК України «Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення». Так, санкція відповідної статті за спричинення загибелі людей або настання інших тяжких наслідків передбачає міру покарання у виді обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той же строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Порівнюючи санкцію ч.2 ст. 238 із ч.2 ст.119 КК України «Вбивство через необережність» (позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років) можна помилково дійти висновку, що приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, що спричинило загибель людей, є менш тяжким посяганням, ніж кваліфіковане вбивство через необережність, що навряд чи відповідає дійсності.

Дещо схожа ситуація спостерігається щодо таких злочинів як «Забруднення або псування земель» (ч.2 ст.239 КК України), «Порушення правил охорони надр» (ч.2 ст.240 КК України), «Забруднення атмосферного повітря» (ч.2 ст.241 КК України), «Порушення правил охорони вод» (ч.2 ст.242 КК України), «Забруднення моря» (ч.2 ст.243 КК України) та ряду інших посягань. За таких умов впливає, що було б більш логічно кваліфікувати дії злочинця, який вчинив одне із вищеназваних посягань, за сукупністю із ч.2 ст.119 КК України.

Таке нововведення, на наш погляд, було б обґрунтованим та відповідало б ступеню суспільної небезпеки вчиненого. Разом з тим, у кримінально-правовій літературі стверджують, що наявність такого роду статей (коли в одній статті Особливої частини Кримінального закону встановлена

відповідальність за злочин, кожен з яких охоплюється іншою статтею КК) відображає реальну криміногенну ситуацію. Це також спрощує застосування кримінального закону, адже при кваліфікації таких випадків, визначенні їх правових наслідків потрібно звертатися не до двох чи більше статей Особливої частини, а лише до однієї. Також зазначається, що існування статей про складені злочини породжує конкуренцію між цими статтями та статтями, які регламентують відповідальність за окремі злочини, які утворюють «складений» [128, с. 279].

Окрім того, вважаємо, що правило, яке запропоноване В.О. Навроцьким, необхідно застосовувати і щодо інших видів спричинення тяжких наслідків, які полягають у фізичній шкоді (доведення до самогубства, заподіяння середньої тяжкості та тяжких тілесних ушкоджень потерпілому) та кваліфікувати дії винного за сукупністю зі статтями, які передбачають відповідальність за спричинення відповідних наслідків.

Показово, що за результатами проведеного анкетування, на запитання: «Чи необхідно у відповідній диспозиції статті конкретизувати наслідки, що полягають у заподіянні фізичної шкоди потерпілому без вказівки на термін «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки»?» 66% опитуваних дають позитивну відповідь; 28,7 % інформаторів переконані в протилежному; решта респондентів стверджують, що це питання необхідно вирішувати виходячи із диспозиції відповідної статті (12,3 %).

У теорії кримінального права зазначають, що поняття «загибель людей» та «тяжкі наслідки» є казуїстичними, у зв'язку з чим вважають, що у разі розуміння під останнім поняттям загибелі хоча б однієї людини, цілком логічним є розуміння під таким загибелі і декількох осіб. Тому з метою усунення у законодавстві казуїстичних понять та уникнення розбіжностей у тлумаченні цих понять, пропонують відмовитися від використання такого поняття, як «загибель людей» [167, с. 238].

Що стосується терміну «особливо тяжкі наслідки», то сам факт наявності його у кримінальному законодавстві показує, що існують ще

наслідки, крім смерті, котрі законодавцем вважаються більш тяжкими, ніж «тяжкі наслідки». У теорії кримінального права стверджують, що «виходячи із усіх суспільно небезпечних наслідків, передбачених Особливою частиною КК, особливо тяжкими наслідками слід визнавати, зокрема, такі, що виражені поняттями «загибель людей» і «смерть людини»» [120, с. 354], оскільки такі наслідки є найбільш небезпечними.

Як ми уже зазначали, поняття особливо тяжких наслідків розкривалось у примітці до ст.188 КК України «Викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання», яку виключено. Зокрема, вказувалось, що до таких наслідків слід відносити дії, які спричинили загибель людини, перерву в забезпеченні споживачів електричною енергією та послугами зв'язку, внаслідок якої припинена діяльність промислових підприємств, порушена діяльність органів влади, державних установ, лікарських закладів, правоохоронних органів тощо.

Варто звернути увагу на те, що ПВС України у своїй постанові «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» також не оминув своєю увагою визначення поняття «особливо тяжкі наслідки», до яких відніс: смерть або самогубство потерпілої особи, втрата нею будь-якого органу чи втрата органом його функцій, психічна хвороба або інший розлад здоров'я, поєднаний зі стійкою втратою працездатності не менше, ніж на одну третину, непоправне знівечення обличчя, переривання вагітності чи втрата репродуктивної функції, а так само зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, які сталися внаслідок зґвалтування або насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом [156].

Натомість, до інших тяжких наслідків вищезазначеною Постановою віднесені ті ж наслідки, які охоплюються поняттям особливо тяжких наслідків (самогубство, безплідність, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншою невиліковною інфекційною хворобою тощо). З цього

впливає, що одночасне використання у кримінальному законі таких термінологічних зворотів є недоцільним та не виправданим, оскільки дії, які притаманні юридичній конструкції «особливо тяжкі наслідки» охоплюються в окремих диспозиціях статей поняттями «тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки». Як слушно зауважила Л.П. Брич, термінологічна відмінність між ознаками не завжди означає змістовну відмінність між ними [27, с. 72].

Визначення співвідношення досліджуваних понять також не знайшло однозначного вирішення при проведенні анкетування. Так, на задане нами запитання «Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки»?» 45,3% респондентів дали позитивну відповідь; 22,7% стверджують, що «тяжкі наслідки» є ширшими за своїм обсягом, натомість 32% переконані, що особливо тяжкі наслідки за ступенем суспільної небезпеки є вищими.

Проблема законодавчого використання оціночних понять, в тому числі і тяжких наслідків, є однією з найбільш дискусійних у сучасній науці кримінального права. Відповідно, при формулюванні оцінного поняття та інтеграції його у кримінально-правову норму, виникає потенційна загроза неоднозначного праворозуміння.

Таким чином, під час здійснення конкретизації тяжких наслідків у конкретних складах злочинів, потрібно дотримуватись таких правил :

- в першу чергу необхідно з'ясувати, яке місце посідає відповідне посягання, ознакою складу якого є тяжкі, особливо тяжкі чи інші тяжкі наслідки у системі кримінального закону, тобто визначити його родовий об'єкт, який дозволяє з'ясувати соціальну сутність злочину та з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки;

- встановити в якому складі злочину міститься досліджувана ознака. Якщо тяжкі наслідки є ознакою кваліфікованого або особливо кваліфікованого складів злочинів, то їх конкретизація впливатиме із тих суспільно небезпечних наслідків, які містяться в основному або кваліфікованому складах злочинів. Якщо злочином заподіяна шкода,

наприклад, у вигляді тяжких тілесних ушкоджень, які передбачені в основному складі злочину, то, безумовно, в кваліфікованому тяжкі наслідки не можуть охоплювати такий вид наслідків. Тобто, до обсягу досліджуваного поняття в кваліфікованому чи особливо кваліфікованому складах злочину повинна включатися шкода, яка за ступенем суспільної небезпеки є більшою, ніж та, яка передбачена в основному або кваліфікованому;

- визначити у відповідній диспозиції статті чи тяжкі наслідки є самостійними чи альтернативними поряд із іншими суспільно небезпечними наслідками. Відповідно, у тих випадках, де інші тяжкі наслідки є альтернативою поряд з іншими наслідками, то заподіяна шкода повинна бути одно порядковою;

- визначити, за реальне настання яких наслідків передбачена відповідальність у диспозиції кваліфікованого та особливо кваліфікованого складу даного злочину.

Також варто зазначити, що використання у кримінальному законодавстві України одночасно вказівок на тяжкі наслідки, особливо тяжкі наслідки та інші тяжкі наслідки навряд чи є обґрунтованим, оскільки не закріплено ознаки, на основі яких розмежовуються ці поняття. За таких умов пропонуємо:

1) відмовитись від використання у законі вказівок на тяжкі, особливо тяжкі та інші тяжкі наслідки, вказуючи у відповідній диспозиції статті конкретні наслідки, або вказівку на тяжкі наслідки, разом з вказівкою на характер таких. Таке нововведення спростить понятійний апарат чинного КК України, оскільки термінологічні звороти «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» використовується у понад ста статтях КК України;

2) відмовитись від віднесення фізичної шкоди потерпілому (смерть, загибель кількох осіб, доведення до самогубства, заподіяння середньої тяжкості тілесних ушкоджень та тяжких тілесних ушкоджень) до поняття тяжких наслідків у відповідній диспозиції статті. Тобто, у разі вчинення

посягання, яке призвело до одного із вище перелічених наслідків, дії винного кваліфікувати за сукупністю (напр. ч.1 ст.134 «Незаконне проведення абортів» та ст.128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження»).

3.2 Проблемні аспекти кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки

Проведення кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань, на перший погляд, не повинно становити особливих труднощів. Адже правозастосуванням людство займається тисячі років, віки нараховує історія теоретичних досліджень в цьому напрямку. Так, зміст кваліфікації злочину широко розкритий у спеціальній літературі [42, с. 4; 113, с. 4; 108, с. 11; 116, с. 4; 102, с. 5], однак більш уважний аналіз показує, що рівень розробки окремих питань явно недостатній, не відповідає існуючим потребам [128, с. 7]. У чинному законодавстві правила кримінально-правової кваліфікації жодним чином не регламентовані. Судова практика частково заповнює відсутність законодавчого регулювання та незакінченість теоретичних концепцій, формулюючи ті чи інші правила проведення кваліфікації відповідних посягань, однак вони не завжди мають стабільний та одностайний характер [122, с. 6].

Як попередньо зазначалось у роботі, у чинному КК «тяжкі наслідки», які завдані злочином, описані таким чином, що в окремих випадках важко скласти уявлення про них, а також провести кваліфікацію діям суб'єкта посягання, внаслідок яких були спричинені відповідні наслідки. Такі проблеми, безумовно, виникають у зв'язку з відсутністю законодавчого з'ясування змісту кримінально-правових понять «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», що спричиняє різне їх розуміння.

Не можна оминати увагою той факт, що питання кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, частково описані в Постановах Пленуму Верховного Суду України. Окрім того, теорія кримінального права виробила окремі правила кваліфікації відповідних посягань, внаслідок яких наступила смерть однієї чи декількох осіб. До них, зокрема, відносяться такі:

- при вчиненні злочину, ознакою об'єктивної сторони якого є смерть особи (напр. «смерть неповнолітнього» (ч.2 ст.137 КК), «загибель

потерпілого» (ч.1 ст.415 КК), «загибель людини» (ч.3 ст.258 КК)), додаткової кваліфікації за ст.119 кримінального закону не потребує;

- при вчиненні злочинів, у складах яких передбачено ознаку «тяжкі наслідки» чи «особливо тяжкі наслідки», якщо санкція цієї статті є більш суворою за санкцію ч.1 ст.119 КК України, «тяжкі наслідки» включають таку шкоду як смерть, а відповідно кваліфікація за сукупністю не потрібна;

- коли санкція статті не передбачає наслідків ні у виді загибелі людей, ні тяжких чи особливо тяжких наслідків, заподіяння смерті іншій особі з необережності при вчиненні таких злочинів потрібно кваліфікувати за сукупністю з ч.1 ст.119 КК України;

- при вчиненні злочинів, у складах яких передбачено ознаку «тяжкі наслідки» чи «особливо тяжкі наслідки», якщо санкція цієї статті Особливої частини КК України є менш суворою за санкцію ч.2 ст.119 КК України, тяжкі наслідки не включають такого роду шкоду як смерть однієї чи декількох осіб, а відповідно потрібна кваліфікація за сукупністю [1, с. 30-31].

Суттєвих проблем під час кваліфікації дій винного не виникатиме у тих випадках, де у статтях кримінального закону, чітко передбачені визначені наслідки такі як, наприклад, «смерть потерпілого», «смерть неповнолітнього» тощо (проте в подальшому у роботі це питання буде піддане аналізу). Натомість, правила кваліфікації тих посягань, ознакою складів яких є «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» чи «особливо тяжкі наслідки» безумовно, впливатимуть із конкретизації змісту цих понять, оскільки, як зазначалось у роботі, в кожному конкретному випадку зміст «тяжких наслідків» залежать від родового та безпосереднього об'єктів посягання, виду злочину, складу та законодавчої конструкції відповідної норми.

Проведення кримінально-правової кваліфікації досліджуваних посягань, безумовно базується на з'ясуванні співвідношення злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки з іншими посяганнями. У теорії кримінального права зазначається, що «особа, яка застосовує кримінально-правові норми, доволі часто зустрічається з необхідністю визначити, якій з

кількох норм, що «підходять» до даного випадку, слід віддати перевагу, в яких випадках достатньо інкримінувати порушення однієї норми, а коли потрібно оцінювати скоєне як злочин, передбачений двома чи більше статтями Особливої частини КК» [128, с. 275-276]. Такі склади злочинів можуть співвідноситись як суміжні, або як такі, що передбачені конкуруючими нормами. Коло випадків, коли посягання передбачене одночасно кількома правовими нормами, доволі широке. Це пояснюється не лише загальним зростанням обсягу Особливої частини КК, більшою диференціацією її норм, а й тим, що недавно завершена кодифікація проводилася без належного врахування співвідношення статей Особливої частини КК між собою, їх узгодження з положеннями Загальної частини цього ж кримінального закону [128, с. 275].

Поряд із узгодженістю самих правових норм, зокрема, норм кримінального закону, необхідно також узгоджено здійснювати їхню реалізацію. Особливу складність у реалізації чинного КК викликають нетипові ситуації його застосування, однією з яких є конкуренція кримінально-правових норм [122, с. 5]. Під конкуренцією в теорії кримінального права розуміють наявність двох або більше законів, які одночасною мірою передбачають злочинність певного діяння. Відповідно конкуренція виникає тоді, коли було вчинено лише один злочин, а повторність чи сукупність злочинів повністю відсутня [82, с. 102].

Аналіз ознак складів злочинів дозволяє вказати, що норма про вбивство через необережність (ст.119 КК) співвідноситься із нормами про неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей (ч.2 ст.137 КК), ненадання допомоги хворому медичним працівником (ч.2 ст.139 КК), насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ч.3 ст.153), порушення правил водіння або експлуатації машин (ч.2 ст.415 КК), заготівлю, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ч.2 ст.327 КК) тощо. Спільною ознакою вищезазначених складів злочинів є ознака об'єктивної (спричинення смерті)

та суб'єктивної (необережне позбавлення життя) сторони складу злочинів. У спеціальній літературі пропонується досить простий спосіб встановити наявність конкуренції загальної та спеціальної норми: необхідно уявити, що певної норми в КК немає взагалі і поставити питання про те, чи залишаться караними передбачені нею діяння. Якщо знайдеться інший склад, який передбачає за них відповідальність, то наявні конкуруючі норми, причому більш широка за об'ємом виконує роль загальної, а більш вузька – спеціальної.

Вищезазначені посягання перебувають між собою у конкуренції загальної та спеціальної норм. В теорії кримінального права пропонується правило правозастосування при конкуренції загальної та спеціальної норм, де вказується, що в таких випадках повинна застосовуватись лише спеціальна норма. Співставлення загальних (ст.119 КК) та спеціальних норм (ч.2 ст.137, ч.4 ст.152 КК) показує, що загальна норма ширша за об'ємом, тобто охоплює більше коло діянь, ніж спеціальна, але остання містить більше ознак, за рахунок яких вона і виділяється з загальної. За твердженням А.С. Горелика, нерідко при конструюванні спеціальних норм проходить ніби «розщеплення» ознаки загальної норми, виділення її різновидів [45, с. 11-12]. Отже, спеціальна норма – це норма, в якій законодавець, виділяючи її із загальної, спеціально наголошує на певних ознаках, з якими пов'язується відповідальність саме за цією кримінально-правовою нормою.

Відповідно, неврахування цього положення може призвести до помилок на практиці при кваліфікації суспільно небезпечних посягань. Так, Марганецький міський суд Дніпропетровської області визнав винним у вчиненні злочинів передбачених ст.119 та ст. 128 КК України машиніста підйомного крана С., який порушив відповідні правила роботи на крані. Внаслідок дій С., кран перекинувся і впала люлька, в якій перебували монтажники, один із яких загинув, натомість інші два одержали тяжкі тілесні ушкодження [171, с. 26]. На наш погляд, суд дав неправильну кримінально правову оцінку діям С. (ст.ст.119, 128 КК), оскільки вони повністю

охоплюються нормою, яка передбачає відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що спричинило загибель або інші тяжкі наслідки (ч.2 ст.272 КК).

Окрім того, санкція ч.2 ст.272 кримінального закону є більш суворою за санкції ст.ст.119, 128 КК, що свідчить про те, що «інші тяжкі наслідки» включають заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, натомість, у диспозиції цієї ж статті прямо передбачена відповідальність за діяння, які спричинили загибель людей. У теорії з цього приводу зазначають, що «при кваліфікації необережних злочинів проти життя та здоров'я людини слід пам'ятати, що необережне спричинення смерті або тілесних ушкоджень може бути ознакою складів злочинів, передбачених іншими розділами КК України (зокрема, злочинів проти безпеки виробництва, безпеки руху та експлуатації транспорту). Саме тому у певних випадках при кваліфікації діяння розмежувальною ознакою є правовий статус суб'єкта злочину та потерпілого» [52, с. 29].

У теорії кримінального права можна зустріти таке твердження, що при тлумаченні змісту положень Особливої частини КК, ознаки відповідних складів злочинів, такі як «загибель людей», «особливо тяжкі наслідки», «тяжкі наслідки» можуть охоплювати і смерть людини, ставлення до якої є умисним. За таких умов, відповідні злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, розглядатимуться як спеціальні різновиди умисного вбивства [62, с. 177]. Проте, на наш погляд, вищезазначена позиція є абсурдною. З аналізу відповідних статей, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, випливає, що винний не має прямого умислу на спричинення, наприклад, смерті чи тяжкого тілесного ушкодження. Якщо б законодавець вважав, що ставлення до відповідних наслідків є умисним, то вказав би це прямо у відповідній диспозиції статті. Окрім того, санкції норм, де міститься вказівка на тяжкі наслідки, як правило, передбачають менший розмір покарання, ніж за умисне вбивство. Проте, на наш погляд, посилались лише на відповідні санкції є недостатнім, оскільки останні не завжди повно відображають ступінь

суспільної небезпеки вчиненого або навпаки його підвищують (про що йтиме мова у наступному підрозділі дисертації). Натомість, судова практика пішла іншим шляхом. Зокрема, наведемо приклад із практики по обвинуваченню у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 115 і ч.3 ст. 406 КК України. Так, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння в коридорі приміщення військової частини, з підстав особистих неприязних стосунків, винний умисно наніс удар ножем потерпілому в область серця, заподіявши останньому сліпе колото-різане проникаюче поранення лівої половини грудної клітини, що супроводжувалось масивною внутрішньою кровотечею. Того ж вечора з місця події потерпілого було доставлено до реанімаційного відділення військового шпиталю, де тієї ж доби він внаслідок вказаного поранення, не приходячи до тями і не зважаючи на надану медичну допомогу, помер. Органи досудового слідства дії злочинця, який умисно наніс удар ножем потерпілому, кваліфікували за сукупністю як умисне вбивство (ч.1 ст.115 КК) та порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, що спричинило тяжкі наслідки у виді смерті (ч.3 ст.406 КК) [34]. Однак судом під час розгляду справи встановлено, що винний вчинив протиправні дії в неслужбовий час, з особистих мотивів, які не містили будь-яких претензій щодо порядку проходження військової служби, тобто, конфлікт виник виключно із особистих мотивів і не пов'язаний з військовими правовідносинами.

На основі цих положень суд вважав за необхідне виключити з обвинувачення вказівку на вчинення злочину, передбаченого ч.3 ст. 406 КК. Таким чином, суб'єкта посягання було визнано винним у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 115 КК України. На наш погляд, суд дав правильну кримінально-правову оцінку діям злочинця, однак, підставу на основі якої було прийнято рішення про виключення ч.3 ст.406 КК із формули обвинувачення, навряд чи можна назвати обґрунтованою. Це пов'язано з тим, що ставлення до спричинення тяжких наслідків у виді смерті особи в

результаті порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, є необережним, тоді як при вбивстві має місце прямий умисел. Тобто виходить, що навіть якщо б винний вчинив вбивство у зв'язку з військовими правовідносинами, то його дії не можна кваліфікувати за сукупністю, оскільки в такому випадку одночасно матиме місце як умисне, так і необережне позбавлення життя потерпілого, що є суперечливим.

Спеціальними відносно загальної норми (ст.128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження» КК) в частині настання тяжких наслідків є такі склади злочинів як «Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України» (ч.3 ст.110 КК), «Зараження венеричною хворобою» (ч.3 ст.133 КК), «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (ч.3 ст.146 КК), «Незаконне позбавлення волі або викрадення людини» (ч.3 ст.149) тощо. У вищезазначених спеціальних нормах спричинення тяжкого тілесного ушкодження виступає наслідком вчиненого відповідного посягання і є особливо кваліфікуючою обставиною вищезазначених злочинів.

У теорії кримінального права запропоноване правило кваліфікації такого роду посягань. Зокрема, вказується, що якщо ознакою іншого злочину є заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (наприклад, ч.2 ст. 282 КК), то незалежно від розміру санкції статті тяжкі тілесні ушкодження охоплюються цією ознакою і додаткової кваліфікації за ст.121 КК не потребують [1, с. 10]. Така позиція, в частині прирівнювання необережного та умисного заподіяння шкоди, без сумніву має теоретичне підґрунтя. Так, П.П. Осипов зазначає, про те що з точки зору суспільної небезпечності умисне вбивство нічим не відрізняється від необережного, а обидва вони від – позбавлення життя неосудним, тому що матеріальна шкода одна і та ж [139, с. 122]. Така позиція підтримується і Г.П. Новосьоловим, який пише, що з точки зору безпосередніх соціальних втрат не має значення чи умисно був убитий дехто або з необережності, або взагалі став жертвою нещасного випадку [138, с.

100]. Проте, видається, що така рекомендація потребує уточнення. Як попередньо зазначалось у роботі, ставлення винного до наслідків у злочинах, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, є необережним. Тоді незрозумілим є те, навіщо взагалі вести мову про ст.121 КК «Умисне тяжке тілесне ушкодження», якщо у кримінальному законі передбачена відповідальність за спричинення необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження. Тому, мабуть, у запропонованому правилі кваліфікації вищезазначених посягань О.В. Авраменком, Р.І. Благутою та іншими науковцями потрібно замість ст.121 КК вказати на ст.128 КК України.

У літературі справедливо зазначається, що причини неправильного застосування кримінального законодавства пов'язані з недоліками судових і прокурорсько-слідчих органів. Окрім того, вказується на те, що недосконалість формулювання деяких кримінально-правових норм, законодавчої техніки (наприклад, відсутність дефініції окремих кримінально-правових понять, застосування оціночних понять), а також відсутність єдиної позиції з ряду важливих теоретичних питань, суперечливість підручників і коментарів, дезорієнтує роботу органів кримінальної юстиції [133, с. 153-155].

Як приклад, розглянемо справу по обвинувачення за ч.1 ст.121 КК та ч.3 ст.406 КК. Так, зокрема, в спальному приміщенні другої автомобільної роти Центру забезпечення службової діяльності структурних підрозділів України, солдат, порушуючи норми Статуту внутрішньої служби ЗС України та Дисциплінарного статуту ЗС України, будучи невдоволеним зауваженням іншого солдата, яке останній зробив підсудному з приводу припинення застосування нестатутних заходів впливу щодо військовослужбовців більш пізнього строку служби, бажаючи продемонструвати свою уявну перевагу над іншим військовослужбовцем свого строку служби - винний застосував до останнього фізичне насильство, яке виразилось у нанесенні потерпілому двох ударів долонею руки в лобну частину голови, двох ударів ліктем по тулубу потерпілого, один з яких в ліву частину підребер'я, один удар ногою в передпліччя лівої руки та один удар ногою в ліву частину підребер'я,

внаслідок чого потерпілому було заподіяно побої та закриту травму органів черевної порожнини у формі розриву селезінки, що супроводжувалось внутрішньо-черевною кровотечею та відноситься до категорії тяжких тілесних ушкоджень [33].

У вироку Військового місцевого суду Київського гарнізону вказано, що оскільки злочинець порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглих, що виразилося в нанесенні потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, то суд розцінює такі дії як спричинення тяжких наслідків, а відповідно окрім ч.1 ст.121 КК кваліфікує його дії за ч.3 ст. 406 КК України. З цього випливає, що суд безпідставно у вироку суду вказав на ст.121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», оскільки дії винного повністю охоплюються ч.3 ст.406 кримінального закону.

В одному із коментарів до чинного кримінального закону вказується, що тяжкими наслідками (у відповідності до ч.3 ст.406) слід визнавати спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження, його вбивство, замах на самогубство чи самогубство тощо [132, с. 1074]. Натомість, у кримінально-правовій літературі М.І. Карпенко відзначає, що в разі нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, наслідком яких є умисне вбивство, доведення до самогубства, умисне тяжке тілесне ушкодження та ін. кваліфікація зазначених дій повинна здійснюватись за сукупністю злочинів. Крім того, автор стверджує, що сукупність злочинів матиме місце і у разі спричинення інших тяжких наслідків, передбачених ч. 3 ст. 406 КК, а також, якщо вони передбачені іншими статтями Особливої частини КК [67, с. 179].

Судова практика, яка мала місце до набуття чинності КК України 2001р., передбачала, що якщо нестатутні насильницькі дії супроводжувалися умисним вбивством потерпілого, заподіянням йому умисного тяжкого тілесного, вчинене винним суспільно-небезпечне посягання підлягало кваліфікації за сукупністю (ч. 3 ст. 406 КК і відповідних статей КК, зокрема,

ст.ст. 115 або ч.2 ст. 121 КК). Умисне тяжке тілесне ушкодження при обтяжуючих обставинах само по собі було більш тяжким злочином, ніж порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, тому воно не охоплювалось ч.3 ст.406 КК [66, с. 122].

Якщо дотримуватись цієї позиції, тоді незрозумілим є для чого тоді взагалі потрібне використання у кримінальному законодавстві термінів «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» (які охоплюють поняття загибелі людей, заподіяння тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, доведення до самогубства), якщо дії винного кваліфікують за сукупністю. Не викликає заперечень той факт, що кваліфікація «в сторону погіршення становища особи» тягне за собою призначення покарання не адекватного вчиненому злочину та строку покарання в сторону його невиправданого збільшення. Також наслідком такої кваліфікації є те, що покарання визначається на основі санкції іншої кримінально-правової норми, яка містить інші, більш суворі види покарання.

За таких умов, мабуть, найбільш правильним буде прийняття рішення, яке базуватиметься на відмові від віднесення фізичної шкоди потерпілому до понять «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки». Натомість, у тих випадках, де має місце заподіяння фізичної шкоди людині (наприклад, заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, смерті) такі дії винного слід кваліфікувати сукупністю (за статтею, яка регламентує відповідальність за вчинення відповідного посягання, а також за окремою статтею розділу «Злочини проти життя та здоров'я людини»). Такі зміни, на наш погляд, усунуть тривалі дискусії як в теорії кримінального права, так і в практичній діяльності, з приводу того, чи охоплюються спричинення фізичної шкоди потерпілому тяжкими наслідками.

Потребує також з'ясування питання кримінально-правової оцінки діям злочинця, що вчинив посягання, яке передбачає кілька обов'язкових наслідків злочину (один із наслідків, вказаний у диспозиції відповідної статті є проміжним (ч.2 ст.194 КК – (умисне знищення або пошкодження чужого

майна)), натомість інший є кінцевим (загибель людей чи інші тяжкі наслідки)). В свою чергу, необхідно відмітити, що настання лише одного (першого) наслідку не може свідчити про те, що злочин є закінчений, натомість настання лише кінцевого наслідку свідчить про те, що має місце інше посягання. Так, наприклад, заподіяння смерті з необережності, без наявності умисного знищення чужого майна, кваліфікується не як закінчений злочин, передбачений ч.2 ст.194 КК, а за статтею, яка регламентує відповідальність за вбивство з необережності (ст.119 КК) або за спричинення необережного тяжкого тілесного ушкодження (ст.128 КК) КК чи за іншими нормами, які передбачають настання спричинених наслідків.

Слід також зупинитися на Постановах ПВС України, який дає певні рекомендації з приводу кваліфікації окремих злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Так, зокрема, Постанова ПВС України від 30 травня 2008 р. №5 «Про судову практику в справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» вказує, що заподіяння при згвалтуванні тяжких тілесних ушкоджень, не слід розглядати як настання особливо тяжких наслідків, передбачених ч.4 ст.152 КК, тому такі дії потребують додаткової кваліфікації за ч.1 ст.121 КК. В подальшому вказується, що заподіяння при згвалтуванні тяжких тілесних ушкоджень, від яких наступила смерть потерпілої, слід оцінювати як настання особливо тяжких наслідків, передбачених лише ч.4 ст.152 КК України [156].

У іншій Постанові ПВС України «Про судову практику в справах про перевищення влади або посадових повноважень» [161] вказується, що «тяжкі наслідки» охоплюють спричинення потерпілому тяжкого тілесного ушкодження або смерті. Проте, разом із тим, зазначається, що умисне заподіяння смерті чи тяжкого тілесного ушкодження внаслідок перевищення влади або посадових повноважень повинно кваліфікуватися за сукупністю злочинів (ч.3 ст.365 КК 2001 р. та ч.1 ст.115 або ч.1 ст.121 кримінального закону), натомість вчинення таких дій через необережність охоплюватиметься ч.3 ст.365 КК. Звідси випливає, що однакові дії отримують різну

кримінально-правову оцінку. Тобто, Верховний Суд України в одних випадках вказує, що заподіяння тяжкого тілесного ушкодження під час зґвалтування необхідно кваліфікувати за сукупністю (ч.1 ст.121 та ч.4 ст.152), натомість, в інших (у разі перевищення влади або службових повноважень, що спричинило тяжке тілесне ушкодження) - лише за статтею, яка містить особливо кваліфікуючу ознаку «тяжкі наслідки» (ч.3 ст.365 КК).

Судова практика, дотримується таких же правил кваліфікації, які містяться у Постанові ПВС України «Про судову практику в справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» Так, винний, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, затягнув потерпілу на подвір'я господарського двору диско-бару «Дружба» та знаходячись у безлюдному місці, грубо і настирливо вимагав від потерпілої вступити з ним у статевий зв'язок. Потерпіла намагалася втекти від нападника, чинила йому фізичний опір, у зв'язку з чим підсудний наніс їй удар головою в голову, декілька разів вдарив головою об будівлю господарських споруд, повалив на землю, де продовжував бити кулаками в живіт та взутими ногами в область черева. Не припиняючи наносити удари, винний здійснюючи свій злочинний умисел, зняв з потерпілої весь одяг та вступив з нею у статеві зносини. В процесі насильницьких дій потерпіла, незважаючи на жорстоке побиття, продовжувала опиратися, кричала, робила спроби втекти.

Насильницькими діями злочинець заподіяв потерпілій тілесні ушкодження у вигляді синців правої і лівої орбітальної ділянки, закритої травми живота з розривами печінки, відривом жовчного міхура, закритої черепно-мозкової травми тощо, що у своїй сукупності є небезпечними для та відносяться до тяжких тілесних ушкоджень [38]. Таким чином, винного було визнано у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 ст.121 КК та ч.4 ст.152 КК України. Звідси випливає, що суд за спричинення тяжких тілесних ушкоджень кваліфікує дії злочинця за сукупністю, що свідчить про порушення одного із принципів кримінально-правової кваліфікації (принцип *non bis in idem*), де вказується, що ніхто не може бути двічі притягнений до

юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення. Таким чином, дії підсудного необхідно кваліфікувати лише за ч.4 ст.152 КК, оскільки вона охоплює як вчинення зґвалтування, так і спричинення тяжких наслідків у виді тяжких тілесних ушкоджень.

У кримінально-правовій літературі з цього приводу зазначають, що суди та інші правозастосовні органи при кваліфікації за сукупністю, інкримінують норму про особливо кваліфікований вид злочину в зв'язку з наявністю певних кваліфікуючих ознак (зокрема, тяжких наслідків), а потім застосовують норму про інший злочин, оскільки кваліфікуюча ознака не охоплює собою шкоди у вигляді заподіяння смерті [128, с. 315-316].

Слід також звернути увагу на те, що спричинення одному і тому ж потерпілому шкоди під час кількох епізодів посягань кваліфікується за статтею, яка передбачає найбільш тяжку шкоду. Так, наприклад, якщо потерпілому спершу були заподіяні середньої тяжкості тілесні ушкодження, а після цього спричинено тяжке тілесне ушкодження чи смерть, то вчинене необхідно кваліфікувати по частині, що передбачає відповідальність за нанесення більш тяжких наслідків, а інші, на наш погляд, повинні знайти відображення в обвинуваченні та в описовій частині відповідного вироку.

Ще одним прикладом конкуренції загальної та спеціальної норм є норми, що передбачені ст.166 «Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка та піклування» КК, ч.2 ст.147 «Захоплення заручників» КК тощо, які є спеціальними відносно загальної (ст.120 «Доведення до самогубства» КК) в частині спричинених наслідків. У кримінально-правовій літературі стверджують, що якщо систематичне приниження людської гідності чи жорстоке поводження з потерпілим тощо самі по собі містять склад іншого злочину, то вчинене підлягає кваліфікації за сукупністю з іншими злочинами проти життя та здоров'я особи. Показовим у цій ситуації є приклад, який наведений А.О. Данилевським. Так, громадянин С. вироком суду був визнаний винним у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 ст.125 КК, ч.2 ст.15 - ч.3 ст.120 КК,

ст.166 КК за наступних підстав: підсудний злісно не виконував своїх батьківських обов'язків по догляду за дитиною, що виявлялося у зловживанні ним спиртними напоями, перешкоджанні дитині нормально навчатися та відпочивати. Окрім того, одного разу, умисно наніс своїй дочці кілька ударів руками та ногами по різним частинам тіла, чим спричинив їй легкі тілесні ушкодження, що не потягли за собою короткочасного розладу здоров'я. В цей же день, знову почав бити потерпілу, повторюючи, що робитиме це довго і болячи. У зв'язку з цим, дівчина випила велику кількість таблеток, проте смерть не наступила, оскільки їй була вчасно надана медична допомога [52, с. 33-34]. Як попередньо зазначалось у роботі, норма про доведення до самогубства та норма про злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною співвідносяться як загальна та спеціальна. Тобто, за загальним правилом, при проведенні кримінально-правової кваліфікації повинна застосовуватись лише спеціальна норма. Проте, безперечно, таке правило не є універсальним, оскільки при вчиненні злочинів, у складах яких передбачено ознаку «тяжкі наслідки», якщо санкція цієї статті Особливої частини КК України є менш суворою за санкцію ч.3 ст.120 КК України, то за таких умов потрібна кваліфікація за сукупністю.

У попередніх підрозділах вказувалось, що тяжкі наслідки охоплюють не лише заподіяння фізичної шкоди людині, але й матеріальних збитків (шкоди у великих розмірах, особливо великих розмірах тощо), про що свідчить цілий ряд кримінально-правових норм. Щоб визначити матеріальну шкоду, слід враховувати вартість знищеного чи пошкодженого майна. У Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності» [160], а також в теорії кримінального права зазначається про можливість включення в розмір відшкодування майнової шкоди не лише прямих матеріальних збитків, але й упущеної вигоди (недоотриманих доходів) [84, с. 245], у зв'язку з чим, принциповим є питання про те, чи повинні вони охоплюватись поняттям розміру майнової шкоди, коли остання впливає на кваліфікацію злочину.

З цього приводу І.Н. Поляков вважає, що недодержані доходи повинні відігравати роль кваліфікуючої обставини. Загалом, думка цього автора є цілком слушною, оскільки якщо б самого посягання не було, то не було б відповідної упущеної вигоди, натомість обов'язково були б одержані потерпілим прибутки. Показовим з цього приводу є приклад із судової практики. Так, підсудна, працюючи сільським головою села, і, будучи службовою особою, внесла завідомо неправдиві відомості про дачу дозволу на виготовлення проектів відведення земельних ділянок, затвердження таких проектів і передачу земельних ділянок у власність потерпілим. Вона також склала і видала зазначеним особам завідомо неправдиві витяги з вказаних рішень сільської ради та державні акти на право власності на земельні ділянки. Внаслідок цього підсудна незаконно передала у власність потерпілим земельні ділянки. В результаті дій винної, інтересам територіальної громади заподіяні збитки в сумі 180148 (сто вісімдесят тисяч сто сорок вісім гривень) як упущена вигода.

Отже, проведений аналіз кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, свідчить про те, що проблеми кваліфікації відповідних посягань є назрілими та потребують глибокого аналізу. Існуючий же стан вирішення проблеми кваліфікації досліджуваних злочинів не можна вважати достатнім, оскільки багато рішень щодо застосування норм, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, отримують неоднозначні оцінки або є суперечливими.

3.3. Караність злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки

Дослідивши зміст та обсяг поняття «тяжкі наслідки», проаналізувавши особливості використання даного поняття у нормах Загальної та Особливої частини Кримінального кодексу України, розглянувши спірні питання конкретизації поняття «тяжкі наслідки» та кримінально-правової кваліфікація злочинів ознакою складів, яких виступають тяжкі наслідки, необхідно дослідити караність злочинів ознакою складів, яких виступають тяжкі наслідки, а саме дослідити міри покарань за вчинення зазначених злочинів, дослідити закономірність їх використання законодавцем, а також зіставити з тими нормами Загальної частини КК, які встановлюють загальні правила призначення покарання, звільнення від покарання або його відбування, а також із нормами, які стосуються звільнення від кримінальної відповідальності.

При віднесенні тих чи інших злочинів до певної категорії (ст. 12 КК України) законодавець, в першу чергу, враховує ступінь тяжкості злочину, який, як відомо, виражається у сукупності його об'єктивних та суб'єктивних ознак, таких як важливість об'єкта посягання, характер діяння, спосіб вчинення злочину, тяжкість наслідків, формі та виді вини, тощо. Показником тяжкості виступає санкція відповідної кримінально-правової норми. Якщо розглядати злочини, ознакою складів яких є «тяжкі наслідки» чи «особливо тяжкі наслідки», то видається, що ступінь суспільної небезпечності тих посягань, які спричиняють «особливо тяжкі наслідки» є вищим, оскільки, як зазначають у теорії кримінального права, «особливо тяжкі наслідки» є більш небезпечними, ніж «звичайна», і притаманні в основному особливо тяжким злочинам.

Також у теорії кримінального права зазначають, що караність злочинів обов'язково має бути адекватною, справедливою, тобто величина санкції кримінально-правової норми повинна перебувати у прямій залежності від реальної сукупності небезпечності того діяння, яке описується в диспозиції, й

узгоджуватися з іншими санкціями, а також бути співрозмірною рівню соціальної значимості тих чи інших благ і свобод, які втрачає або в яких обмежується засуджений [212, С. 12]. В рамках даного підрозділу маємо на меті з'ясувати чи відповідає КК України в частині використання тяжких наслідків.

Враховуючи специфіку способів відображення тяжких наслідків у нормах кримінального закону, вважаємо за доцільне дослідити санкції відповідних статей у наступні послідовності. В першу чергу, санкції статей, де міститься вказівка законодавця на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки», які використовуються у переліку з названими законодавцем тяжкими наслідками. Після цього, санкції статей про злочини, ознакою складів яких виступають наслідки віднесені законодавцем до тяжких, згідно виділеного нами переліку (ДОДАТОК В), проте названі законодавцем конкретно.

Як уже зазначалось, словосполучення «тяжкі наслідки» у різних комбінаціях («тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки») вживається законодавцем у статтях Особливо частини КК України 129 рази, з яких 125 раз безпосередньо у диспозиціях статей, а 4 рази у примітках до відповідних статей. Почнемо з того, що санкції статей, де міститься вказівка законодавця на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» є різноманітними. Так, законодавець до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань передбачає такі види покарань як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження, конфіскація майна, арешт, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічним позбавленням волі. Як уже побачили, із усієї системи видів покарань передбаченої статтею 51 КК України, за вчинення посягань, що спричиняють тяжкі наслідки, законодавець у жодному випадку не передбачає можливість

застосування покарання у вигляді позбавлення звання, рангу, чину чи кваліфікаційного класу.

Також аналіз санкцій відповідних статей показав, що законодавець до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, а саме штраф із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення волі із штрафом, позбавлення волі із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, позбавлення волі з конфіскацією майна, позбавлення волі із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та штрафом.

Окрім цього, санкції певних статей у диспозиціях, яких законодавець використовує вказівку на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки», передбачають додаткові заходи, які не відносяться до системи покарань визначеної у Загальній частині КК України. Серед таких вилучення та знищення вироблених товарів та конфіскація обладнання для їх виготовлення (санкція ч. 3 ст. 204 КК України), конфіскація знарядь та засобів заволодіння (санкція ч. 3 ст. 239-2 КК України), конфіскація незаконно добутого та знарядь видобування (санкція ч. 4 ст. 240 КК України), конфіскація фальсифікованих лікарських засобів, сировини, обладнання для їх виготовлення (санкція ч. 3 ст. 321-1 КК України).

Як уже нами зазначалось у передньому розділі дослідження, законодавець використовуючи вказівку на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» у диспозиціях певних статей передбачає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності як за реальне спричинення тяжких наслідків, так і за створення загрози їх спричинення. Караність діянь, які лише створюють загрозу спричинення тяжких наслідків, у 14 статтях КК України ґрунтовно підтверджує підвищений рівень суспільної небезпечності останніх. В зв'язку з цим вважаємо за необхідне також з'ясувати, які покарання передбачаються законодавцем за створення загрози спричинення тяжких наслідків, та до

якого виду злочинів за ступенем суспільної небезпеки відносяться вказані діяння. Найбільш поширеними покараннями за створення загрози спричинення тяжких наслідків є штраф, громадські роботи, виправні роботи, позбавлення права займати певні посади або займатись певною діяльністю, обмеження волі. Лише, у 4 випадках за створення загрози спричинення тяжких наслідків передбачене покарання у вигляді позбавлення волі. Не викликає заперечень, що тяжкість злочину відображається в розмірах найбільш тяжкого виду покарання, передбаченого санкцією відповідної статті Особливої частини кримінального закону. Аналіз санкцій статей КК України, у яких передбачена відповідальність за створення загрози спричинення тяжких наслідків (ДОДАТОК Д), дає можливість дійти висновку, що такі відносяться до злочинів невеликої (ч. 1 ст. 139, ч. 1 ст. 253, ч. 1 ст. 272, ч. 1 ст. 275, ч. 1 ст. 276, ч. 1 ст. 279, ч. 1 ст. 281, ч. 1 ст. 283, ч. 1 ст. 326, ч. 1 ст. 327 КК України) та середньої тяжкості (ч. 1 ст. 267, ч. 1 ст. 273, ч. 1 ст. 274, ч. 1 ст. 277 КК України). Також доречно зазначити, що найбільшою мірою покарання за створення загрози спричинення тяжких наслідків, є позбавлення волі до 4 років, передбачене ч. 1 ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної та радіаційної безпеки».

Дослідивши тяжкість злочинів, які полягають у створенні загрози заподіяння тяжких наслідків, вважаємо за доцільне, також детальніше з'ясувати тяжкість посягань, які полягають у реальному спричиненні тяжких наслідків. З аналізу санкцій статей, у яких законодавцем використовується вказівка на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки» для позначення шкоди яка реально настала (див. Таблиця В), впливає, що за ступенем суспільної небезпеки такі посягання є злочинами невеликої тяжкості (ч. 1 ст. 140, ст. 145, ст. 197, ст. 247, ч. 1 ст. 403 КК України), середньої тяжкості (ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 137, ст. 138, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 140, ст. 141, ч. 2 ст. 151, ст. 166, ч. 2 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ч. 2 ст. 222-1, ч. 2 ст. 232-1, ст. 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 3 ст. 239-2, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ст. 251, ч. 2 ст. 253, ст. 264, ч. 2 ст. 275, ст. 291, ч. 3 ст. 297, ч.

3 ст. 323, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 2 ст. 329, ч. 2 ст. 366, ч. 2 ст. 367, ст. 380, ч. 2 ст. 381, ч. 2 ст. 412 КК України), тяжкими (ч. 3 ст. 146, ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 161, ч. 2 ст. 194, ч. 3 ст. 204, ч. 3 ст. 206, ст. 236, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 259, ч. 4 ст. 267-1, ч. 2 ст. 270, ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 283, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 321-1, ч. 2 ст. 325, ч. 2 ст. 328, ч. 2 ст. 330, ч. 3 ст. 355, ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 364-1, ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 365-1, ч. 2 ст. 365-2, ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 372, ст. 375, ч. 2 ст. 402, ч. 2 ст. 404, ч. 2 ст. 406, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 415, ст. 419, ст. 420, ч. 3 ст. 422, ч. 2 ст. 423, ч. 2 ст. 425, ч. 2 ст. 426 КК України) та особливо тяжкими (ч. 3 ст. 110, ч. 2 ст. 147, ч. 2 ст. 149, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 3 ст. 194-1, ч. 2 ст. 252, ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 258-5, ч. 5 ст. 260, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 267, ч. 3 ст. 270-1, ч. 2 ст. 274, ч. 3 ст. 279, ч. 3 ст. 280, ч. 3 ст. 281, ст. 282, ч. 3 ст. 292, ч. 2 ст. 294, ч. 3 ст. 314, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 3 ст. 399, ч. 3 ст. 414, ст. 416, ст. 417, ч. 3 ст. 424, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ч. 2 ст. 446).

Законодавець у 99% санкцій статей, у яких використовується вказівка на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки», передбачає можливість застосування до винної особи покарання у вигляді позбавлення волі. Таке покарання в санкціях статей передбачається або як альтернативне поряд із іншими видами покарання (для прикладу санкція ч. 2 ст. 137 КК України «Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей» передбачає можливість альтернативного застосування покарань, або обмеження волі на строк від 3 до 5 років, або позбавлення волі на строк від 3 до 5 років, з позбавленням право обіймати певні посади і займатись певною діяльністю на строк д 3 років або без такого), або як безальтернативно, тобто без можливості суду обрати інший вид покарання (для прикладу санкція ч. 3 ст. 110 КК України «Посягання на територіальну цілісність та недоторканість України» передбачає можливість застосування до винної особи виключно покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 7 до 12 років).

Продовжуючи аналіз санкцій за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки (щодо випадків використання законодавцем у диспозиціях статей вказівки на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки»), можна сказати, що найбільш тяжкими та небезпечними злочинам, який полягає у реальному спричиненні тяжких наслідків є злочин передбачений ч. 2 ст. 439 КК України «застосування зброї масового знищення». Санкція цієї статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 8 до 15 років або довічне позбавленням волі. В усіх інших названих ними випадках покарання у вигляді довічного позбавлення волі законодавцем не передбачається.

Окрім цього, проведений нами аналіз санкцій кримінально-правових норм (у яких законодавцем використовується вказівки на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки») підтверджує, що санкції аналізованих статей чинного КК України побудовані із суттєвим порушенням законів логіки та законодавчої техніки, а у окремих випадках взагалі позбавлені здорового глузду, адже за спричинення однакових за ступенем та характером наслідків (в нашому випадку тяжких наслідків) законодавцем передбачені абсолютно не співрозмірні покарання.

З цього приводу у теорії кримінального права вказується, що про справедливість санкції можна говорити тоді, коли санкція відповідає тяжкості злочину, а також погоджена з санкціями, які містяться в близьких по виду і характеру злочинів [53, с. 32]. Враховуючи зазначені правила та проведений нами аналіз, говорити про справедливість та співрозмірність санкцій, які передбачають відповідальність за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки (щодо випадків використання законодавцем у диспозиціях статей вказівки на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки») безпідставно. Обґрунтовуючи таку позицію можна навести щонайменше два приклади, які спроможні відобразити справжній стан речей у даному питанні. По-перше, у певних випадках законодавцем передбачена більша міра покарання за створення загрози спричинення

тяжких наслідків, ніж за реальне спричинення таких наслідків. Такого висновку можна дійти, порівнявши санкції ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці» та ч.1 ст. 274 КК України «Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки». Так, за реальне спричинення тяжких наслідків в результаті незаконного розголошення лікарської таємниці передбачене покарання, у вигляді штрафу до 50 н.м.д.г., або громадських робіт на строк до 240 годин, або позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до 3 років, або виправними роботами на строк до 2 років, а за створення загрози загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків в результаті порушення правил ядерної або радіаційної безпеки, передбачене покарання у вигляді обмеження волі на строк до 4 років, або позбавлення волі на строк до 4 років з позбавленням права займати певні посади або займатись певною діяльністю на строк до 3 років. По-друге, у окремих випадках за реальне спричинення тяжких наслідків законодавцем передбачені суттєво відмінні покарання. Так, порівнюючи санкції ч. 2 ст. 241 КК України «Забруднення атмосферного повітря» та ч. 2 ст. 446 КК України «Піратство», можна помітити, що за спричинення аналогічних наслідків, а саме загибелі людей чи інших тяжких наслідків, законодавцем передбачені абсолютно різні види покарання. Так у випадку забруднення атмосферного повітря законодавець передбачає можливість застосування до винного такі покарання як обмеження волі на строк від 2 до 5 років, або позбавлення волі на строк від 2 до 5 років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатись певною діяльністю на строк до 3 років або без такого, а у випадку вчинення піратства позбавлення волі на строк від 10 до 15 років, з конфіскацією майна.

Нагадаємо, що чинний кримінальний закон поділяє тяжкі наслідки на «звичайні», «особливі» та «інші», а питання про їх співвідношення та про доцільність одночасного використання в кримінальному законі обговорюється у кримінально-правовій літературі. Як уже нами зазначалось у попередньому розділі, у кримінально-правовій літературі зустрічаються

погляди, які зводяться до того, що «особливо тяжкі наслідки» є більш суспільно небезпечними, ніж звичайні, і притаманні в основному особливо тяжким злочинам. З цієї позиції випливає, дві речі. Перше, мабуть санкція відповідної статті (у якій особливо тяжкі наслідки виступає як ознака складів злочинів), повинна бути суворішою по відношенні до тих злочинів, де ознакою складів злочинів виступають «звичайні» тяжкі наслідки. Друге, що «особливо тяжкі наслідки» притаманні як ознака складу злочину, лише особливо тяжким злочинам. В свою чергу, аналіз санкцій ч. 4 ст. 152, та ч. 3 ст. 153 КК України, які передбачають відповідальність за спричинення особливо тяжких наслідків, показує, що зазначені злочини дійсно є особливо тяжкими. Проте, коли порівняти санкції названих злочинів та санкції певних статей, які передбачають відповідальність за спричинення «звичайних» тяжких наслідків (для прикладу ч. 2 ст. 423, ч. 2 ст. 439, ч. 2 ст. 446 КК України та ін.), можна побачити, що вчинення злочину, що спричинив особливо тяжкі наслідки, у певних випадках є менш небезпечним, ніж злочин, що спричинив тяжкі наслідки, а у певних випадках є рівнозначний за ступенем суспільної небезпеки із злочинами, що спричинив тяжкі наслідки. В зв'язку з цим слід зазначити, що така законодавча конструкція не є виправданою, оскільки не повністю витримується логіка застосування окремих видів покарання, зокрема, є прогалини та протиріччя між санкціями статей. Це ще раз підтверджує правильність запропонованої нами позиції, про недоцільність у кримінальному законі одночасно вказувати на «тяжкі» та «особливо тяжкі наслідки».

Найбільш небезпечними з усього переліку тяжких наслідків, безперечно є наслідки, які полягають у заподіянні шкоди для життя та здоров'я особи. Для позначення таких законодавцем у нормах Особливої частини кримінального закону поряд із термінами «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки» використовуються такі терміни, як «загибель людей», «загибель населення», «загибель кількох осіб», «смерть особи», «смерть неповнолітнього», «смерть хворого», «смерть

пацієнта», «нещасні випадки з людьми», «тяжкі тілесні ушкодження», «масове захворювання людей», «масове захворювання населення», «захворювання людей», «отруєння людей», «істотна шкода здоров'ю потерпілого», «безплідність». Видається доцільним з'ясувати, яка міра покарання передбачена законодавцем за спричинення різної шкоди такого характеру. Так, за спричинення загибелі людей, загибель населення, загибелі кількох осіб щодо випадків, коли такі конкретно названі у диспозиціях статей Особливої частини, законодавцем передбачені такі покарання, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади та займатись певною діяльністю, виправні роботи, обмеження волі, тримання у дисциплінарному батальйоні, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі. В свою чергу, злочини, ознакою яких виступають названі наслідки, за ступенем суспільної небезпечності можна віднести до злочинів середньої тяжкості (для прикладу ст. 196 КК України), тяжких (для прикладу ч. 3 ст. 276 КК України) та особливо тяжких (для прикладу ч. 3 ст. 258 КК України), і при цьому міра покарання за такі коливається в межах від виправних робіт строком до 2 років, або обмеженням волі на строк до 3 років, або позбавлення волі на строк до 3 років (ст. 196 КК України) до позбавлення волі строком від 10 до 15 років, або довічним позбавленням волі (ч. 3 ст. 258 КК України). Такий стан речей ще раз підтверджує, що санкції за злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки не виражають жодної закономірності і послідовності.

Аналогічна ситуація і щодо санкцій за злочини, ознакою складів яких виступають такі наслідки, як «смерть особи», «смерть неповнолітнього», «смерть хворого», «смерть пацієнта», «нещасні випадки з людьми», а також «тяжкі тілесні ушкодження», «масове захворювання людей», «масове захворювання населення», «захворювання людей», «отруєння людей», «істотна шкода здоров'ю потерпілого», «безплідність» тощо. Так злочини, ознакою складів яких виступають названі вище наслідки, також поділяються на невеликої тяжкості (ч. 1 ст. 136 КК України), середньої тяжкості (ч. 2 ст. 134, ч. 3 ст. 136, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ст. 141, ст. 196, ч. 2 ст. 282, ст. 287, ст.

288, ч. 3 ст. 323, ч. 2 ст. 381 КК України), тяжкі (ч. 3 ст. 135, ч. 3 ст. 150-1, ч. 2 ст. 155, ч. 3 ст. 204, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 286, ч. 3 ст. 321-1 КК України), особливо тяжкі (ч. 3 ст. 314 КК України). І знову ж таки показовим виступає порівняння санкцій злочинів, ознакою яких виступають названі вище наслідки. Так, за спричинення смерті одній особі передбачена законодавцем міра покарання коливається від найнижчої - штрафу від 200 н.м.д.г. (ст. ст. 287, 288 КК України) до позбавлення волі на строк до 12 років (ч. 3 ст. 314 КК України). Аналогічно велика різниця щодо розміру покарань передбачена законодавцем і за спричинення тяжких тілесних ушкоджень, покарання за які коливається від штрафу у розмірі від 200 н.м.д.г. (ч. 1 ст. 136 КК України) до позбавлення волі на строк до 10 років (ч. 3 ст. 150-1 України).

Порівнявши караність злочинів, ознакою складів яких виступають «загибель людей», «смерть», «тяжкі тілесні ушкодження» суто за кількісними показниками (використання відповідних термінів у нормах Особливої частини КК України), можна стверджувати, що «загибель людей» є ознакою характерною в основному для особливо тяжких злочинів, а «смерть» для тяжких злочинів, а відповідно «тяжкі тілесні ушкодження» для злочинів середньої тяжкості. Проте, аналізуючи зазначені санкції детальніше, можна побачити характерну непослідовність. Так, порівнюючи санкції ст. 196, ст. 287 та ч. 3 ст. 150-1 КК України можна побачити, що за спричинення тяжких тілесних ушкоджень законодавцем передбачена більша міра покарання, ніж за спричинення загибелі людей та смерті особи. Окрім того, повернувшись до диспозиції статті 150-1 КК України можна побачити, що поряд із спричиненням тяжких тілесних ушкоджень за цією статтею відповідальність настає також і за спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень, що вкотре підтверджує непослідовність законодавця.

Проаналізувавши санкції статей, у яких законодавець використовує вказівку на терміни «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» та «інші тяжкі наслідки», а також інші терміни, які позначають тяжкі наслідки для життя та здоров'я особи у статтях Особливої частини вважаємо за доцільне

порівняти зазначені вище норми і норми про вбивство у так званому «чистому вигляді» за їх суспільною небезпекою.

Так, порівнявши санкції ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 119 КК України із санкціями статей ознакою складів, яких виступає загибель людей (незалежно від способу відображення), можна побачити, що такі норми виступають привілейованими по відношенню до норми про умисне вбивство двох і більше осіб, що вкотре підтверджує, що термін «загибель людей» не охоплює випадки умисного позбавлення життя двох і більше осіб, і в конкретному випадку повинно кваліфікуватися, як умисне вбивство. Для прикладу, санкція статті 115 ч. 2 КК України, передбачає покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років, або довічне позбавлення волі, а санкція статті 237 КК України передбачає значно меншу міру покарання, а саме обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на строк до 5 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 року. В свою чергу, санкції норм, у диспозиції яких використовується вказівка на «загибель людей» досить часто, проте не у всіх випадках, передбачають більшу міру покарання, аніж санкція норми про необережність. Так, порівнявши санкції ч. 2 ст. 119 КК України та ч. 3 ст. 194-1, ч. 2 ст. 238 КК України, можна побачити, що умисне знищення об'єктів електроенергетики кваліфіковане загибеллю людей, є більш суспільно небезпечним, а приховування або перекручування відомостей про екологічний стан або захворювання населення кваліфіковані загибеллю людей є менш небезпечні, аніж вбивство через необережність двох чи більше осіб.

Аналогічну ситуацію можна побачити, порівнявши санкції ч. 1 ст. 115 КК України, ч. 1 ст. 119 КК України з санкціями тих статей, які передбачають відповідальність за спричинення смерті однієї особи. Окрім, того у багатьох випадках міра покарання, передбачена санкцією ч. 1 ст. 119 КК України та інших статей, які передбачають відповідальність за спричинення смерті однієї особи є рівнозначними. Для прикладу, санкції ч. 2 ст. 134, ч. 3 ст. 136,

ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ст. 141 КК України, передбачають найбільшу міру покарання у вигляді позбавлення волі на строк до 5 років, аналогічне покарання передбачає санкція ч. 1 ст. 119 КК України. Порівняння зазначених санкцій вкотре підтверджує правильність позиції про доцільність законодавцю відмовитись від вказівки на наслідки, які полягають у заподіяння смерті одній чи кільком особам в диспозиціях статей інших розділів, а кваліфікувати заподіяне за сукупністю з відповідними статтями II розділу Особливої частини КК України.

Враховуючи ту обставину, що безпосередньо законодавець до тяжких наслідків поряд із шкодою для життя та здоров'я особи відносить шкоду і іншого характеру, в тому чисті і майнову, видається доцільним порівняти санкції норм, які передбачають відповідальність за спричинення такої шкоди. Так, до тяжких наслідків законодавець також відносить засудження невинної особи, екологічне забруднення значних територій, значне забруднення довкілля, масова загибель об'єктів рослинного і тваринного світу, майнову шкоду у великих та особливо великих розмірах та інші. В зв'язку з цим вважаємо за доцільне дослідити санкції норм, які передбачають міру покарання за спричинення тяжких наслідків такого характеру.

Так, відносячи засудження невинної особи до тяжких наслідків, законодавець передбачає за їх спричинення покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 3 до 7 років з позбавленням права обіймати певні посади та займатись певною діяльністю на строк до 3 років. Як бачимо, цей злочин відноситься до тяжких, а якщо порівняти санкцію цієї норми з санкціями норм, які передбачають покарання за спричинення загибелі людей, то можна помітити що законодавець фактично прирівнює такі за суспільною небезпекою.

В свою чергу, злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки екологічного характеру, щодо випадків, коли такі конкретно названі у диспозиції статті, за суспільною небезпекою можна поділити на злочини середньої тяжкості (ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ст. 251,

ч. 2 ст. 253 КК України) та тяжкі (ст. 236 КК України). При цьому, покарання за спричинення тяжких наслідків екологічного характеру є приблизно однаковими, серед таких найчастіше зустрічається обмеження волі на строк до 5 років або позбавлення волі на той самий строк, і лише у окремих випадках за спричинення шкоди такого характеру передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 10 років.

Окремої уваги на наш погляд заслуговує питання караності за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки майнового характеру. Як уже нами зазначалось, законодавець до тяжких наслідків прирівнює майнову шкоду, як велику, так і особливо велику. Не звертаючись до змістових характеристик понять, які позначають таку шкоду, спробуємо проаналізувати санкції тих норм, у яких використовується вказівка на терміни, які її позначають.

Так, за спричинення майнової шкоди у великих та особливо великих розмірах законодавцем передбачені такі покарання, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатись певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, конфіскація майна, обмеження волі або позбавлення волі. Окрім того, за спричинення такої шкоди до осіб, які визнані винними у вчиненні відповідних посягань передбачає можливість застосування декількох покарань одночасно, а також передбачена можливість застосування інших заходів, не віднесених до системи покарань. Про можливість застосування таких ми вже зазначали.

Також слід зазначити, що злочини, ознакою складів яких виступає майнова шкода у великих розмірах поділяються на невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 192, ч. 2 ст. 212, ч. 2 ст. 212-1, ст. 219 КК України), середньої тяжкості (ч. 2 ст. 176, ч. 2 ст. 177, ч. 2 ст. 188-1, ч. 2 ст. 205, ч. 2 ст. 222, ч. 2 ст. 224, ч. 2 ст. 229, ч. 2 ст. 239-1), тяжкі (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 191, ч. 2 ст. 194, ч. 3 ст. 206, ч. 2 ст. 276, ч. 2 ст. 277, ч. 2 ст. 282, ч. 3 ст. 355), особливо тяжкі (ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1). Міра покарання за спричинення майнової шкоди у великому розмірі коливається від

найменшого покарання - у вигляді штрафу у розмірі 50 н.м.д.г (ч. 2 ст. 192 КК України) до найбільшого покарання - у вигляді позбавлення волі на строк до 15 років (ч. 3 ст. 265 КК України).

Злочини, ознакою складів яких виступає майнова шкода у особливо великих розмірах, поділяються на тяжкі (ч. 3 ст. 176, ч. 3 ст. 177, ч. 2 ст. 194, ч. 3 ст. 212, ч. 3 ст. 212-1, ч. 3 ст. 224, ч. 3 ст. 229, ч. 2 ст. 270) та особливо тяжкі (ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 271-1), а покарання за спричинення такої шкоди коливається від найменшого покарання - у вигляді штрафу у розмірі 2000 н.м.д.г (ч. 3 ст. 176 КК України) до найбільшого покарання - у вигляді позбавлення волі на строк до 13 років (ч. 2 ст. 186 КК України).

Порівнявши санкції норм, які передбачають покарання за посягання, ознакою яких виступають тяжкі наслідки майнового характеру, з санкціями норм, які передбачають відповідальність за спричинення смерті та тяжких тілесних ушкоджень, бачимо, що законодавець за їх спричинення у одних передбачає приблизно рівнозначні міри покарання, а у окремих випадках за спричинення майнової шкоди передбачає значно більшу міру покарання, аніж за спричинення загибелі людей. Так, порівнявши санкції статті 196 КК України «Необережне знищення або пошкодження майна» та ч. 3 статті 270-1 КК України «Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства», можна побачити, що законодавець, прирівнюючи у ст. 270-1 КК України майнову шкоду в особливо великих розмірах до інших тяжких наслідків, передбачає за таку значно більшу міру покарання, аніж у ст. 196 за спричинення загибелі людей. Такий стан речей є ще одним яскравим прикладом непослідовності законодавця.

З вищезазначеного аналізу можна зробити висновок, що до осіб, які вчинили злочини невеликої або середньої тяжкості, ознакою складів яких виступають «тяжкі наслідки», може бути застосований інститут звільнення від кримінальної відповідальності за наявності підстав, визначених Загальною частиною чинного Кримінального закону. У випадку вчинення

таких злочинів особа також може бути за вироком суду звільнена від покарання, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки та сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в судді не можна вважати суспільно небезпечною. Проте, проаналізувавши понад 200 вироків, ми не знайшли жодної справи, де б злочинця звільняли від кримінальної відповідальності чи покарання у випадку вчинення злочину, ознакою складу якого виступають тяжкі наслідки.

Законодавець не виключає можливості застосування до осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням, адже така залежить виключно від розміру призначеного особі покарання. Враховуючи, що санкції більшості статей про злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, передбачають можливість призначення особі покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років, вважаємо за доцільне навести перелік статей, санкції яких виключають можливість застосування до осіб, які вчинили злочини ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. Так, санкції ч. 3 ст. 110, ч. 1 ст. 115, ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 120, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 147, ч. 3 ст. 149, ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153, ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 5 ст. 191, ч. 3 ст. 194-1, ч. 2 ст. 258, ч. 3 ст. 258, ч. 3 ст. 258-5, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 3 ст. 277, ч. 3 ст. 278, ч. 2 ст. 294, ч. 3 ст. 346, ч. 2 ст. 347, ст. 348, ч. 3 ст. 365, ч. 2 ст. 378, ст. 379, ч. 3 ст. 399, ст. 400, ч. 3 ст. 424, ч. 2 ст. 438, ч. 2 ст. 439, ст. 441, ст. 442, ст. 443, ч. 2 ст. 446, передбачають мінімальне покарання більше, ніж позбавлення волі строком на 5 років, що в свою чергу, прямо виключають можливість застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. Отже, в випадках призначення особі покарання за злочини, які ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, окрім випадків наведених вище (які становлять лише 14 % з усіх нами виділених), суд у відповідності до ст.75 КК України може прийняти рішення про звільнення особи від відбування покарання з випробуванням.

Видається, що суди не завжди обґрунтовано приймають таке рішення. З цього приводу у літературі пишуть, що чим більша довіра законодавця до суддівського корпусу, тим більші межі угляду він допускає при індивідуалізації відповідальності – допускає велику «вилку» між мінімумом і максимумом покарання, вводить абстрактно сформульовані підстави звільнення від кримінальної відповідальності [128, с. 300]. Для прикладу, вироком Маловисківський районний суд Кіровоградської області від 13.08.2010 року засуджено за порушення правил повітряних польотів, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 281 КК України) та за необережне спричинення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 128 КК України). Так, із тексту даного вироку вбачається, що під час зльоту літака АН-2 № ГЖ-70427, який належить ТОВ «Спецавіасервіс» м. Кіровоград, під керуванням винного, який не являється працівником повітряного транспорту, останнім було порушено правила безпеки польотів повітряних суден, що призвело до зіткнення ПС з лінією електропередач. Вказані порушення призвели до падіння з подальшим загоранням літака, в ході якого пасажир літака - ОСОБА_2, який перебував на борту літака, отримав тілесні ушкодження, які згідно висновку експерта №87 від 16.04.2010 року відносяться до категорії тяжких тілесних, як небезпечних для життя в момент їх заподіяння. Дії винного кваліфіковано за ст. 281 ч.3 КК України за ознаками скоєння порушення правил польотів повітряних суден особою, яка не є працівником повітряного транспорту, якщо це спричинило тяжкі наслідки, а також за ст.128 КК України, за ознаками завдання необережного тяжкого тілесного ушкодження. Не приділяючи окремої уваги питанням кваліфікації, зосередимо увагу на призначенні покарання за вчиненні злочини. Суд, обираючи підсудному міру покарання, враховує ступінь суспільної небезпеки скоєних злочинів, характеристику особи підсудного, а також обставини, які пом'якшують його покарання. Суд також враховує, що підсудний вперше притягається до кримінальної відповідальності за скоєння умисного особливо тяжкого злочину, а також злочину невеликої тяжкості з необережності і в зв'язку з цим вважає за

доцільне звільнити особу від відбування покарання з випробуванням [36]. Таких прикладів звільнення від відбування покарання з випробуванням за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, із судової практики можна назвати безліч (спричинення загибелі людей, смерті, тяжких тілесних ушкоджень, тощо). Видається таке рішення суду не можна назвати справедливим, але формально воно не суперечить чинному законодавству.

Якщо говорити про гуманність покарань, то тенденція щодо призначення засудженим особам покарань, не пов'язаних з позбавленням волі або звільнення їх від відбування покарання цілком відповідає сучасним європейським вимогам до реформування пенітенціарної системи України та поступовому переходу від карального до відновлювального правосуддя. Проте, якщо подивитись на ситуацію з іншої сторони, то застосування цього інституту в багатьох випадках призводить до фактичної безкарності осіб за злочини, адже звільнення від відбування покарання з випробуванням, унеможливорює досягнення цілей кримінальної відповідальності.

Визначення співвідношення досліджуваних понять також не знайшло однозначного вирішення при проведенні анкетування. Так, на задане нами запитання „Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки»?» 45,3% респондентів дали позитивну відповідь; 22,7% стверджують, що «тяжкі наслідки» є ширшими за своїм обсягом, натомість 32% переконані, що особливо тяжкі наслідки за ступенем суспільної небезпеки є вищими.

Також доцільно зазначити, що до осіб які вчинили злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки можуть бути застосовані і інші види звільнення від відбування покарання, а саме звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років, звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності відбування покарання, умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, заміна не відбутої частини покарання більш м'яким покаранням, звільнення від відбування покарання вагітних жінок та жінок,

які мають жінок віком до трьох років, звільнення від покарання за хворобою, звільнення від покарання на підставі закону про амністію або акту помилування.

Аналіз змісту статей, які передбачають умови названих вище видів звільнення від покарання та його відбування (ст.ст. 79-87 КК України), дає можливість стверджувати, що законодавець не виключає можливість застосовувати такі до осіб, які вчинили злочини ознакою складів, яких виступають тяжкі наслідки.

Окремої уваги, на наш погляд, заслуговує такий вид звільнення від відбування покарання, як звільнення на підставі закону про амністію або акту помилування. Враховуючи те, що можливість звільнення особи від покарання за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, законодавцем не виключається, вважаємо за доцільне з'ясувати, в яких випадках таке звільнення все-таки неможливе.

Так, із тексту Закону України «Про внесення змін до Закону України "Про застосування амністії в Україні" та інших законодавчих актів України» [150] вбачається, що амністія не може бути застосована до осіб, яких засуджено за злочини проти основ національної безпеки України, терористичний акт, бандитизм, умисне вбивство при обтяжуючих обставинах, засуджених за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину або засуджених за злочин або злочини, що спричинили загибель двох і більше осіб. Амністія також не застосовується до осіб, засуджених за умисне вбивство; незаконне позбавлення волі або викрадення людини; захоплення заручників; торгівлю людьми або іншу незаконну угоду стосовно людини; за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; розбій; вимагання; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту, що спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжке тілесне ушкодження, вчинене особою, яка перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів, або особою, яка зникла з місця дорожньо-

транспортної пригоди; застосування зброї масового знищення; геноцид; посягання на життя представника іноземної держави; піратство. Отже, у випадку спричинення тяжких наслідків у результаті вчинення зазначених вище діянь особа не може бути звільнена від покарання у зв'язку з амністією.

В свою чергу, аналізуючи текст Положення про здійснення помилування, затвердженого Указом президента України від 16 вересня 2010 року N 902/2010 [153] можна побачити, що теоретично особа може бути помилувана за вчинення будь-якого злочину, ознакою якого виступають тяжкі наслідки, адже прямої заборони щодо його застосування не передбачено.

Окремої уваги заслуговує питання призначення покарання за злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки. Відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України при призначенні покарання, суд поряд із ступенем тяжкості вчиненого злочину, особою винного враховує обставини, які обтяжують покарання та обставини які пом'якшують покарання.

Аналізуючи зміст статті 67 КК України можна дійти висновку, що суд не має права не визнати тяжкі наслідки, як одну із таких обставин. До обставин, що обтяжують покарання суди відносять вчинення злочину щодо особи похилого віку, малолітнього, в стані алкогольного сп'яніння, вчинення злочину групою осіб бо за попередньою змовою.

Враховуючи те, що ст. 65 КК України не наводить вичерпного переліку обставин, які пом'якшують покарання, серед таких при вчиненні злочинів, ознакою складів виступають тяжкі наслідки суд, як правило, враховує такі: щире каяття, примирення з потерпілою особою, вчинення злочину вперше, у неповнолітньому віці, активне сприяння органам дізнання та слідству в розкритті злочинів, бажання виправитися, подання явки з повинною, відшкодування потерпілому завданої шкоди, збігу тяжких сімейних або інших обставин, тяжке матеріальне становище, тощо. Слід зазначити, що у розглянутих вироках суду злочинці повністю (92%) або частково (3%) визнають свою вину у вчиненому посяганні. Що стосується часткового

визнання своєї вини, то це здебільшого стосується випадків вчинення діянь, які спричинили загибель людей, де підсудні визнають свою вину тільки у вчиненні конкретного діяння, а щодо спричинення наслідків таку заперечують.

Із проаналізованих нами вироків у 92 % випадках застосовували покарання, визначені санкцією. Окрім того, суди за вчинення злочинів, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, в більшості випадків призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції (55 %), а також середнє в межах санкції покарання (35 %). Натомість, до осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких виступають тяжкі наслідки, застосовується покарання, що відповідає максимальній межі санкції лише у поодиноких випадках. Проте, разом із тим, встановлено, що до 8 % засуджених застосовано ст. 69 КК України і призначено покарання нижче від нижчої межі, встановленої в відповідних санкціях статей Особливої частини КК України.

У кримінально-правовій літературі з цього приводу зазначають, що підвищена небезпека злочинів та особа винного, наявність у справі тільки обставин, які обтяжують покарання чи їх перевага над обставинами, які пом'якшують покарання наближають покарання до верхньої межі санкції відповідної статті чинного КК України, натомість, наявність у справі тільки обставин, які пом'якшують покарання чи їх перевага над обставинами, які обтяжують покарання (не по кількісних показниках, а по якісних) – до нижчої межі міри покарання [99, с. 74]

Як правило, суди на обґрунтування таких рішень не наводять аргументів, які б істотно знижували ступінь тяжкості вчиненого злочину, а просто констатують наявність двох чи більше пом'якшуючих обставин та застосовують ст. 69 КК України. Для прикладу, можемо навести вирок Деснянський районний суд м. Чернігова по обвинуваченню за вчинення торгівлі людьми, яка спричинила тяжкі (ч. 3 ст. 149 КК) та втягнення особи у заняття проституцією, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 303 КК). Так,

із описової частини даного вироку вбачається, що винний у співучасті з іншими особами, особисто або через своїх знайомих, яким достовірно не було відомо про злочинні дії групи, підшукували дівчат та жінок, які мають приємний зовнішній вигляд і знаходяться у важкому матеріальному становищі, після чого шляхом обману потерпілих та зловживання їх довірою, з метою одержання від них згоди на працевлаштування у Туреччині та інших державах, повідомляли їм свідомо неправдиві дані щодо місця і умов запропонованої роботи та оплати праці. Отримавши згоду потерпілих на працевлаштування, винний разом із співучасниками, допомагали їм у виготовленні документів, які необхідні для отримання закордонного паспорту, фінансували виготовлення закордонного паспорту, придбавали одяг, купували квитки на потяг та літак, фінансували проїзд до аеропортів Борисполя та Сімферополя. В результаті зазначених дій особи безвісно зникли щонайменше 10 українок, їх подальша доля невідома.

У судовому засіданні винний свою вину у пред'явленому йому обвинуваченні за ч.3 ст.149, ч.3 ст.303 КК України визнав повністю, відмовився давати показання і у судовому засіданні підтвердив обставини, викладені у обвинуваченні. У судовому засіданні щиро каюся у вчиненому. В даній справі суд прийшов до висновку про можливість при призначенні покарання за ч. 3 ст. 149 та ч. 3 ст. 303 КК України застосувати до винного ст. 69 КК України та призначити йому покарання у вигляді позбавлення волі без конфіскації майна, та про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, звільнивши його від відбування покарання з випробуванням на підставі ст.75 КК України.

Обставинами, що пом'якшують покарання винних, суд визнав їх щире каяття, та сімейний стан підсудного. Разом із тим, до обставин, які обтяжують покарання, суд не відніс вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою, а також те, що потерпілі особи перебували у матеріальній залежності від винного, вчинення злочину повторно.

На основі вищезазначених матеріалів справи суд прийняв рішення засудити винного за ч.3 ст.149 КК України із застосуванням ст.69 КК України до покарання у вигляді чотирьох років десяти місяців позбавлення волі без конфіскації майна, яке є власністю засудженого, за ч.3 ст.303 КК України із застосуванням ст.69 КК України до покарання у вигляді трьох років позбавлення волі без конфіскації майна, яке є власністю засудженого. Відповідно до ч.1 ст.70 КК України суд шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим призначив винному покарання за сукупністю злочинів у вигляді чотирьох років десяти місяців позбавлення волі без конфіскації майна, яке є власністю засудженого [35]. Більше того, суд звільнив винного від відбування покарання за вказані злочини на підставі ст. 75 КК України з іспитовим строком у 3 роки.

З цього приводу у теорії кримінального права зазначають, що з одного боку, тенденція щодо призначення засудженим особам покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, або звільнення їх від відбування покарання цілком відповідає сучасним європейським вимогам до реформування пенітенціарної системи України та поступовому переходу від карального до відновлювального правосуддя. Проте, з іншого боку, застосування цього інституту в окремих випадках нерідко призводить до фактичної безкарності злочинців, що звільняються від відбування покарання з випробуванням, унеможлиблює досягнення цілей кримінальної відповідальності та не дозволяє уникнути небезпеки, що загрожує [6, с. 90-91].

З цього приводу, Верховний Суд України у Постанові «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. №7 вказує, що при визначенні ступеня тяжкості суспільно небезпечного діяння, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст.12), а також з особливостей конкретного посягання й обставин його вчинення (форми вини, мотиву і мети, способу, стадії вчинення злочинів, кількості епізодів злочинної діяльності, характеру і ступеня наслідків, що настали тощо) [155]. Проведений нами аналіз показує що суди не завжди дотримуються наведених

вище рекомендацій, що призводить до численних недоліків на практиці. Найпоширенішим недоліком практики судів є неповне та необ'єктивне встановлення усіх обставин справи, що часто призводить до того, що справжні злочинці залишаються на волі, а до осіб, діяння яких не становлять великої суспільної небезпеки, суди інколи застосовують вкрай нелояльні методи покарання.

Отже, аналіз санкцій порівнюваних нами кримінально-правових норм підтверджує, що такі побудовані із суттєвим порушенням законів логіки та законодавчої техніки. За таких обставин, систему покарань за злочини, ознакою складів виступають тяжкі наслідки, не можна назвати досконалою. Такі міркування випливають з того, що не повністю витримується логіка застосування окремих видів покарання, зокрема є прогалини та протиріччя між санкціями статей Особливої частини КК України, а також містяться доволі широкі межі відповідного покарання, що передбачені за вчинення одного і того ж суспільно небезпечного діяння, в результаті чого ускладнюється робота правозастосовних органів під час проведення кримінально-правової кваліфікації, що може призвести до неправильного застосування Кримінального закону.

Висновки до третього Розділу

1. На підставі дослідження з'ясовано особливості конкретизації тяжких наслідків, щодо окремих складів злочинів, та виведено правила такої конкретизації.

2. Проаналізовано випадки кваліфікації діянь, що спричинили тяжкі наслідки. Наведено типові приклади із судової практики щодо кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки;

3. Виділено види співвідношення між складами злочинів, спільною ознакою яких є тяжкі наслідки, що впливає на вибір правил кримінально-правової кваліфікації. Встановлено, що аналізовані посягання можуть співвідноситись як конкуренції загальної та спеціальної норм, частина і ціле, а також можуть утворювати сукупність злочинів.

4. Санкції кримінально-правових норм, які спрямовані на охорону від посягань пов'язаних із спричиненням тяжких наслідків, побудовані із суттєвим порушенням законів логіки та законодавчої техніки, що свідчить про наявність численних недоліків, зокрема, таких: 1) при конструюванні санкцій не завжди беруться до уваги характер та ступінь суспільної небезпеки передбаченого в диспозиції статті злочину; 2) встановлення в санкціях великої різниці між нижньою та верхньою межами у виді позбавлення волі на певний строк; 3) не завжди є узгодженими санкції в основному та кваліфікованому складах злочинів.

5. Суд може застосовувати інститут звільнення від кримінального покарання з випробуванням до осіб, які вчинили окремі злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки (це становить лише 14% від усіх злочинів де передбачено ознаку «тяжкі наслідки»). Однак, незважаючи на поширеність такої практики, у багатьох випадках прийняття відповідного рішення про звільнення від покарання злочинця є недостатньо обґрунтованим хоча за формальними вимогами не суперечить чинному законодавству. У зв'язку з цим, застосування такого виду звільнення видається не доцільним.

6. Доведено, що суди, за вчинення злочинів, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, як правило, призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції, а також середнє в межах санкції покарання. Показано, що 8% засуджених відбувають покарання нижче від найнижчої межі встановленої в санкції статті Особливої частини КК України. До осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки.

ВИСНОВКИ

Здійснене дослідження на тему «Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття» підтвердило його актуальність і для теорії кримінального права, і практики правозастосування.

За результатами дослідження зроблено висновок про недостатню чіткість законодавчих рішень у частині вказівки на тяжкі наслідки злочину, констатовано різнобій у термінології, зокрема необґрунтоване використання законодавцем термінопонять «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки».

Також відзначено, що тяжкі наслідки можуть мати різне кримінально-правове значення (обставина, яка обтяжує покарання; показник ступеня тяжкості вчиненого злочину; підстава криміналізації діяння, розмежувальна ознака складів злочинів; кваліфікуюча ознака тощо).

Має місце не виправдане одночасне застосування законодавцем у КК України термінів «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки», «загибель людей» та інших для позначення тотожних наслідків, що, беззаперечно, є порушенням єдності термінології, а отже і недоліком законодавчої техніки, типовою законодавчою помилкою. У зв'язку з цим у науковій роботі констатовано, що термінологічна відмінність між досліджуваними поняттями не завжди означає їх змістовну відмінність. Окрім того, важливою характеристикою термінів, які утворюють термінологічний апарат науки та законодавства, повинна бути їх однозначність і відсутність синонімів.

У дисертації розгляд теми не обмежено окремими статтями кримінального закону, а здійснено комплексне дослідження з огляду на усі норми Загальної та Особливої частин КК України, в яких законодавець використовує вказівку на спричинення тяжких наслідків незалежно від способу їх відображення. Зокрема виділено переліки статей, в яких: а) законодавець використовує термінопоняття «тяжкі наслідки», «інші тяжкі

наслідки» та «особливо тяжкі наслідки»; б) у яких законодавець такі наслідки позначає у інший спосіб; в) у яких по суті тяжкі наслідки конкретно названі у диспозиціях статті, або г) коли аналіз змісту відповідної диспозиції говорить про необхідність установлення тяжкого наслідку для констатації складу злочину.

Виокремлено перелік наслідків, конкретно названих законодавцем, які хоча б у одній статті КК України визнаються тяжкими. Констатовано, що такий перелік не є вичерпним.

Також констатовано наявність недоліків правозастосування. Аналіз вироків у кримінальних справах про злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки, показав, що на практиці поширені помилки під час здійснення конкретизації змісту оціночних понять і кримінально-правової кваліфікації відповідних посягань. Зокрема спостерігається ситуація, коли одні і ті ж суспільно небезпечні діяння отримують різну кримінально-правову оцінку (наприклад, заподіяння особі смерті чи тяжких тілесних ушкоджень унаслідок порушення існуючих на певних видах транспорту правил, в одних випадках кваліфікують за сукупністю зі статтями про необережне заподіяння смерті чи тілесних ушкоджень, а в інших – лише за статтею, яка передбачає відповідальність за порушення відповідних правил) або ж коли суди під час розгляду конкретної справи взагалі не визнають певні наслідки тяжкими і не враховують їх при здійсненні кваліфікації, і навпаки вважають тяжкими наслідки, які не охоплюються цим поняттям (середньої тяжкості тілесні ушкодження), та кваліфікують дії винного за іншими статтями чи частинами (пунктами) КК України, в яких не міститься вказівка на «тяжкі наслідки» чи їх види.

Також суди часто призначають покарання нижче від найнижчої межі (як правило, на обґрунтування своїх рішень не наводять належних аргументи, а лише констатують наявність двох і більше пом'якшуючих обставин); звільняють від кримінального покарання осіб, які вчинили злочини, ознакою складів яких є тяжкі наслідки. Окрім того, суди у більшості випадків за

вчинення аналізованих посягань призначають покарання ближче до мінімальної межі санкції. Натомість покарання, що відповідає максимальній межі санкції, застосовується лише у поодиноких випадках, та, як правило, за вчинення злочину, який містить кілька кваліфікуючих ознак (убивство малолітнього, чи кількох осіб тощо).

Дисертаційне дослідження дає підставу вказати на незавершеність теоретичної розробки проблеми тяжких наслідків. Констатується наявність спірних та недостатньо досліджених положень, ця праця спрямована на вирішення дискусійних у теорії, актуальних для вдосконалення законодавства та правозастосовної практики питань.

Поняття «тяжкі наслідки» розглянуто у двох розуміннях: у вузькому – як вид суспільно небезпечних наслідків, які характеризуються підвищеним рівнем суспільної небезпеки та потребують конкретизації у кожному окремому випадку, та у широкому розумінні – як вид негативних (шкідливих) змін у об'єкті посягання, які завжди мають реальний вияв, характеризуються високим рівнем суспільної небезпеки, мають специфічне кримінально-правове значення, можуть або конкретно вказуватись у КК, або позначатись за допомогою оціночних термінів, які підлягають конкретизації за характером і розміром їх вияву у кожному окремому випадку.

Обґрунтовано, що хоча сьогодні тяжкі наслідки у більшості випадків, незалежно від способу їх відображення, охоплюють заподіяння шкоди для життя та здоров'я особи, однак такий підхід є необґрунтованим. Запропоновано відмовитись від використання вказівки на наслідки, які полягають у заподіянні шкоди для життя та здоров'я особи, в диспозиціях статей КК, які передбачені іншими розділами Особливої частини КК України (крім Розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи»). У зв'язку з цим у випадках, коли в статті відповідна вказівка на спричинення тяжких наслідків використовується для позначення наслідків виключно для життя та здоров'я, таке положення слід виключити. А у випадках, коли така вказівка використовується для позначення шкоди іншої за характером, її слід

доповнити ознакою, яка відображає характер таких наслідків, або замінити її, навівши вичерпний перелік суспільно небезпечних наслідків (конкретного (их) виду (ів) тілесних ушкоджень, заподіяння смерті тощо), у випадку спричинення яких наставатиме кримінальна відповідальність.

На основі дослідження проблеми тяжких наслідків сформульовані пропозиції, рекомендації щодо удосконалення законодавчої регламентації у цій частині, усунення виявлених недоліків.

У частині внесення змін до Загальної частини КК України запропоновано ч. 2 ст. 43 викласти у такій редакції: «Особа, зазначена у частині першій цієї статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації умисного тяжкого або умисного особливо тяжкого злочину, пов'язаного з умисним заподіянням тяжких тілесних ушкоджень чи смерті одній або кільком особам».

В частині внесення змін до Особливої частини КК України запропоновано відмовитись від використання термінопонять «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» для позначення шкоди, яка заподіюється життю та здоров'ю потерпілого. Пропонується, що у кожному конкретному складі злочину така шкода має бути конкретизована.

Найбільш значущі наукові та практичні результати дисертаційної роботи викладені у висновках до кожного розділу дисертації. У науковій роботі висвітлено і обґрунтовано положення нові для юридичної науки, сформульовано рекомендації практичного характеру, які є або подальшим розвитком попередніх досліджень проблеми, або ж розглядаються вперше і винесені на захист.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Авраменко О. В. Методичні рекомендації щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. М. Бараняк, І. В. Красницький, Т. І. Созанський, О. І. Цивінський. – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. – 80 с.
2. Андрушко П. П. Законодавча техніка Кримінального кодексу України 2001 року та її вплив на тлумачення його норм / П. П. Андрушко // Новий кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 жовтня 2001 року) / редкол. В. В. Сташис та ін. – К.–Х.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 25.
3. Андрушко П. П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 1 / П. П. Андрушко; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.
4. Андрушко П. П. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2 т. – Т. 2 / П. П. Андрушко; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.
5. Артикуца Н. В. Законодавчі терміни та їх визначення / Н. В. Артикуца // Наукові записки. Т. 90: Юридичні науки; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія»; редкол. тем. вип.: М. І. Козюбра (гол. ред.) та ін.; упоряд.: М. І. Козюбра, Н. В. Александрова. – К.: Пульсари, 2009. – С. 39–44.
6. Ахтирська Н. М. Розгляд справ стосовно жорстокого поводження з дітьми судами України: аналіз законодавства та практики його застосування / Н. М. Ахтирська, О. О. Кочемировська, Г. О. Христова та ін. – К.: ТОВ «К.І.С.», 2010. – 124 с.
7. Бажанов М. И. Уголовная ответственность за преступления против личности / М. И. Бажанов; редкол.: Л. Н. Кривоченко,

А. И. Процевский, А. А. Пушкин, Н. Н. Страхов, В. Я. Тацкий (отв. ред.), О. М. Якуба. – К.: Вища шк., 1977. – 43 с.

8. Бажанов М. І. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 544 с.

9. Беньківський В. О. Проблемні питання об'єктивної сторони злочину / В. О. Беньківський // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки. – 2000. – Вип. 37. – С. 62–64.

10. Берзин П. С. Проблемы «нетипичных форм» отображения последствий в составах преступлений в сфере хозяйственной деятельности по УК Украины / П. С. Берзин, А. С. Чистякова // Противодействие преступности: уголовно-правовые, криминологические и уголовно-исполнительные аспекты: материалы III Российского Конгресса уголовного права (29–30 мая 2008 года). – М.: Проспект, 2008. – С. 563–564.

11. Берзін П. С. Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення: монографія / П. С. Берзін. – К.: Дакор, 2009. – 736 с.

12. Берзін П. С. Наслідки у складах злочинів у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: навчальний посібник / П. С. Берзін. – К.: КНТ, 2007. – 392 с.

13. Берзін П. С. Наслідки як елемент складів злочинів у сфері господарської діяльності: основні аспекти юридичної техніки / П. С. Берзін // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». – Т. 22 (61). – № 2. – 2009. – С. 243–249.

14. Білецький-Носенко П. Словник Української мови / П. Білецький-Носенко. – К.: Наукова думка, 1966. – 427 с.

15. Білодід І. К. та ін. Словник української мови / І. К. Білодід, А. А. Бурячок: в 11 томах. – Т. 10. – Т-Ф. – К.: Наукова думка, 1979. – 658 с.

16. Білоконєв В. М. «Тяжкі наслідки» як ознака об'єктивної сторони порушення правил водіння або експлуатації транспорту / В. М. Білоконєв // Вісник Запорізького юридичного інституту. – № 1. – 2000. – С. 135–144.
17. Білоноженко В. М. Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук, В. Н. Неровня, Т. О. Федоренко; відп. ред. В. О. Винник. – К.: Наукова думка, 2003. – 788 с.
18. Благов Е. В. Кваліфікація при совершении преступления: монографія / Е. В. Благов. – 2-е изд, испр. и доп. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 200 с.
19. Бойцов А. И. Толкование уголовного закона / А. И. Бойцов // Вестник Ленинградского университета. – 1991. – № 20. – С. 97–109.
20. Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти власності: проблеми теорії та практики: науково-практичний посібник / Г. Є. Болдарь, Д. В. Каменський. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 184 с.
21. Большой юридический словарь / под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 790 с.
22. Борисов В. И. Уголовная ответственность за нарушение правил, норм и стандартов, обеспечивающих безопасность дорожного движения / В. И. Борисов, С. В. Гизимчук. – Х.: Консум, 2001. – 160 с.
23. Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної та радіаційної безпеки: монографія / В. І. Борисов, О. О. Пащенко. – Х.: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2006. – 224 с.
24. Борисов В. І. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (коментар до законодавства) / В. І. Борисов, Л. В. Дорош // Форум права. – 2006. – № 1. – С. 4–15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FT/2006-1/06bvicno.pdf>
25. Брайнин Я. М. Уголовный закон и его применение / Я. М. Брайнин. – М.: Юридическая литература, 1967. – 240 с.

- 26.Брайнін Я. М. Основні питання загального вчення про склад злочину / Я. М. Брайнін. – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1964. – 188 с.
27. Брич Л. П. Закономірності розмежування складів злочинів / Л. П. Брич // Життя і право. – 2004. – № 7. – С. 67–75.
28. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: співвідношення складів злочинів / Л. П. Брич // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична. – Вип. 50. – С. 230–242.
29. Бурдін В. До питання граматичного тлумачення окремих термінів КК України / В. Бурдін // Актуальні проблеми кримінального та кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування: збірник тез доповідей учасників Регіонального круглого столу (21–22 лютого 2003 року). – Хмельницький: ХІУП, 2003. – 260 с.
- 30.Важва Ю. А. Особливості кваліфікації злочинів при наявності помилки / Ю. А. Важва // Вісник університету внутрішніх справ. – Х., 2000. – Вип. 10. – С. 50–55.
31. Великий тлумачний словник сучасної української мови / упоряд. Т. В. Ковальова; худож. оформ. Б. П. Бублик. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
- 32.Веселов Е. Граница преступного и неприступного / Е. Веселов // Уголовное право. – 2004. – № 3. – С. 12–14.
33. Вирок Військового місцевого суду Київського гарнізону від 18 лютого 2008 року по справі № 1–30. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reustr.court.gov.ua>
34. Вирок Військового місцевого суду Київського гарнізону від 28 травня 2009 року по справі № 1–55. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reustr.court.gov.ua>
35. Вирок Деснянського районного суду м. Чернігова від 05 березня 2007 року по справі № 1-113/07. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reustr.court.gov.ua>
36. Вирок Маловисківського районного суду Кіровоградської області

від 13 серпня 2010 року по справі № 1-19\2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>

37. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 01 червня 2007 року по справі № 1-107/2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>

38. Вирок Хустського районного суду Закарпатської області від 2 листопада 2010 року по справі № 1-108/2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>

39. Вовк В. М. Словник основних термінів з філософських дисциплін / В. М. Вовк, В. М. Кравець, Ю. С. Симон та ін. – К.: Київський нац. ун-т внутр. справ, 2006. – 120 с.

40. Волков Н. Т. Новое Уголовное уложение с Сенатским решениями, разъяснениями и указателями / Н. Т. Волков. – Полтава, 1903. – 456 с.

41. Гаухман Л. Д. Квалификация преступлений: закон, теория, практика / Л. Д. Гаухман. – М.: АО «Центр ЮрИнфоР», 2001. – 316 с.

42. Герцензон А. А. Квалификация преступления / А. А. Герцензон. – М., 1947. – 26 с.

43. Голякова И. Т. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР 1917–1952 гг. / И. Т. Голякова; Государственное издательство юридической литературы. – М., 1953. – 643 с.

44. Горбунова Л. В. Обстоятельства, отягчающие наказание, по уголовному законодательству России и зарубежных стран: дис. ... канд. юрид. наук / Л. В. Горбунова; Институт экономики, управления и права. – Казань, 2003. – 222 с.

45. Горелик А. С. Конкуренция уголовно-правовых норм: учебное пособие / А. С. Горелик. – 2-е изд., испр. и доп. – Красноярск: Изд-во Краснояр. гос. ун-т, 1998. – 106 с.

46. Горелик И. И. Квалификация преступлений, опасных для жизни и здоровья / И. И. Горелик. – Мн.: Вышэйшая школа, 1973. – 320 с.

47. Грищук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Грищук. – Львів:

ЛьвДУВС, 2010. – 824 с.

48. Грищук В. К. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: монографія / В. К. Грищук, М. М. Сенько. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – 308 с.

49. Грінченко Б. Словарь Української мови (зібраний редакцією журналу «Кієвська Старина»): в 4 т. / Борис Грінченко. – К., 1909. – Т. 4. – 568 с.

50. Гуторова Н. О. Кримінально-охорона державних фінансів України: монографія / Н. О. Гуторова. – Х.: вид-во Нац. ун-ту внутр. справ України, 2001. – 384 с.

51. Гуторова Н. О. Суспільно небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів / Н. О. Гуторова // Вісн. нац. ун-ту внутр. справ. – 2001. – № 15. – С. 17–22.

52. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів: наук.-практ. посіб. / А. О. Данилевський, Г. Є. Болдарь; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 152 с.

53. Дементьев С. И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов: Изд-во Рост. ун-та, 1986. – 157 с.

54. Демидова Л. М. Майнова шкода як різновид тяжких наслідків / Л. М. Демидова // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 87. – С. 97–104.

55. Демидова Л. Н. Имущественный ущерб в уголовном законодательстве Украины / Л. Н. Демидова // Проблеми законності: респ. міжвідом. наук. зб.; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України,

2006. – Вип. 78. – С. 119–123.

56. Демидова Л. Н. Понятіе ущерба в праве України / Л. Н. Демидова // проблеми законности: респ. міжвідом. наук. зб.; відп. ред. В. Я. Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2006. – Вип. 82. – С. 145–151.

57. Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / О. О. Дудоров; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

58. Дудоров О. О. Відповідальність за злочини проти довкілля: науково-практичний коментар розділу VIII Особливої частини нового КК України / О. О. Дудоров. – Бердянськ: АРІУ при ЗДУ, 2002. – 83 с.

59. Дудоров О. О. Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика: монографія / О. О. Дудоров. – К.: Юридична практика, 2003. – 924 с.

60. Єпур Г. В. Об'єктивна сторона складу злочину / Г. В. Єпур // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. – 2000. – № 3. – С. 137–142.

61. Жеребкін В. Є. Логіка: підручник / Василь Євсейович Жеребкін. – 10-те вид., стер. – К.: Знання, КОО, 2008. – 255 с.

62. Задоя К. П. Спеціальні різновиди умисного вбивства за кримінальним правом України / К. П. Задоя // Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України. – С. 175–178.

63. Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / С. В. Землюков. – М.: Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1993. – 50 с.

64. Казенко Т. Є. До питання про поняття малозначності діяння / Т. Є. Казенко // Матеріали засідань міжнародного круглого столу, присвяченого пам'яті професора К. Г. Федорова. – Запоріжжя, 2000. – С. 272–277.

65. Казенко Т. Є. Критерії та ознаки малозначності діяння за кримінальним законодавством України / Т. Є. Казенко // Києво-Могилянська академія. Наукові записки. – Спец. вип. – 2000. – Т. 18. – Ч. 1. – С. 186–189.

66. Карпенко М. І. Кримінальна відповідальність за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) / М. І. Карпенко; за заг. ред. В. К. Матвійчука. – К.: КНТ, 2007. – 232 с.

67. Карпенко М. І. Особливо кваліфікуючі обставини вчинення злочину, передбаченого ст. 406 Кримінального кодексу України, потребують законодавчого удосконалення / М. І. Карпенко // Кримінальне право та кримінологія. Юридична наука. – № 2. – 2011. – С. 172–181.

68. Карпец И. И. Современные проблемы уголовного права и криминологии / И. И. Карпец. – М., 1976. – 130 с.

69. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К.: Істина, 2010. – 430 с.

70. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1988. – 173 с.

71. Ковалев М. И. Общественно опасные последствия преступления и диспозиция уголовного закона / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1990. – № 10. – С. 38–43.

72. Ковальов М. И. Соучастие в преступлении: в 2 т. Понятие соучастия. Ученые труды. Т. 1 / М. И. Ковальов. – Свердловск: СЮИ, 1960. – 288 с.

73. Ковальов М. И. Соучастие в преступлении: в 2 т. Понятие соучастия. Ученые труды. Т. 2 / М. И. Ковальов. – Свердловск: СЮИ, 1962. – 273 с.

74. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради України. – 1984. – № 51. – Ст. 1122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

75. Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні: монографія / О. С. Козак. – К.: Освіта України, 2009. – 204 с.

76. Константинов Д. С. Понятие тяжких и особо тяжких последствий в ч. 2 ст. 43 УК Украины / Д. С. Константинов // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 68–70.

77. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

78. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / М. Й. Коржанський. – вид. 3-тє доповн. та переробл. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.

79. Коржанський М. Й. Про принципи уголовного права України / М. Й. Коржанський // Право України. – 1995. – № 3. – С. 146–162.

80. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права: Монографія / Коржанський М. Й. – МВС України, Юрид. акад. – Дніпропетровськ: ЮА МВС України, 2003. – 200 с.

81. Коробов П. Неосторожные преступления в классификации преступных деяний / П. Коробов // Уголовное право. – 2005. – № 4. – С. 26–29.

82. Короленко М. П. Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин: монографія / М. П. Короленко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. – 172 с.

83. Косінов В. Ю. Особливості встановлення тяжких наслідків в злочинах у сфері охорони державної таємниці / В. Ю. Косінов // Кримінальний кодекс України 2001 року: проблеми застосування і перспективи удосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (13–15 квітня 2007 року). – У 2-х ч. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2007. – ч. 2 – 338 с.

84. Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України /

Г. Крайник // Вісник Академії адвокатури. – № 2 (65). – 2011. – С. 241–249.

85. Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук / Г. С. Крайник. – К., 2011. – 20 с.

86. Краснопеєв С. В. Последствия преступления в уголовном праве России / С. В. Краснопеєв. – Кисловодск: Кисловодский институт экономики и права, 2003. – 197 с.

87. Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений / Л. Н. Кривоченко. – Х.: Вища школа, 1983. – 128 с.

88. Кригер Г. А. Наказание и его применение / Г. А. Кригер. – М.: Юрид. лит., 1962. – 70 с.

89. Кримінальне право України. Загальна частина / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.

90. Кримінальне право України. Особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Г. М. Анісімов та ін.; за ред. проф. В. В. Сташиса, В. Я. Тація; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.: Право, 2010. – 606 с.

91. Кримінальне право України: Бібліографія. 1991–2005 / укл. М. В. Галабала, В. О. Навроцький, С. В. Хилюк. – К.: Алерта; КНТ: Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.

92. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., переробл. і доповн. – Х.: Право, 2010. – 456 с.

93. Кримінальне право України: судові прецеденти (1864–2007 рр.) / за ред. В. Т. Маляренка. – К.: Освіта України, 2008. – 1104 с.

94. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

95. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х.: Ін Юре, 2003. – 1196 с.
96. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–10, № 11–12, № 13. – Ст. 88. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua>
97. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>
98. Кротов С. Е. Дифференциация уголовной ответственности в зависимости от категоризации преступлений, квалифицирующих признаков, обстоятельств отягчающих наказание: дис. ... канд. юрид. наук / С. Е. Кротов; Московский институт экономики, политики и права. – М., 2005. – 176 с.
99. Кругликов Л. Л. Смягчающие и отягчающие обстоятельства в советском уголовном праве: учеб. пособ. / Л. Л. Кругликов. – Ярославль: ЯрГУ, 1977. – 83 с.
100. Кругликов Л.Л. О критериях назначения уголовного наказания Л. Л. Кругликов // Советское государство и право. - 1988. - №8. - С. 61-63.
101. Круглов О. М. Про доцільність використання терміна «службова особа» / О. М. Круглов // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2001. – № 3. – С. 153–163.
102. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М.: Юристь, 2001. – 301 с.
103. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юристь, 1999. – 387 с.
104. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
105. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів: підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко; за заг. ред. проф. Є. М. Моїсєєва та О. М. Джузи; наук. ред. к.ю.н., доц. І. А. Вартилицька. – 2-е вид. перероб. –

К.: КНТ, 2007. – 300 с.

106. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Госюриздат, 1958. – 219 с.

107. Куринов Б. А. Автотранспортные преступления: квалификация и ответственность / Б. А. Куринов. – М.: Юрид. лит., 1976. – 208 с.

108. Куринов Б. А. Научные основы квалификация преступления: учебное пособие / Б. А. Куринов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 181 с.

109. Курс российского уголовного права: Общая часть / под ред. В. Н. Кудрявцева, А. В. Наумова. – М.: Спарк, 2001. – 767 с.

110. Курс уголовного права: в 5 томах. Т. 2. Общая часть: Учение о наказании / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М.: Зерцало, 2002. – 464 с.

111. Курс уголовного права: Общая часть / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – Т. 1: Учение о преступление. – М.: Зерцало, 1999. – 592 с.

112. Лащук Е. В. Предмет та об'єктивна сторона складу злочину: проблеми зв'язку та розмежування / Е. В. Лащук // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – № 6. – С. 183–193.

113. Левицкий Г. А. Квалификация преступления / Г. А. Левицкий. – М.: Акад. МВД СССР, 1981. – 47 с.

114. Максимович Р. Л. Суспільно-небезпечні наслідки як ознака об'єктивної сторони складу злочину за чинними кримінальним кодексом України / Р. Л. Максимович // Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. – 2010. – № 1. – С. 101–106.

115. Малинин В. Б. Причинная связь в уголовном праве / В. Б. Малинин. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2000. – 316 с.

116. Малыхин В. И. Квалификация преступлений: Теоретические вопросы / В. И. Малыхин. – Куйбышев: Изд-во ун-та, 1987. – 100 с.

117. Мальцев В. В. Проблема уголовно-правовой оценки общественно опасных последствий / В. В. Мальцев. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та,

1989. – 192 с.

118. Мальцев В. Малозначительность деяния в уголовном праве / В. Мальцев // Законность. – 1999. – № 1. – С. 17–21.

119. Мантуляк Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння: дис. ... канд. юрид. наук / Ю. В. Мантуляк; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2005. – 17 с.

120. Мантуляк Ю. В. Питання конкретизації понять «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» при кваліфікації злочинів, що вчиняються особами, які виконували спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації / Ю. В. Мантуляк // Проблеми державотворення і захисту прав людини: матеріали XI регіональної науково-практичної конференції (3–4 лютого 2005 року). – Львів: Юридичний факультет Львівського нац. у-ту ім. І. Франка, 2005. – С. 350–354.

121. Мантуляк Ю. Окремі питання конкретизації поняття «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» / Ю. Мантуляк // Прокуратура. Людина. Держава. – 2004. – № 12. – С. 56–63.

122. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія / О. К. Марін. – К.: Атіка, 2003. – 224 с.

123. Мельник М. Помилкова криміналізація: види, причини та наслідки / М. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99.

124. Миколенко О. М. Суспільно небезпечні наслідки як факультативна ознака складу злочину / О. М. Миколенко // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2005. – № 2. – С. 98–101.

125. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. – М.: Юрид. лит., 1969. – 103 с.

126. Монтескье Шарль-Луи. Избранные произведения / Шарль-Луи

Монтескье; общая ред. и вступит. статья проф. М. П. Баскина; примеч. Р. С. Миндлиной. – М.: Госполитиздат, 1955. – 800 с.

127. Музика А. А. Причинний зв'язок у кримінальному праві: сучасний стан проблеми / А. А. Музика, С. С. Багіров // Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1; відпов. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін. – К.: Правова єдність, 2009. – С. 324–367.

128. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. – 2-ге вид. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

129. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В. О. Навроцький. – К.: Атіка, 1999. – 429 с.

130. Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф. (Харків, 22–23 квітня 2004 р.). – К.–Х.: Юрінком Інтер, 2004. – С. 44–47.

131. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 4-те вид., переробл. та доповн. / відп. ред. С. С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.

132. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те видання, переробл. та доповн. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.

133. Наумов А. В. Применение уголовно-правовых норм: учебное пособие / А. В. Наумов. – Волгоград: Высшая следственная школа МВД СССР, 1973. – 176 с.

134. Наумов А. М. Российское уголовное право: курс лекций / А. М. Наумов: в 2 т. – Т. 1. – 2004. – 496 с.

135. Никифоров Б. С. Актуальные проблемы уголовного права / Б. С. Никифоров, Н. И. Загородников, А. В. Наумов и др.; под ред. С. В. Бородина, В. М. Когана, А. С. Никифорова. – М.: Тип. ВНИИТЭМР, 1988. – 168 с.

136. Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму

Верховного Суду України (2001–2007 рр.) / авт. наук. ст. та упоряд. В. В. Кузнецов. – К.: Паливода А. В., 2007. – 220 с.

137. Новий тлумачний словник сучасної української мови: 42000 слів / за ред. Л. І. Андріївського: в 4 т. – К.: АКОНІТ, 1999. – Т. 3. – 926 с.

138. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М.: НОРМА, 2001. – 208 с.

139. Осипов П. П. Теоретические основы построения и применения уголовно правовых санкций (аксиологические аспекты) / П. П. Осипов. – Л.: ЛГУ, 1976. – 133 с.

140. Памятники русского права. Вып. 1. Памятники права Киевского государства X–XII века / под ред. С. В. Юшкова. – М., 1952. – 286 с.

141. Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов; передм. В. П. Тихого. – К.: Ін Юре, 2010. – 812 с.

142. Панов Н. И. Уголовная ответственность за создание опасности / Н. И. Панов, В. П. Тихий // Проблемы законности. – Х., 1997. – Вып. 32. – С. 104–111.

143. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права. – Кн. 2: О наказании / А. А. Пинаев. – Х.: Харьков юридический, 2002. – 194 с.

144. Питецкий В. Применение оценочных понятий уголовного закона / В. Питецкий // Советская юстиция. – 1984. – № 20. – С. 4–6

145. Попович В. М. Актуальні проблеми кримінального права: навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.

146. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Ю. С. Шемшученко. – 1997. – 547 с.

147. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17 січня 1995 р. № 6 // Юрид. вісн. України. – 1995. – № 18. – С. 5–9.

148. Практика судів України з кримінальних справ: 2006–2007 рр. / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. І. Тютюгіна. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 880 с.

149. Про ветеринарну медицину: Закон України від 25 червня 1992 р. № 2498-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 531. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

150. Про застосування амністії в Україні: Закон України від 01 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 48. – Ст. 263.

151. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 року № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

152. Про застосування судами законодавства, що передбачає відповідальність за посягання на життя, здоров'я, гідність та власність суддів та працівників правоохоронних органів: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 червня 1992 року № 8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

153. Про положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 16 вересня 2010 р. № 902/2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua>

154. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

155. Про практику призначення судами кримінального покарання: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовтня 2003 року № 7. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

156. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

157. Про судову практику у справах про злочини та інші

правопорушення проти докiлля: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 10 грудня 2004 року № 17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

158. Про судову практику у справах про злочини, пов'язанi з порушенням режиму вiдбування покарання в мiсцях позбавлення волi: Постанова Пленуму Верховного Суду України 26 березня 1993 року № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

159. Про судову практику у справах про знищення чи пошкодження державного чи колективно майна шляхом пiдпалу або внаслiдок порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 2 липня 1976 року № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>

160. Про судову практику у справах про корисливi злочини проти приватної власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 25 грудня 1992 року № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua> (втратила чинність).

161. Про судову практику у справах про перевищення влади або посадових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 27 грудня 1985 року № 12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua> (втратила чинність).

162. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 26 грудня 2003 року № 15 // Вiсник Верховного Суду України. – 2004. – № 2 (42). – С. 7–9.

163. Про судову практику у справах про розкрадання, виготовлення, зберiгання та iншi незаконнi дiяння iз зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами: Постанова Пленуму Верховного Суду України вiд 8 липня 1994 року № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua> (втратила чинність).

164. Про судову практику у справах, пов'язаних iз порушенням

законодавства про охорону праці: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 року № 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua> (втратила чинність).

165. Рабінович П. М. Юридична техніка законотворення в Україні: Загальні проблеми / П. М. Рабінович // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 2 (13). – С. 18–28.

166. Робак В. А. Конкретизація визначення поняття «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки» / В. А. Робак // Наше право. – 2009. – № 2. – С. 125–127.

167. Робак В. А. Юридичне визначення поняття «загибель людей» у кримінальному законодавстві України / В. А. Робак // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». Том 22 (61). – 2009. – № 1. – С. 236–239.

168. Робак В. О. Позитивні та негативні властивості оціночних понять / В. О. Робак // Тези доповідей учасників звітної науково-практичної конференції юридичного факультету (19 лютого 2010 року). – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 168 с.

169. Российское законодательство X–XX веков: в дев'яти томах. [Законодательство Древней Руси]. – М.: Юрид. лит., 1984. – Т. 1. – 432 с.

170. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 640 с.

171. Самелюк П. О. Практика розгляду судами кримінальних справ про злочини, пов'язані з порушенням вимог законодавства про охорону праці / П. О. Самелюк, О. С. Іщенко // Вісник Верховного Суду. – 2007. – № 6 (82). – С. 26.

172. Сексуальное насилие: теории, подходы и методы исследования / Ю. И. Пиголкин, О. А. Дмитриева, Н. Г. Щитов, Г. Б. Дерягин. – М.: ООО «Медицинское информационное агентство», 2008. – 456 с.

173. Селецький С. І. Кримінальне право України. Особлива частина:

навчальний посібник / С. І. Селецький. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 504 с.

174. Словник оціночних понять Кримінального кодексу України / упоряд. А. П. Огородник; Акад. суддів України; Апеляц. суд Чернівець. обл. – К.: ПУЛЬСАРИ, 2007. – 412 с.

175. Статут Великого князства Литовського 1529 года / под ред. К. И. Яблонскиса. – Минск: Изд-во Академии наук БССР, 1960. – 523 с.

176. Сташис В. В. Концептуальні положення і система чинного Кримінального кодексу України / В. В. Сташис, В. Я. Тацій // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 100. – С. 278–290.

177. Степанов В. Г. Общественно опасные последствия в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук / В. Г. Степанов. – Самара, 2006. – 204 с.

178. Стоякин М. Г. Дополнительные основания юридической квалификации правонарушений / М. Г. Стоякин // Правоведение. – 1993. – № 1. – С. 90–94.

179. Стрельцов Е. Л. Уголовное право Украины: учебник / Е. Л. Стрельцов. – Х.: Одисей, 2006. – 720 с.

180. Сучасне кримінальне право України: нормативно-правові документи та судово-слідча практика: хрестоматія / упоряд. А. В. Савченко та ін.; за заг. ред. В. В. Кузнецова. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2005. – 496 с.

181. Тимейко Г. В. Общее учение об объективной стороне преступления / Г. В. Тимейко. – Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 1977. – 215 с.

182. Тимофеев А. Г. История телесных наказаний в русском праве / А. Г. Тимофеев. – М.: Геронтофил, 1996. – 537 с.

183. Тлумачний словник української мови / за ред. д-ра філологічних наук, проф. В. С. Калашника. – 2-ге вид., випр. і доп. – Х.: Прапор, 2004. – 992 с.

184. Товмазова Є. М. Особливості суспільно-небезпечних наслідків неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей / Є. М. Товмазова // Митна справа. – 2011. – № 1 (73). – частина 2. – С. 479–

484.

185. Трайнин А. И. Состав преступления по советскому уголовному праву / А. И. Трайнин. – М.: Госюриздат, 1951. – 388 с.

186. Тростюк З. А. До проблеми негативного прояву латентності тексту Кримінального кодексу України / З. А. Тростюк // Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення. Прогалини у кримінальному законодавстві: тези і реферати доповідей, тексти повідомлень Міжнародного симпозіуму (12–13 вересня 2008 року). – Львів, 2008. – 352 с.

187. Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України: монографія / З. А. Тростюк. – К.: Атіка, 2003. – 144 с.

188. Уголовный закон Латвийской Республики / адапт. пер. с лат., науч. ред. и вступ. ст. А. И. Лукашова и Э. А. Саркисовой. – Мн.: Тесей, 1999. – 176 с.

189. Уголовный кодекс Австрии / науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. С. В. Милюкова; предисловие Генерального прокурора Австрии, доктора Эриста Ойгена Фабрици; перевод с немецкого Л. С. Вихровой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 352 с.

190. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики / науч. ред. И. М. Рагимова; перевод с азербайджанского Б. Э. Аббасова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 356 с.

191. Уголовный кодекс Аргентины / науч. редактирование и вступительная статья докт. юрид. наук, профессора Ю. В. Голика; перевод с испанского Л. Д. Ройзенгурта. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 238 с.

192. Уголовный кодекс Грузии / науч. ред. З. К. Бигвава. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2002. – 409 с.

193. Уголовный кодекс Испании / под редакцией и с предисловием доктора юридических наук, профессора Н. Ф. Кузнецовой и доктора

юридических наук, профессора Ф. М. Решетникова. – М.: Зерцало, 1998. – 218 с.

194. Уголовный кодекс Кыргызской Республики / предисловие А. П. Стуканова, П. Ю. Константинова. – СПб.: Юридический центр Пресс., 2002. – 350 с.

195. Уголовный кодекс Республики Армении / Е. Р. Азаряна, Н. И. Мацнева; предисловие Е. Р. Азаряна; перевод с армянского Р. З. Авакяна. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2004. – 450 с.

196. Уголовный кодекс Республики Беларусь / предисловие проф. Б. В. Волженкина; обзорная статья А. В. Баркова]. – СПб.: Юридический центр Прес, 2001. – 473 с.

197. Уголовный кодекс Республики Болгария / ред. кол.: А. И. Лукашов (науч. ред.) и др.; пер. с болг. Д. В. Милушев, А. И. Лукашов; вступ. ст. Й. И. Айдаров. – Минск.: Тесей, 2000. – 192 с.

198. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 // Ведомости Перламента РК. – 1997. № 15–16; предисловие министра юстиции Республики Казахстан, докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова. – СПб.: Юридический Центр Пресс, 2001. – 466 с.

199. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. статья А. И. Лукашова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.

200. Уголовный кодекс Республики Польша / пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.; адапт. пер. и науч. ред. Э. А. Саркисова, А. И. Лукашов; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Мн.: Тесей, 1998. – 128 с.

201. Уголовный кодекс Республики Таджикистан. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 410 с.

202. Уголовный кодекс Республики Узбекистан (с изм. и доп. на 15 июля 2001 г.) / вступ. статья М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.

203. Уголовный кодекс Российской Федерации. – Х.: Консум, 1997. – 164 с.

204. Уголовный кодекс Турции / предисловие канд. юрид. наук, доц. Н. Сафарова и докт. права Х. Аджара; науч. ред. и перевод с турецкого Н. Сафарова и Х. Бабаева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 374 с.
205. Уголовный кодекс Украинской ССР: науч.-практ. коммент. / Н. Ф. Антонов, М. И. Бажанов, Ф. Г. Бурчак и др. – К.: Политиздат Украины, 1987. – 880 с.
206. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / научное редактирование Д. А. Шестакова; предисловие Г. Г. Йешека; перевод с немецкого Н. С. Рычковой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 522 с.
207. Уголовный кодекс Франции / науч. редактирование канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головки, канд. юрид. наук., доц. Н. Е. Крыловой; перевод с французского и предисловие канд. юрид. наук., доц. Н. Е. Крыловой. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
208. Уголовный кодекс Швейцарии: пер. с нем. – М.: Зерцало, 2000. – 138 с.
209. Уголовный кодекс Швеции / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, С. С. Беляева; перевод С. С. Беляева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. – 304 с.
210. Уголовный кодекс Японии / науч. редактирование и предисловие канд. юрид. наук, проф. В. И. Коробеева. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 226 с.
211. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Издание 1885 // Свод законов Российской Империи. – Пг., 1916. – Т. 15. – 607 с.
212. Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08 / Ю. В. Філей. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2006. – 18 с.
213. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / П. Л. Фріс. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К.: Атіка, 2009. – 512 с.
214. Фролов Е. А. Объект и преступление последствия при

посягательстве на социалистическую собственность / Е. А. Фролов // Ученые труды Свердловского юридического института. – Вып. 8. – Свердловск, 1968. – 225 с.

215. Хавронюк М. І. До питання про термінологію нового Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк // Правова держава: щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вып. 13. – К., 2002. – С. 316–325.

216. Хавронюк М. І. Довідник з Особливої частини Кримінального кодексу України / М. І. Хавронюк. – К.: Істина, 2004. – 504 с.

217. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії / А. Хворостянкіна // Право України. – 2005. – № 11. – С. 28–32.

218. Хохлова І. В. Кримінальне право України. Особлива частина: навчальний посібник / І. В. Хохлова, О. П. Шем'яков. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 688 с.

219. Хрестоматия по истории Древнего Востока / под ред. М. А. Коростовцева, И. С. Кацнельсона, В. И. Кузищина. – М., 1980. – Т. 1–2.

220. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – Тбилиси, 1957. – 274 с.

221. Энциклопедия уголовного права: в 35 т. / отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб.: Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 1–14.

222. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 6. – 765 с.

223. Ярмиш Н. М. Проблеми відмежування вбивства від деяких суміжних злочинів / Н. М. Ярмиш // Вісн. Націон. ун-ту внутр. справ. – Х., 2005. – Випуск 29. – С. 114–118.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

У ході дисертаційного дослідження було опитано 180 працівників прокуратури (28 %), суду (32%) та правоохоронних органів (40%) віком від 23 до 60 років, зі стажем роботи від 1 до 30 років (додаток Б).

Анкета, яка використовувалася при проведенні опитування працівників правоохоронних органів з метою з'ясування їх позиції щодо вирішення окремих спірних питань, які стосуються поняття тяжкі наслідки

Шановні колеги!

У Львівському державному університеті внутрішніх справ на кафедрі кримінально-правових дисциплін проводиться соціологічне дослідження з проблеми «Тяжкі наслідки як наскрізне кримінально-правове поняття». Дане дослідження проводиться шляхом анкетування практичних працівників правоохоронних органів та суду з метою з'ясування позиції їх позиції з окремих питань даної теми. Таке дослідження анонімне. Ваші відповіді на поставлені нижче запитання допоможуть більш повно і всебічно дослідити та вирішити відповідні проблемні питання. Тому просимо Вас уважно розглянути запропоновані питання та дати відповіді на них, позначивши відміткою правильний, на Ваш погляд, варіант.

Дякуємо за участь в анкетуванні.

Відомості про респондента

Професія
 Посада
 Досвід роботи за спеціальністю
 Стать
 Вік

Запитання:

1. Чи тотожні, на Ваш погляд, поняття «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки» та «особливо тяжкі наслідки»?

- а) так;
- б) ні;
- в) власний варіант _____.

2. Чи доцільно, на Ваш погляд, притягувати до кримінальної відповідальності особу за необережне спричинення потерпілому середньої тяжкості тілесних ушкоджень?»

- а) доцільно у будь-якому випадку;
- б) не доцільно;
- в) доцільно, лише у випадках коли така шкода заподіюється двом і більше особам.

3. Як Ви вважаєте, чи доцільне одночасне використання у законі про кримінальну відповідальність термінів «тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки» чи «інші тяжкі наслідки»?

- а) так доцільно;
- б) ні, недоцільно.

4. Які з перелічених понять, на ваш погляд, охоплюють поняття «загибель людей?»?

- а) «тяжкі наслідки»;
- б) «особливо тяжкі наслідки»;
- в) «інші тяжкі наслідки».

5. Які з передбачених у чинному КК України злочинних наслідків охоплюються поняттям «особливо тяжких наслідків?»?

- а) смерть особи;
- б) загибель людей;
- в) власний варіант _____.

6. Як Ви вважаєте, чи доцільне однакове трактування поняття «тяжкі наслідки» у різних статтях чинного КК України?

- а) так;
- б) ні.

7. Чи необхідно у відповідній диспозиції статті конкретизувати наслідки, що полягають у заподіянні фізичної шкоди потерпілому без вказівки на термін «тяжкі наслідки», «інші тяжкі наслідки», «особливо тяжкі наслідки»?

- а) так;
- б) ні;
- в) це питання необхідно вирішувати у кожному окремому випадку, виходячи із диспозиції відповідної статті.

Дякуємо за щирі відповіді і допомогу у нашому дослідженні.

ДОДАТОК Б

Вказівка на тяжкі наслідки в історії кримінального законодавства

Назва нормативно-правового акту	Терміни, які використовуються для позначення тяжких наслідків	Номер статті в якій використовується вказівка
КК УРСР 1922 р.	особливо тяжкі наслідки	ч. 2 ст. 105
	особливо тяжкі наслідки, тяжкі наслідки	ч. 2 ст. 105 зі змінами та доповненнями, внесеними Постановою 2-ої сесії ВЦИК Х скликання 10 червня 1923 р.
	інші особливо важливі наслідки	ч. 1 ст. 209
	інші особливо важливі наслідки, тяжкі наслідки	ч. 1 ст. 209 зі змінами та доповненнями, внесеними Постановою 2-ої сесії ВЦИК Х скликання 10 червня 1923 р.
	тяжка шкода	ст. 92-а, внесена в КК Декретом ВЦИК і СНК від 24 серпня 1925 р. ст. 196 зі змінами, внесеними Декретом ВЦИК і СНК від 24 серпня 1925 р.
КК 1927 р.	тяжкі наслідки	ч. 2 ст. 79
		ч. 1 ст. 108
		ст. 109
		ч.2 ст. 145
КК 1960 р.	тяжкі наслідки	ч. 5 ст. 41
		ч. 2 ст. 67
		ч. 2 ст. 68
		ч. 2 ст. 113
		ст. 158
		ч. 2 ст. 165
		ч. 2 ст. 176
		ч. 2 ст. 221
		ст.225
		ч.2 ст.232
		ч. 2 ст. 234
		ч. 2 ст. 236
		ч. 3 ст. 238
		ч. 2 ст. 245
		ч. 3 ст. 250
		ч. 3 ст. 251
		ч. 3 ст. 253
		ч. 2 ст. 254
		інші тяжкі наслідки
	ст. 217	
	ч. 2 ст. 218	
	ч. 2 ст. 220	
	шкідливі наслідки	ч. 2 ст. 221
ст. 224		
ч. 2 ст. 111		
ч. 2 ст. 145		
ст. 157		
ст. 246		
ст. 247		
особливо тяжкі наслідки	ч. 3, 4 ст. 249	
особливо тяжкі наслідки	ч. 4 ст. 117	
	ч. 2 ст. 118	

ДОДАТОК В

**Наслідки віднесені законодавцем
до тяжких у чинному КК України**

	Вид тяжких наслідків	Статті КК України в яких вказуються конкретні наслідки
1.	Загибель людей	ч. 3 ст. 110, ч. 3 ст. 194-1, ст. 236, ст. 237, ч. 2 ст. 238, ч. 2 ст. 239, ч. 3 ст. 239-1, ч. 4 ст. 240, ч. 2 ст. 241, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243, ч. 2 ст. 245, ч. 2 ст. 252, ч. 5 ст. 260, ст. 264, ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 2 ст. 267, ч. 2 ст. 269, ч. 2 ст. 270, ч. 3 ст. 270-1, ч. 2 ст. 271, ч. 2 ст. 272, ч. 2 ст. 273, ч. 2 ст. 274, ч. 2 ст. 275, ч. 3 ст. 278, ч. 3 ст. 279, ст. 280, ч. 3 ст. 281, ч. 2 ст. 283, ст. 291, ч. 3 ст. 292, ст. 294, ст. 325, ч. 2 ст. 326, ч. 2 ст. 327, ч. 2 ст. 347, ч. 2 ст. 352, ч. 2 ст. 378, ч. 3 ст. 399, ч. 2 ст. 411, ч. 2 ст. 412, ст. 417, ст. 439, ч. 2 ст. 446
2.	Загибель населення	ч. 2 ст. 253
3.	Загибель кількох осіб	ч. 3 ст. 414
4.	Смерть особи	ч. 3 ст. 135, ст. 321-1, ч. 2 ст. 381
5.	Смерть неповнолітнього	ч. 2 ст. 137
6.	Смерть хворого	ч. 2 ст. 139
7.	Смерть пацієнта	ст. 141
8.	Нещасні випадки з людьми	ч. 3 ст. 292
9.	Тяжкі тілесні ушкодження	ч. 2 ст. 43, ч. 3 ст. 399
10.	Масове захворювання людей	ч. 2 ст. 239, ч. 4 ст. 240
11.	Масове захворювання населення	ч. 2 ст. 253
12.	Захворювання людей	ч. 2 ст. 245
13.	Отруєння людей	ч. 3 ст. 204
14.	Істотна шкода здоров'ю потерпілого	ч. 4 ст. 374
15.	Безплідність	ч. 2 ст. 155
16.	Засудження невинної особи	ч. 2 ст. 374
17.	Екологічне забруднення значних територій	ст. 236
18.	Значне забруднення довкілля	ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1, ч. 3 ст. 292
19.	Масова загибель об'єктів рослинного і тваринного світу	ч. 3 ст. 239-1, ч. 2 ст. 242, ч. 2 ст. 243
20.	Масова загибель тварин	ч. 2 ст. 245
21.	Поширення епізоотії	ст. 251
22.	Екологічна катастрофа	ч. 2 ст. 253
23.	Катастрофа	ст. 416
24.	Загибель корабля	ст. 417
25.	Аварія	ч. 3 ст. 292
26.	Технологічна аварія	ч. 2 ст. 253
27.	Пожежа	ч. 3 ст. 292
28.	Майнова шкода у особливо великих розмірах	ч. 3 ст. 270, ч. 3 ст. 270-1
29.	Майнова шкода у великих розмірах	ч. 3 ст. 265, ч. 3 ст. 265-1
30.	Значна майнова шкода	ч. 2 ст. 258
31.	Велика шкода	ч. 3 ст. 206, ч. 3 ст. 355

ДОДАТОК Г

**Тяжкі наслідки як ознака передбачена
Особливою частиною Кримінального Кодексу України**

№ статті	Назва статті	Спосіб відображення тяжких наслідків	Ознаки якого складу	Альтернативні ознаки
Розділ I «Злочини проти основ національної безпеки»				
110 ч. 3	Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України	призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків	Особливо кваліфікований	
Розділ II «Злочини проти життя та здоров'я особи»				
115	Умисне вбивство	Заподіяння смерті іншій особі	Основного, кваліфікованого	
116	Умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання	Умисне вбивство	Привілейованого	
117	Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини	Умисне вбивство	Привілейований	
118	Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання злочинця	Умисне вбивство	Привілейований	
119	Вбивство через необережність	Вбивство вчинене через необережність	Привілейований	
120	Доведення до самогубства	Доведення особи до самогубства	Основного, кваліфікованого, особливо кваліфікованого	
121	Умисне тяжке тілесне ушкодження	Умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого	Основного, кваліфікованого	
123	Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання	Умисне тяжке тілесне ушкодження	Основного	
124	Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень заподіяне у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання злочинця	Умисне тяжке тілесне ушкодження	Основний	
128	Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження	Необережне тяжке тілесне ушкодження	Основний	Середньої тяжкості тілесне ушкодження
133 ч. 3	Зараження венеричною хворобою	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
134 ч. 2	Незаконне проведення абортів	Спричинило тривалий розлад, здоров'я, безплідність або смерть	Кваліфікований	
135 ч. 3	Залишення в небезпеці	Спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
136 ч. 1	Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані	Спричинило тяжкі тілесні ушкодження	Основний	
136 ч. 3	Ненадання допомоги особі, яка	Спричинили смерть	Особливо	

	перебуває в небезпечному для життя стані		кваліфікований	
137 ч. 2	Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	Спричинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
138	Незаконна лікувальна діяльність	Спричинило тяжкі наслідки для хворого	Основний	
139 ч. 1	Ненадання допомоги хворому медичним працівником	може мати тяжкі наслідки для хворого	Основний	
139 ч. 2	Ненадання допомоги хворому медичним працівником	спричинило смерть хворого інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
140 ч.1	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником	Спричинило тяжкі наслідки для хворого	Основний	
140 ч. 2	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником	Спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому	Кваліфікований	
141	Порушення прав пацієнта	Спричинило смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки	Основний	
145	Незаконне розголошення лікарської таємниці	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
Розділ III «Злочини проти волі честі та гідності»				
146 ч. 3	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою
147 ч. 2	Захоплення заручників	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою, або були поєднані з погрозою знищення людей
149 ч. 3	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені щодо малолітнього, або організованою групою, або поєднані з насильством, небезпечним для життя або здоров'я потерпілого чи його близьких, або з погрозою застосування такого насильства
150 -1 ч. 3	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	Спричиненні середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження	Особливо кваліфікований	Вчиненні організованою групою
151	Незаконне поміщення в психіатричний заклад	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
Розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості»				

152 ч. 4	Зґвалтування	Спричинило особливо тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Зґвалтування малолітньої чи малолітнього
153 ч. 3	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	Спричинило особливо тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинене щодо малолітньої чи малолітнього
155 ч. 2	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	Спричинило безплідність або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені батьком, матір'ю, вітчимом, мачухою, опікуном чи піклувальником, особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого або піклування про нього
Розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»				
161 ч. 3	Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою осіб
166	Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
168 ч. 2	Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинене службовою особою або працівником медичного закладу, яким відомості про усиновлення (удочеріння) стали відомі по службі чи по роботі
169 ч. 2	Незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння)	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	вчинені щодо кількох дітей, повторно, за
176 ч. 2	Порушення авторських прав і суміжних прав	Завдали матеріальної шкоди у великих розмірах	Кваліфікований	Вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб
176 ч.3	Порушення авторських прав і суміжних прав	Завдали матеріальної шкоди у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	Вчинені службовою особою з використанням службового становища, або організованою групою
177 ч. 2	Порушення прав на винахід корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин раціоналізаторську пропозицію	Завдали матеріальної шкоди у великих розмірах	Кваліфікований	Вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб
177 ч. 3	Порушення прав на винахід корисну модель, промисловий	Завдали матеріальної шкоди	Особливо кваліфікований	Вчинені службовою

	зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин раціоналізаторську пропозицію	у особливо великих розмірах		особою з використанням службового становища, або організованою групою
Розділ VI «Злочини проти власності»				
185 ч. 4	Крадіжка	Вчинена у великих розмірах	Особливо кваліфікований	
185 ч. 5	Крадіжка	Вчинена у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	
186 ч. 4	Грабіж	Вчинена у великих розмірах	Особливо кваліфікований	
186 ч. 5	Грабіж	Вчинена у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	
187 ч. 4	Розбій	поєднаних із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	Спрямований на заволодіння майном у великих чи особливо великих розмірах, або вчинений організованою групою
188-1 ч. 2	Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання	Завдали шкоду у великих розмірах	кваліфікований	Вчиненні повторно, або за попередньою змовою групою осіб
189 ч. 3	Вимагання	Завдало майнової шкоди у великих розмірах	Особливо кваліфікований	Поєднане з насильством небезпечним для життя та здоров'я особи
189 ч. 4	Вимагання	Завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	Вчинене організованою групою
190 ч. 3	Шахрайство	Вчинене у великих розмірах	Особливо кваліфікований	Шляхом незаконних операцій з використанням електронно- обчислювальної техніки
190 ч. 4	Шахрайство	Вчинене у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	Вчинене організованою групою
191 ч. 4	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним, шляхом зловживання службовим становищем	Вчинене у великих розмірах	Особливо кваліфікований	
191 ч. 5	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним, шляхом зловживання службовим становищем	Вчинене у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	Вчинене організованою групою
192 ч. 2	Заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою	Заподіяли майнову шкоду у великих розмірах	кваліфікований	Вчинені за попередньою змовою групою осіб
194 ч.1	Умисне знищення або пошкодження майна	Заподіяло майнову шкоду у великих розмірах		
194 ч. 2	Умисне знищення або	Заподіяло майнова	Кваліфікований	Вчинене

	пошкодження майна	шкода в особливо великих розмірах або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки		шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом
194-1 ч. 3	Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
196	Необережне знищення або пошкодження майна	Спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей	Основний	
197	Порушення обов'язків щодо охорони майна	Спричинило тяжкі наслідки для власника майна	Основний	
Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності»				
204 ч. 3	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	Призвело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків	Особливо кваліфікований	
205 ч. 2	Фіктивне підприємництво	Заподіяло велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам та громадянам	кваліфікований	Вчинені повторно
206 ч. 3	Протидія законній господарській діяльності	заподіяло велику шкоду чи спричинило інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинена організованою групою, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднана з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я
212 ч. 2	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах	кваліфікований	Вчиненні за попередньою змовою групою осіб
212 ч. 3	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у особливо великих розмірах	Особливо кваліфікований	Вчинені особою раніше судимою за ухилення від сплати, податків, зборів(обов'язкових платежів)
212-1 ч. 2	Ухилення від єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	призвели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового соціального страхування коштів у великих розмірах	кваліфікований	Вчиненні за попередньою змовою групою осіб
212-1 ч. 3	Ухилення від єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та	призвели до фактичного ненадходження до	Особливо кваліфікований	Вчинені особою раніше судимою за

	страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	фондів загальнообов'язкового соціального страхування коштів у великих розмірах		ухилення від сплати, податків, зборів(обов'язкових платежів)
219	Доведення до банкрутства	Завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору	Основний	
222 ч. 2	Шахрайство з фінансовими ресурсами	Завдало великої матеріальної шкоди	кваліфікований	Вчинені повторно
222-1 ч. 2	Маніпулювання на фондовому ринку	Спричинило тяжкі наслідки	кваліфікованих	Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб
224 ч. 2	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	Завдали великої матеріальної шкоди	кваліфікований	Вчинені повторно
224 ч. 3	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	Завдали особливо великої матеріальної шкоди	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою
229 ч. 2	Незаконне використання знака для товарів та послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	Завдало матеріальної шкоди у великому розмірі	кваліфікований	Вчинені повторно, або за попередньою змовою групою осіб
229 ч. 3	Незаконне використання знака для товарів та послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	Завдало матеріальної шкоди у особливо великому розмірі	Особливо кваліфікований	Вчинена організованою групою, або службовою особою з використанням службового становища,
232-1 ч. 3	Незаконне використання інсайдерської інформації	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб
Розділ VIII «Злочини проти довкілля»				
236	Порушення правил екологічної безпеки	Спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки	Основний	
237	Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Основний	
238 ч. 2	Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені повторно або в місцевості, оголошеній зоною надзвичайної екологічної ситуації
239 ч. 2	Забруднення або псування земель	Спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.	Кваліфікований	
239-1 ч. 2	Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель	Заподіяло матеріальну шкоду у великих розмірах	Кваліфікований	Вчинені повторно або за попередньою

				змовою групою осіб
239-1 ч. 3	Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель	Спричинили загибель людей, масова загибель тваринного чи рослинного світу чи інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом
239-2	Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
240 ч. 4	Порушення правил охорони або використання надр	Спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом
241 ч. 2	Забруднення атмосферного повітря	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
242 ч. 2	Порушення правил охорони вод	Спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
243 ч. 2	Забруднення моря	Спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
245 ч. 2	Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	Спричинили загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
247	Порушення законодавства про захист рослин	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
251	Порушення ветеринарних правил	Спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки	Основний	
252 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу чи іншим загально-небезпечним способом
253 ч. 1	Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля	Створило небезпеку тяжких технологічних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших	Кваліфікований	

		тяжких наслідків		
253 ч. 2	Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля	Спричинили тяжкі технологічну аварію, екологічну катастрофу, загибель або масове захворювання населення або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
Розділ IX «Злочини проти громадського порядку»				
258 ч. 2	Терористичний акт	Призвело до заподіяння значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків	Кваліфікований	Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб
258 ч. 3	Терористичний акт	Призвело до загибелі людини	особливо кваліфікований	
258-5 ч. 3	Фінансування тероризму	Призвели до інших тяжких наслідків	особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі
259 ч. 2	Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності	Спричинило тяжкі наслідки	кваліфікований	Вчинене повторно
260 ч. 5	Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	Призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків	Особливо кваліфікований	
264	Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Основний	
265 ч. 3	Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами	Спричинили загибель людей, майнова шкода у великих розмірах, значне забруднення довкілля або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб
265-1 ч. 3	Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію	Спричинило загибель людей, майнова шкода у великих розмірах, значне забруднення довкілля або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб
267 ч. 1	Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами	Спричинило небезпеку загибелі людей або настання тяжких наслідків	Основний	
267 ч. 2	Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
267-1 ч. 4	Порушення вимог режиму радіаційної безпеки	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені службовою особою або повторно
269 ч. 2	Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	

270 ч. 2	Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки	Спричинили загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
270-1 ч. 3	Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства	Спричинили загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
Розділ X «Злочини проти безпеки виробництва»				
271 ч. 2	Порушення вимог законодавства про охорону праці	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
272 ч. 1	Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
272 ч. 2	Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
273 ч.1	Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
273 ч. 2	Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
274 ч. 1	Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
274 ч. 2	Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
275 ч. 1	Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
275 ч. 2	Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
Розділ XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту»				
276 ч. 1	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	Основний	
276 ч. 2	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	Кваліфікований	
276 ч. 3	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Спричинили загибель людей	Особливо кваліфікований	

277 ч. 1	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	Основний	
277 ч. 2	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	Кваліфікований	
277 ч. 3	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Спричинило загибель людей	Особливо кваліфікований	
278 ч. 3	Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна	Спричинило загибель людей, або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого
279 ч. 1	Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	Основний	
279 ч. 3	Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
280 ч. 3	Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою або поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого
281 ч. 1	Порушення правил повітряних польотів	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	Основний	
281 ч. 3	Порушення правил повітряних польотів	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
282 ч. 2	Порушення правил використання повітряного простору	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	кваліфікований	
282 ч. 3	Порушення правил використання повітряного простору	Спричинили загибель людей	Особливо кваліфікований	
283 ч. 1	Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда	Створило загрозу загибелі людей чи настання тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
283 ч. 2	Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
286 ч. 2	Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами	Спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжкі тілесні ушкодження	кваліфікований	

286 ч. 2	Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами	Спричинило загибель кількох осіб	Особливо кваліфікований	
287	Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації	Спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження або його смерть	Основний	
288	Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху	Спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження або його смерть	Основний	
291	Порушення чинних на транспорті правил	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	Основний	
292 ч. 3	Пошкодження об'єктів магістральних нафто-газо- та нафтопродуктопроводів	Спричинило загибель людей, інші нещасні випадки з людьми, або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені організованою групою
Розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»				
294	Масові заворушення	Призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків	Кваліфікований	
297 ч. 3	Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
303 ч. 4	Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені щодо малолітнього
Розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»				
314	Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	Настала смерть потерпілого	Особливо кваліфікований	
321-1	Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів	Спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
323 ч. 4	Спонування неповнолітніх до застосування допінгу	Заподіяли істотну шкоду здоров'ю потерпілого або інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
325 ч. 2	Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням	Спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
326 ч. 1	Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
326 ч. 2	Порушення правил поводження з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	кваліфікований	
327 ч. 1	Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	Основний	Заподіяло шкоду здоров'ю потерпілого
327 ч. 2	Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених	Спричинило загибель людей чи	кваліфікований	

	продуктів харчування чи іншої продукції	інші тяжкі наслідки		
Розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»				
328 ч. 2	Розголошення державної таємниці	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
329 ч. 2	Втрата документів, що містять державну таємницю	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
330 ч. 2	Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави	Спричинили тяжкі наслідки для інтересів держави	Кваліфікований	Вчинені з корисливих мотивів, повторно або за попередньою змовою групою осіб
Розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян»				
345 ч. 3	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	
346 ч. 3	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	
347 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Дії, вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загально-небезпечним способом
348	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця	Вбивство	основний	Замах на вбивство
350 ч. 3	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує службовий обов'язок	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	
352 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок	Спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загально-небезпечним способом
355 ч. 3	Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань	Завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинене організованою групою або поєднане з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я
Розділ XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності пов'язаної з наданням публічних послуг»				
364 ч. 2	Зловживання владою або службовим становищем	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
364-1 ч. 2	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
365 ч. 3	Перевищення влади або службових повноважень	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
365-1	Перевищення повноважень	Спричинило тяжкі	Кваліфікований	

ч. 2	службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	наслідки		
365-2 ч. 3	Зловживання повноваженнями особами які надають публічні послуги	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
366 ч. 2	Службове підроблення	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	
367 ч. 2	Службова недбалість	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	
Розділ XVIII «Злочини проти правосуддя»				
371 ч. 3	Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою	Спричинили тяжкі наслідки	Особливо Кваліфікований	Вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах
374 ч. 2	Порушення права на захист	Призвело до засудження невинної особи або спричинило інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені за попередньою змовою групою осіб
375 ч. 2	Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах
377 ч. 3	Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	
378 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу, вибуху або іншим загально-небезпечним способом
379	Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку із діяльністю пов'язаною із здійсненням правосуддя	вбивство	Основний	Замах на вбивство
380	Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист	Спричинили тяжкі наслідки	Основний	
381 ч. 2	Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист	Спричинили смерть особи взятої під захист чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
398 ч. 3	Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	Особливо кваліфікований	
399 ч. 3	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи	Спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
400	Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги	Вбивство	Основний	Замах на вбивство
Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»				
402 ч. 2	Непокора	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені групою осіб

403 ч. 1	Невиконання наказу	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
404 ч. 2	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені групою осіб або із застосуванням зброї
406 ч. 3	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинені групою осіб або із застосуванням зброї
411 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження військового майна	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені шляхом підпалу або іншим загально-небезпечним способом
412 ч. 2	Необережне знищення або пошкодження військового майна	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
414 ч. 3	Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення	Спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
415 ч. 2	Порушення правил водіння або експлуатації машин	Спричинило загибель кількох осіб	Кваліфікований	
416	Порушення правил польотів або підготовки до них	Спричинило катастрофа або інші тяжкі наслідки	Основний	
417	Порушення правил кораблеводіння	Спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки	Основний	
419	Порушення правил несення прикордонної служби	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
420	Порушення правил несення бойового чергування	Спричинило тяжкі наслідки	Основний	
421 ч. 1	Порушення статутних правил внутрішньої служби	Спричинило тяжкі наслідки, запобігання яких входило в обов'язки особи	Основний	
422 ч. 3	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	
423 ч. 2	Зловживання військовою службовою особою владою або службовим становищем	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
424 ч. 3	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	Спричинило тяжкі наслідки	Особливо кваліфікований	Вчинене із застосуванням зброї
425 ч. 2	Недбале ставлення до військової служби	Спричинило тяжкі наслідки	Кваліфікований	
426 ч. 2	Бездіяльність військової влади	Спричинили тяжкі наслідки	Кваліфікований	
Розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»				
438 ч. 2	Порушення законів та звичаїв	Дії поєднані з	кваліфікований	

	війни	умисним вбивством		
439	Застосування зброї масового знищення	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	
441	Екоцид	Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів	основний	
442	Геноцид	Позбавлення життя членів групи, або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень	Основний	
443	Посягання на життя представника іноземної держави	Вбивство	Основний	
446 ч. 2	Піратство	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	Кваліфікований	Вчинені повторно

ДОДАТОК Д

**Караність злочинів
ознакою складів яких є тяжкі наслідки**

№ статті	Назва статті	Вказівка	Санкція	Тяжкість злочину
Розділ І «Злочини проти основ національної безпеки»				
110 ч. 3	Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України	привели до загибелі людей або інших тяжких наслідків	- П.В. від 7 до 12 р.	Особливо тяжкий
115 ч. 1	Умисне вбивство	Заподіяння смерті іншій особі	- П.В. від 7 до 15 р.	Особливо тяжкий
115 ч. 2	Умисне вбивство	Умисне вбивство (двох або більше осіб, або інші ознаки)	- П.В. від 10 до 15 р.; - Довічне П.В., з конфіскацією майна за наявності корисливого мотиву.	Особливо тяжкий
116	Умисне вбивство вчинене в стані сильного душевного хвилювання	Умисне вбивство	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
117	Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини	Умисне вбивство	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
118	Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання злочинця	Умисне вбивство	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
119 ч. 1	Вбивство через необережність	Вбивство вчинене через необережність	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р.	Середньої тяжкості
119 ч. 2	Вбивство через необережність	Вбивство двох або більше осіб вчинене через необережність	П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
120 ч. 1	Доведення до самогубства	Доведення до самогубства або до замаху	- О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
120 ч. 2	Доведення до самогубства	Доведення до самогубства двох і більше осіб (або особи яка перебувала у залежності)	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
120 ч. 3	Доведення до самогубства	Доведення до самогубства неповнолітнього	- П.В. від 7 до 10 р.	Тяжкий
121 ч. 1	Умисне тяжке тілесне ушкодження	Умисне тяжке тілесне ушкодження	- П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
121	Умисне тяжке тілесне ушкодження	Умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого	- П.В. від 7 до 10 р.	Тяжкий
123	Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання	Умисне тяжке тілесне ушкодження	- Г.Р. від 150 до 240 г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 2 р.; - П.В. до 2 р.	Невеликої тяжкості
124	Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень заподіяне у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів необхідних для затримання	Умисне тяжке тілесне ушкодження	- Г.Р. від 150 до 240 г.; - В.Р. до 2 р.; - Арешт до 6 м.; - О.В. до 2 р.	Невеликої тяжкості

	злочинця			
128	Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження	Необережне тяжке тілесне ушкодження	- Г.Р. від 150 до 240 г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 2 р.	Невеликої тяжкості
133 ч. 3	Зараження венеричною хворобою	спрчинили тяжкі наслідки	- П.В. від 2 до 5 р.	Середньої тяжкості
134 ч. 2	Незаконне проведення абортів	Спрчинило тривалий розлад, здоров'я, безплідність або смерть	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю до 3 р.	Середньої тяжкості
135 ч. 3	Залишення в небезпеці	Спрчинило смерть особи або інші тяжкі наслідки	- П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
136 ч. 1	Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані	Спрчинило тяжкі тілесні ушкодження	- штраф від 200 до 500 н.м.д.г.; - Г.Р. від 150 до 240 г. - Арешт до 6 м.	Невеликої тяжкості
136 ч. 3	Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані	Спрчинили смерть	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р.	Середньої тяжкості
137 ч. 2	Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей	Спрчинили смерть неповнолітнього або інші тяжкі наслідки	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
138	Незаконна лікувальна діяльність	Спрчинило тяжкі наслідки для хворого	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
139 ч. 1	Ненадання допомоги хворому медичним працівником	може мати тяжкі наслідки для хворого,	- штраф до 50 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.; - Г.Р. до 200 г.; - В.Р. до 2 р.	Невеликої тяжкості
139 ч. 2	Ненадання допомоги хворому медичним працівником	спрчинило смерть хворого інші тяжкі наслідки	- О.В. до 4 р.; - П.В. до 3 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого.	Середньої тяжкості
140 ч. 1	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником	Спрчинило тяжкі наслідки для хворого	- позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 р.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 2 р.; - П.В. до 2 р.	Невеликої тяжкості
140 ч. 2	Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником	Спрчинило тяжкі наслідки неповнолітньому	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 3 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
141	Порушення прав пацієнта	Спрчинило смерть пацієнта або інші тяжкі	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р.	Середньої тяжкості

		наслідки		
145	Незаконне розголошення лікарської таємниці	Спричинило тяжкі наслідки	- штраф до 50 н.м.д.г.; - Г.Р. до 240 г.; - позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.; - В.Р. до 2 р.	Невеликої тяжкості
Розділ III «Злочини проти волі честі та гідності»				
146 ч. 3	Незаконне позбавлення волі або викрадення людини	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
147 ч. 2	Захоплення заручників	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 7 до 15 р.	Особливо тяжкий
149 ч. 3	Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 7 до 15 р. з конфіскацією майна або без такої	Особливо тяжкий
150-1 ч. 3	Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом	Спричиненні середньої тяжкості або тяжкі тілесні ушкодження	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
151 ч. 2	Незаконне поміщення в психіатричний заклад	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
Розділ IV «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості»				
152 ч. 4	Зґвалтування	Спричинило особливо тяжкі наслідки	П.В. від 10 до 15 р.	Особливо тяжкий
153 ч. 3	Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом	Спричинило особливо тяжкі наслідки	П.В. від 10 до 15 р.	Особливо тяжкий
155 ч. 2	Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості	Спричинило безплідність або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 8 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Тяжкий
Розділ V «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина»				
161 ч. 3	Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або релігійних	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
166	Злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування	Спричинило тяжкі наслідки	- О.В. від 2 до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р.	Середньої тяжкості
168 ч. 2	Розголошення таємниці усиновлення(удочеріння)	Спричинило тяжкі наслідки	- штраф до 200 н.м.д.г.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
169 ч. 2	Незаконні дії щодо усиновлення(удочеріння)	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 5 р.	Середньої тяжкості
176 ч. 2	Порушення авторських прав і суміжних прав	Завдали матеріальної шкоди у великих розмірах	- штраф від 1000 до 2000 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.;	Середньої тяжкості

			- П.В. від 2 до 5 р. з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів і т.д.	
176 ч. 3	Порушення авторських прав і суміжних прав	Завдали матеріальної шкоди у особливо великих розмірах	- штраф від 2000 до 3000 н.м.д.г.; - П. В. від 3 до 6 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого та з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів і т.д.	Тяжкий
177 ч. 2	Порушення прав на винахід корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин раціоналізаторську пропозицію	Завдали матеріальної шкоди у великих розмірах	- штраф від 1000 до 2000 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - П.В. від 2 до 5 р. з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів і т.д.	Середньої тяжкості
177 ч. 3	Порушення прав на винахід корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин раціоналізаторську пропозицію	Завдали матеріальної шкоди у особливо великих розмірах	- штраф від 2000 до 4000 н.м.д.г.; - П. В. від 3 до 6 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого та з конфіскацією та знищенням всіх примірників творів і т.д.	Тяжкий
Розділ VI «Злочини проти власності»				
185 ч. 4	Крадіжка	Вчинена у великих розмірах	П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
185 ч. 5	Крадіжка	Вчинена у особливо великих розмірах	П.В. від 7 до 12 р. з конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
186 ч. 4	Грабіж	Вчинена у великих розмірах	П.В. від 7 до 10 р.	Тяжкий
186 ч. 5	Грабіж	Вчинена у особливо великих розмірах	П.В. від 7 до 13 р. із конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
187 ч. 4	Розбій	поєднаних із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 8 до 15 р. із конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
188-1 ч. 2	Викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання	Завдали шкоду у великих розмірах	П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
189 ч. 3	Вимагання	Завдало майнової шкоди у великих розмірах	П.В. від 5 до 10 р. із конфіскацією майна.	Тяжкий
189 ч. 4	Вимагання	Завдало майнової шкоди в особливо великих розмірах, або поєднане із заподіянням тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 7 до 12 р. з конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
190 ч. 3	Шахрайство	Вчинене у великих розмірах	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий

190 ч. 4	Шахрайство	Вчинене у особливо великих розмірах	П.В. від 5 до 12 р. з конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
191 ч. 4	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним, шляхом зловживання службовим становищем	Вчинене у великих розмірах	П.В. від 5 до 8 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
191 ч. 5	Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним, шляхом зловживання службовим становищем	Вчинене у особливо великих розмірах	П.В. від 7 до 12 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та з конфіскацією майна.	Особливо тяжкий
192 ч. 2	Заподіяння майнової шкоди шляхом обману	Заподіяли майнову шкоду у великих розмірах	- Штраф від 50 до 100 н.м.д.г.; - О.В. на строк до 3 р.	Невеликої тяжкості
194 ч. 1	Умисне знищення або пошкодження майна	Заподіяло майнову шкоду у великих розмірах	- Штраф до 50 н.м.д.г.; - Г.Р. від 120 до 240 г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
194 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна	Заподіяло майнова шкода в особливо великих розмірах або спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 10 р.	Тяжкий
194-1 ч. 3	Умисне пошкодження об'єктів електроенергетики	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
196	Необережне знищення або пошкодження майна	Спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
197	Порушення обов'язків щодо охорони майна	Спричинило тяжкі наслідки для власника майна	- Штраф до 50 н.м.д.г.; - Г.Р. від 120 до 240 г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 2 р.	Невеликої тяжкості
Розділ VII «Злочини у сфері господарської діяльності»				
204 ч. 3	Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів	Привело до отруєння людей чи інших тяжких наслідків	- П.В. від 5 до 10 р. з вилученням та знищенням вироблених товарів та з конфіскацією обладнання для її виготовлення	Тяжкий
205 ч. 2	Фіктивне підприємництво	Заподіяло велику матеріальну шкоду державі, банкові, кредитним установам, іншим юридичним особам та громадянам	Штраф від 3000 до 5000 н.м.д.г.	Середньої тяжкості
206 ч. 3	Протидія законній господарській діяльності	заподіяло велику шкоду чи спричинило інші тяжкі наслідки	- Штраф від 10000 до 25000 н.м.д.г.; - П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
212 ч. 2	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	привели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у великих розмірах	- Штраф від 2000 до 3000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Невеликої тяжкості
212 ч. 3	Ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)	привели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів	- Штраф від 15000 до 25000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні	Тяжкий

		у особливо великих розмірах	посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. з конфіскацією майна.	
212-1 ч. 2	Ухилення від єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	привели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового соціального страхування коштів у великих розмірах	- Штраф від 1500 до 3000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Невеликої тяжкості
212-1 ч. 3	Ухилення від єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування	привели до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового соціального страхування коштів у великих розмірах	- Штраф від 10 000 до 25 000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. з конфіскацією майна.	Тяжкий
219	Доведення до банкрутства	Завдало великої матеріальної шкоди державі або кредитору	- Штраф від 2000 до 3000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Невеликої тяжкості
222 ч. 2	Шахрайство з фінансовими ресурсами	Завдало великої матеріальної шкоди	- Штраф від 3000 до 10000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
222-1 ч. 2	Маніпулювання на фондовому ринку	Спричинило тяжкі наслідки	- Штраф від 5000 до 10000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
224 ч. 2	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	Завдали великої матеріальної шкоди	- Штраф від 3000 до 10000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
224 ч. 3	Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів	Завдали особливо великої матеріальної шкоди	- Штраф від 10000 до 15000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
229 ч. 2	Незаконне використання знака для товарів та послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	Завдало матеріальної шкоди у великому розмірі	- Штраф від 3000 до 10000 н.м.д.г. з конфіскацією і знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення.	Середньої тяжкості
229 ч. 3	Незаконне використання знака для товарів та послуг,	Завдало матеріальної шкоди у особливо	- Штраф від 10000 до 150000 н.м.д.г. з	Тяжкий

	фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару	великому розмірі	конфіскацією і знищенням відповідної продукції та знарядь і матеріалів, які спеціально використовувалися для її виготовлення.	
232-1 ч. 3	Незаконне використання інсайдерської інформації	Спричинили тяжкі наслідки	- Штраф від 5000 до 8000 н.м.д.г з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
Розділ VIII «Злочини проти довкілля»				
236	Порушення правил екологічної безпеки	Спричинило загибель людей, екологічне забруднення значних територій або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 10 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
237	Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
238 ч. 2	Приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. від 2 до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
239 ч. 2	Забруднення або псування земель	Спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки.	- О.В. від 2 до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
239-1 ч. 2	Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель	Заподіяло матеріальну шкоду у великих розмірах	- О.В. від 2 до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння.	Середньої тяжкості
239-1 ч. 3	Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель	Спричинили загибель людей, масова загибель тваринного чи рослинного світу чи інші тяжкі наслідки	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та з конфіскацією знарядь і засобів заволодіння.	Середньої тяжкості
239-2 ч. 3	Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах	Спричинили тяжкі наслідки	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. від 3 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та з конфіскацією	Середньої тяжкості

			зброя і засобів заволодіння.	
240 ч. 4	Порушення правил охорони або використання надр	Спричинило загибель людей, їх масове захворювання або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 8 р. з конфіскацією незаконно добутого і зброя видобування	Тяжкий
241 ч. 2	Забруднення атмосферного повітря	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. від 2 до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
242 ч. 2	Порушення правил охорони вод	Спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
243 ч. 2	Забруднення моря	Спричинило загибель або захворювання людей, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу або інші тяжкі наслідки	- П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
245 ч. 2	Знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу	Спричинило загибель людей, масову загибель тварин або інші тяжкі наслідки	- П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
247	Порушення законодавства про захист рослин	Спричинило тяжкі наслідки	- Штраф до 100 н.м.д.г.; - Г.Р. від 120 до 200 г.; - О.В. до 2 р.;	Невеликої тяжкості
251	Порушення ветеринарних правил	Спричинило поширення епізоотії або інші тяжкі наслідки	- Штраф від 100 до 200 н.м.д.г.; - позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 5 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
252 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
253 ч. 1	Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля	Створило небезпеку тяжких технологічних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення або інших тяжких наслідків	- позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 р.; - О.В. до 3 р.	Невеликої тяжкості
253 ч. 2	Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля	Спричинили тяжку технологічну аварію, екологічну катастрофу, загибель або масове захворювання населення або інші тяжкі наслідки	- О.В. від 3 до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
Розділ ІХ «Злочини проти громадського порядку»				
258 ч. 2	Терористичний акт	Призвело до заподіяння значної майнової шкоди або інших тяжких наслідків	П.В. від 7 до 12 р.	Особливо тяжкий
258	Терористичний акт	Призвело до загибелі	- П.В. від 10 до 12 р.;	Особливо

ч. 3		людини	- Довічне П.В.	тяжкий
258-5 ч. 3	Фінансування тероризму	Призвели до інших тяжких наслідків	П.В. від 10 до 12 р. з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та з конфіскацією майна	Особливо тяжкий
259 ч. 2	Завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 2 до 7 р.	Тяжкий
260 ч. 5	Створення не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань	Призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків	П.В. від 10 до 15 р.	Особливо тяжкий
264	Недбале зберігання вогнепальної зброї або бойових припасів	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
265 ч. 3	Незаконне поводження з радіоактивними матеріалами	Спричинили загибель людей, майнова шкода у великих розмірах, значне забруднення довкілля або інші тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
265-1 ч. 3	Незаконне виготовлення ядерного вибухового пристрою чи пристрою, що розсіює радіоактивний матеріал або випромінює радіацію	Спричинило загибель людей, майнова шкода у великих розмірах, значне забруднення довкілля або інші тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
267 ч. 1	Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами	Спричинило небезпеку загибелі людей або настання тяжких наслідків	- штраф до 50 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
267 ч. 2	Порушення правил поводження з вибуховими, легкозаймистими та їдкими речовинами або радіоактивними матеріалами	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 12 р.	Особливо тяжкий
267-1 ч. 4	Порушення вимог режиму радіаційної безпеки	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 7 р.	Тяжкий
269 ч. 2	Незаконне перевезення на повітряному судні вибухових або легкозаймистих речовин	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 10 р.	Тяжкий
270 ч. 2	Порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки	Спричинили загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
270-1 ч. 3	Умисне знищення або пошкодження об'єктів житлово-комунального господарства	Спричинили загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
Розділ X «Злочини проти безпеки виробництва»				
271 ч. 2	Порушення вимог законодавства про охорону праці	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р.; - П.В. до 7 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк	Тяжкий

			до 2 р. або без такого	
272 ч. 1	Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	- штраф до 50 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Невеликої тяжкості
272 ч. 2	Порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 8 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
273 ч. 1	Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
273 ч. 2	Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- О.В. до 5 р.; - П.В. від 2 до 10 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
274 ч. 1	Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	- О.В. до 4 р.; - П.В. до 4 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
274 ч. 2	Порушення правил ядерної або радіаційної безпеки	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- П.В. від 3 до 12 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Особливо тяжкий
275 ч. 1	Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	- штраф до 50 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 2 р. або без такого	Невеликої тяжкості
275 ч. 2	Порушення правил, що стосуються безпечного використання промислової продукції або безпечної експлуатації будівель і споруд	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р.; - П.В. від 2 до 5 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
Розділ XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту»				
276 ч. 1	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	- В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.	Невеликої тяжкості

276 ч. 2	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	П.В. від 2 до 7 р.	Тяжкий
276 ч. 3	Порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту	Спричинили загибель людей	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
277 ч. 1	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	- штраф від 50 до 250 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 2 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості
277 ч. 2	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
277 ч. 3	Пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів	Спричинило загибель людей	П.В. від 7 до 15 р.	Особливо тяжкий
278 ч. 3	Угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна	Спричинило загибель людей, або інші тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
279	Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	- штраф від 50 до 150 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - арешт до 6 м.	Невеликої тяжкості
279 ч. 3	Блокування транспортних комунікацій, а також захоплення транспортного підприємства	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
280 ч. 3	Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
281 ч. 1	Порушення правил повітряних польотів	Створило небезпеку для життя людей або настання інших тяжких наслідків	- штраф до 100 н.м.д.г.; - арешт до 6 м. - О.В. до 3 р.;	Невеликої тяжкості
281 ч. 3	Порушення правил повітряних польотів	Спричинили загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
282 ч. 2	Порушення правил використання повітряного простору	Спричинило потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяло велику матеріальну шкоду	П.В. від 2 до 5 р.	Середньої тяжкості
282 ч. 3	Порушення правил використання повітряного простору	Спричинили загибель людей	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
283 ч. 1	Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда	Створило загрозу загибелі людей чи настання тяжких наслідків	- штраф до 50 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р.; - арешт до 6 м.	Невеликої тяжкості
283 ч. 2	Самовільне без нагальної потреби зупинення поїзда	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
286 ч. 2	Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами	Спричинили смерть потерпілого або заподіяли тяжкі тілесні ушкодження	П.В. від 3 до 8 р. з позбавленням права керувати транспортними засобами на	Тяжкий

			строк до 3 р. або без такого.	
286 ч. 3	Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами	Спричинило загибель кількох осіб	П.В. від 5 до 10 р. з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до 3 р.	Тяжкий
287	Випуск в експлуатацію технічно несправних транспортних засобів або інше порушення їх експлуатації	Спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження або його смерть	- штраф від 200 до 500 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р., з позбавленням права обіймати посади, пов'язані з відповідальністю за технічний стан або експлуатацію транспортних засобів, на строк 3 р. або без такого	Середньої тяжкості
288	Порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху	Спричинило потерпілому тяжке тілесне ушкодження або його смерть	- штраф від 200 до 500 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.,	Середньої тяжкості
291	Порушення чинних на транспорті правил	Спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки	- штраф від 200 до 500 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.,	Середньої тяжкості
292 ч. 3	Пошкодження об'єктів магістральних нафто- газова нафтопродуктопроводів	Спричинило загибель людей, інші нещасні випадки з людьми, або призвели до аварії, пожежі, значного забруднення довкілля чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
Розділ XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»				
294 ч. 2	Масові заворушення	Призвели до загибелі людей або до інших тяжких наслідків	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
297 ч. 3	Наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого	Спричинили тяжкі наслідки	- О.В. від 3 до 5 р. - П.В. від 3 до 5 р.	Середньої тяжкості
303 ч. 3	Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 19 р. з конфіскацією майна або без такої	Тяжкий
Розділ XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»				
314 ч. 3	Незаконне введення в організм наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів	Настала смерть потерпілого	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
321-1 ч. 3	Фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів	Спричинили смерть особи або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 10 р. з конфіскацією фальсифікованих засобів ..., та обладнання для їх виготовлення та майна.	Тяжкий
323 ч. 3	Спонування неповнолітніх до застосування допінгу	Заподіяли істотну шкоду здоров'ю	- О.В. до 3 р.; - П.В. до 3 р.	Середньої тяжкості

		потерпілого або інші тяжкі наслідки		
325 ч. 2	Порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним захворюванням та масовим отруєнням	Спричинили загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
326	Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	- штраф до 50 н.м.д.г.; - В.Р. до 2 р.; - О.В. до 3 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 рю або без такого	Невеликої тяжкості
326 ч. 2	Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	- О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р., з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Середньої тяжкості
327	Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції	Створило загрозу загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків	штраф до 70 н.м.д.г.; - арешт до 6 м.; - О.В. до 3 р.	Невеликої тяжкості
327 ч. 2	Заготівля, перероблення або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 2 до 5 р.	Середньої тяжкості
Розділ XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканості державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»				
328 ч. 2	Розголошення державної таємниці	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
329 ч. 2	Втрата документів, що містять державну таємницю	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 2 до 5 р.	Середньої тяжкості
330 ч. 2	Передача або збирання відомостей, що становлять конфіденційну інформацію, яка є власністю держави	Спричинило тяжкі наслідки для інтересів держави	П.В. від 4 до 8 р. з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
Розділ XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян»				
345 ч. 3	Погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
346 ч. 3	Погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 7 до 12 р.	Особливо тяжкий
347 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна працівника правоохоронного органу	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 6 до 15 р.	Особливо тяжкий
348	Посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця	Вбивство	- П.В. від 9 до 15 р.; - довічне П.В.	Особливо тяжкий
350 ч. 3	Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує службовий обов'язок	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
352	Умисне знищення або	Спричинило загибель	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо

ч. 2	пошкодження майна службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок	людей чи інші тяжкі наслідки		тяжкий
355 ч. 3	Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань	Завдало великої шкоди чи спричинило інші тяжкі наслідки	П.В. від 4 до 8 р.	Тяжкий
Розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж, і мереж електрозв'язку»				
364 ч. 2	Зловживання владою або службовим становищем	Спричинило тяжкі наслідки	- П.В. від 3 до 6 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та зі штрафом від 500 до 1000 н.м.д.г.	Тяжкий
364-1 ч. 2	Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	Спричинило тяжкі наслідки	штраф від 10000 до 20000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
365 ч. 3	Перевищення влади або службових повноважень	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 7 до 10 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та зі штрафом від 750 до 1500 н.м.д.г.	Тяжкий
365-1 ч. 2	Перевищення повноважень службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми	Спричинило тяжкі наслідки	штраф від 10000 до 20000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
365-2 ч. 3	Зловживання повноваженнями особами які надають публічні послуги	Спричинило тяжкі наслідки	штраф від 10000 до 20000 н.м.д.г. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. або без такої.	Тяжкий
366 ч. 2	Службове підроблення	Спричинило тяжкі наслідки	- П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та зі штрафом від 250 до 750 н.м.д.г.	Середньої тяжкості
367 ч. 2	Службова недбалість	Спричинило тяжкі наслідки	- П.В. від 2 до 5 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р. та зі штрафом від 250 до 750 н.м.д.г.	Середньої тяжкості
Розділ XVIII «Злочини проти правосуддя»				
371 ч. 3	Завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою	Спричинили тяжкі наслідки	- П.В. від 5 до 10 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий

374 ч. 2	Порушення права на захист	Призвело до засудження невинної особи або спричинило інші тяжкі наслідки	- П.В. від 3 до 7 р. з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до 3 р.	Тяжкий
375 ч. 2	Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови	Спричинили тяжкі наслідки	- П.В. від 5 до 8 р.	Тяжкий
377 ч. 3	Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 5 до 12 р.	Особливо тяжкий
378 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 6 до 15 р.	Особливо тяжкий
379	Посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку із діяльністю пов'язаною із здійсненням правосуддя	вбивство	- П.В. від 6 до 15 р.; - Довічне П.В.	Особливо тяжкий
380	Невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист	Спричинили тяжкі наслідки	П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
381 ч. 2	Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист	Спричинили смерть особи взятої під захист чи інші тяжкі наслідки	- Арешт до 6 м.; - О.В. до 5 р.; - П.В. до 5 р.	Середньої тяжкості
398 ч. 3	Погроза або насильство щодо захисника чи представника особи	Умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	П.В. від 7 до 12 р.	Особливо тяжкий
399 ч. 3	Умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи	Спричинили загибель людей, завдання їм тяжких тілесних ушкоджень чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 15 р.	Особливо тяжкий
400	Посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги	Вбивство	- П.В. від 8 до 15 р.; - Довічне П.В..	Особливо тяжкий
Розділ XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»				
402 ч. 2	Непокора	Спричинили тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 7 р.	Тяжкий
403	Невиконання наказу	Спричинили тяжкі наслідки	- С.О. до 2 р.; - триманням у Дис.Бат. до 1 р.; - П. В. до 2 р.	Невеликої тяжкості
404 ч. 2	Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків	Спричинили тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
406 ч. 3	Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості	Спричинили тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 10 р.	Тяжкий
411 ч. 2	Умисне знищення або пошкодження військового майна	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
412 ч. 2	Необережне знищення або пошкодження військового майна	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	- триманням у Дис.Бат. до 2 р.; - П. В. до 3 р.	Середньої тяжкості
414 ч. 3	Порушення правил поведіння зі зброєю, а також із речовинами і	Спричинило загибель кількох осіб чи інші тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 12 р.	Особливо тяжкий

	предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення			
415 ч. 2	Порушення правил водіння або експлуатації машин	Спричинило загибель кількох осіб	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
416	Порушення правил польотів або підготовки до них	Спричинило катастрофа або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 15 р.	Особливо тяжкий
417	Порушення правил кораблеводіння	Спричинило загибель людей, загибель корабля або інші тяжкі наслідки	П.В. від 5 до 15 р.	Особливо тяжкий
419	Порушення правил несення прикордонної служби	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
420	Порушення правил несення бойового чергування	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 8 р.	Тяжкий
422 ч. 3	Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості	Спричинило тяжкі наслідки, запобігання яких входило в обов'язки особи	П.В. від 5 до 10 р.	Тяжкий
423 ч. 2	військовою службовою особою владою або службовим становищем Зловживання	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 6 р.	Тяжкий
424 ч. 3	Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 8 до 12 р.	Особливо тяжкий
425 ч. 2	Недбале ставлення до військової служби	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 7 р.	Тяжкий
426 ч. 2	Бездіяльність військової влади	Спричинило тяжкі наслідки	П.В. від 3 до 7 р.	Тяжкий
Розділ XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку»				
438 ч. 2	Порушення законів та звичаїв війни	Дії поєднані з умисним вбивством	- П.В. від 10 до 15 р.; - довічне П.В.	
439 ч. 2	Застосування зброї масового знищення	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	- П.В. від 8 до 15 р.; - довічне П.В.	Особливо тяжкий
441	Екоцид	Масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів	- П.В. від 8 до 15 р.;	Особливо тяжкий
442	Геноцид	Позбавлення життя членів групи, або заподіяння їм тяжких тілесних ушкоджень	- П.В. від 10 до 15 р.; - довічне П.В.	Особливо тяжкий
443	Посягання на життя представника іноземної держави	Вбивство	- П.В. від 8 до 15 р.; - довічне П.В.	Особливо тяжкий
446 ч. 2	Піратство	Спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки	- П.В. від 10 до 15 р. з конфіскацією майна.	Особливо тяжкий